

**T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ**

**TÜRKÇÜLÜK
(1839-1918)**

LİSANS TEZİ 2003-2004

**TEZ DANIŞMANI:
PROF. DR. İLKER ALP
TARİH BÖLÜM BAŞKANI**

**HAZIRLAYAN:
MEHMET KAAN ÇALEN
1000106030**

EDİRNE 2004

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
------------	---

GİRİŞ.....	5
------------	---

BÖLÜM: TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHÎ GELİŞİM SÜRECİ.....	7
--	---

A.MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK.....	7
--------------------------------	---

1. Millet.....	7
----------------	---

a. Modernist Teoriler.....	7
b. Türk Milliyetçiliğine Model Arayışı.....	8
c. Millet Kelimesinin Anlamı.....	10

2. Milliyetçilik.....	13
-----------------------	----

a. Avrupa’da Milliyetçilik Hareketleri.....	13
b. Milliyetçiliğin Tanımı ve Niteliği.....	14

B.TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHÎ KÖKENLERİ.....	16
-------------------------------------	----

1. Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Temelleri Üzerine Bir Giriş	16
---	----

2. Türklerde Millet Anlayışı.....	18
-----------------------------------	----

3. Türk Milliyetçiliğinin Manevî Alt Yapısı ve Türk Cihan Hakimiyeti Ülküsü.....	19
---	----

4. Türk Milliyetçiliği ve Türk Cihan Hakimiyeti Ülküsü Bağlamında Türk Devlet Felsefesi.....	20
5. Türk Milliyetçiliği ve Türk Cihan Hakimiyeti Bağlamında Türk Destanları.....	21
6. Türk Tarihi, Türk Destanları ve Vatan Sevgisi.....	24
7. Orhun Anıtlarında Üstün Millet İnancı, Türk Milliyetçiliği ve Cihan Hakimiyeti Ülküsü.....	25
8. Tarihin Işığında Türk Milliyetçiliği ve Türk Cihan Hakimiyeti Ülküsü.....	26

C. TÜRKÇÜLÜĞÜN DOĞUŞU.....31

1. Türk Toplum Yapısı Bağlamında Türkçülüğün Gecikme ve Doğuş Nedenlerine Toplu Bir Bakış.....	31
2. Türkçülüğün Doğuşundaki Genel Sebepler.....	41
3. Türkseverlik ve Türklükbilim Akımlarının Etkileri.....	42
a. Türkseverlik.....	42
b. Türklükbilim.....	44
4. Dilde Sadeleşme Hareketleri.....	46
5. Dış Türklerde Milliyetçilik Hareketleri ve Bunun Etkileri.....	48
a. Azerbaycan Türkleri'nde Milliyetçilik Hareketleri.....	49

b. Kazan Türkleri’nde Milliyetçilik Hareketleri.....	52
c. Kırım Türkleri’nde Milliyetçilik Hareketleri.....	54

6. II. Meşrutiyet’e Kadar ki Dönemin Genel Bir Değerlendirmesi.....	57
---	----

D. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRKÇÜLÜK: TÜRKÇÜLÜĞÜN TEŞKİLATLANMASI.....	62
---	----

1. Türk Derneği.....	63
2. Türk Yurdu.....	64
3. Türk Ocakları.....	66
4. Genç Kalemler.....	68

BÖLÜM: TÜRKÇÜLÜĞÜN TEORİK PLANDA İNCELENMESİ.....	70
--	-----------

A.YUSUF AKÇURA.....	70
---------------------	----

1. Yusuf Akçura’nın Hayatı.....	70
2. Yusuf Akçura’nın Etkilendiği Kaynaklar, Fikirlerine Genel Bir Bakış ve Üç Tarz-ı Siyaset.....	74

B.ZİYA GÖKALP.....	83
--------------------	----

1. Giriş.....	83
2. Ziya Gökalp’in Hayatı.....	83

3. Ziya Gökalp'in Etkilendiği Kaynaklar.....	85
a. Doğduğu Yerin Özellikleri ve Gökalp Üzerindeki Etkileri.....	85
b. Felsefî Vasiyetler ve Aile Muhitinin, Öğrenim Sürecinin, Beşerî Münasebetlerinin Gökalp'in Fikirleri Üzerindeki Etkileri.....	86
4. Türkçülüğün Doğuşu ve Gökalp'in Bu Konudaki Fikirleri.....	89
a. Türkçülüğün Doğuşu Üzerine Kısa Bir Değerlendirme.....	89
b. Osmanlı Devletinde Türkçülük Hareketleri.....	90
c. Türkiye Dışındaki Türklerde Milliyetçilik Hareketleri.....	94
d. Türkiye ve Dış Türkler Sahalarının Mukayesesi.....	95
5. Gökalp'in Sistematiği ve Terminolojisi.....	96
a. Millet.....	96
b. Yeni Hayat, Milliyetçilik, Türkçülük.....	98
c. Turancılık.....	101
d. Örf.....	104
e. Mefkûre.....	106
f. Kültür, Medeniyet, Halka Doğru.....	107

C. BİR YATAKTA İKİ IRMAK: YUSUF AKÇURA VE ZİYA GÖKALP.....	111
---	-----

SONUÇ.....	116
-------------------	------------

KAYNAKÇA.....	118
İSİM, YAZAR, ESER İSİMLERİ İNDEKSİ.....	132
KAVRAM İNDEKSİ.....	136

ÖNSÖZ

Tarih bize milletlerin mücadelesini anlatmaktadır. Milliyetçilik fikri, bu mücadelede milletlerin en büyük dayanağı olmuştur. Milletler arası mücadele, şekli ve muhtevası büyük ölçüde değişmekle birlikte günümüzde de devam etmektedir ve milliyetçilik hala milletlerin bu mücadele süreci içerisindeki en büyük itici gücüdür. Küreselleşmeyle birlikte milletler ve milliyetçiliklerin sonunun geldiği iddia edilse de bizim böyle düşünmemizi gerektirecek bir gelişme henüz vaki olmuş değildir ve hatta aksini düşünmemiz için elimizde yeterince sebep vardır.

Milletler arası mücadele yakın tarihimizde tahrip gücü yüksek nükleer silahlarla sürdürülmüş, fakat bu silahların kullanıldığı takdirde kullanıma da yok etmesi keyfiyeti soğuk savaş olgusunu ortaya çıkarmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte soğuk savaş ve iki kutuplu dünya düzeni sona ermiş; bu yeni durum ise milletler arası mücadelenin yepyeni bir mahiyet kazanmasına sebep olmuştur. SSCB'nin dağılması, tarihin sonuna ve Liberalizmin zaferine yorulmuş¹ ve Amerika'yı dünya güç dengeleri içerisinde alternatifsiz bir konuma yükseltmiştir. Dünya hakimiyetini perçinlemek isteyen Amerika, yeni dünya düzeni senaryolarını gerçekleştirme yolundaki en büyük engel olan milli devletleri ve milliyetçilik fikrini öncelikli düşman seçmiştir. Postmodernizm adı verilen yeni süreçte Amerika ve onun temsil ettiği büyük sermaye güçleri, küreselleşme adı altında milli kültürleri yok edip dünyada Amerikan kültürünü egemen kılmaya çalışmakta, insanlığı tek derdi tüketmek olan bilinçsiz ve uyutulmuş kitleler haline getirmek istemekte (kitle kültürü)², milletleri gerek millet üstü yapılanmalarla gerekse mikro milliyetçilikler ihdas ederek etnik bölünmelerle yok etmek istemekte³ ve bütün bunlara direnen tek nokta olan milli devletleri “sivil toplum tezleri” ve “demokratik talepler” argümanlarıyla kendi milletleriyle karşı karşıya getirmektedir⁴. Aslında küreselleşme kimsenin fark etmediği yeni, fakat üstü örtülü ve çok saldırgan bir milliyetçilikten

¹ Bakınız, Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çeviren: Zülfü Dieleli, Tarihsiz.

² Özcan Yeniçeri, **Yozlaşma ve Yabancılaşmaya Karşı İtirazlar**, Ankara 1997, s. 72-104.

³ Anıl Çeçen, “Türkiye’de Cumhuriyet Kimliği”, **2023**, S. 30, 15 Ekim 2003, s. 20,21.

⁴ Anıl Çeçen, “Cumhuriyeti Demokrasi ile Tamamlamak”, **Cumhuriyet ya da Demokrasi**, Ankara 2002, s. 50-52, 60-62.

başka bir şey değildir⁵. Bu gün ülkemizdeki mevcut sıkıntıların temel kaynağı bu ABD ve AB merkezli küresel emperyalizmdir⁶. Bu sıkıntıları aşabilmek için daha doğru bir ifade ile farklı kılıflar altında sürdürülen milletler arası mücadelede başarılı olabilmek için milletimizin en büyük dayanağı dün olduğu gibi bugün de Türk milliyetçiliği fikridir. Bu tez çalışmasında “Türkçülük” konusunun seçilmesi bu husus dolayısıyladır. Türk milliyetçiliğinin tarihi gelişim sürecinin iyi bilinmesi milletler arası mücadelede daha güçlü ve daha etkin bir şekilde yer almamızı temin edecektir.

Biz Türkçülüğü incelemeye çalışırken batı medeniyetinin kıstaslarına ve bu kıstaslara bağlı olarak ortaya çıkan modellere göre hareket etmemeye çalışacağız. Bu itibarla milliyetçiliğini batı etkisinde gelişen, batıdan iktibas edilen bir ithal fikir olarak görmeyecek, Türk milliyetçiliğini Türk milletinin tarih sahnesine çıkışıyla eş zamanlı bir olgu olarak mütalâa ederek tarihî, sosyolojik, psikolojik ve felsefi amilleriyle birlikte kendi gelişim süreci içerisinde açıklamaya çalışacağız. Dolayısıyla bu tez çalışmasında bilhassa II. Meşrutiyet döneminde gelişen Türkçülük akımını ve öncülerini incelemeye geçmeden önce kısaca Avrupa’daki milliyetçilik gelişmelerine değinecek daha sonra tezimizi temellendirmek için Türk milliyetçiliğinin tarihî kökenlerini inceleyeceğiz. Türkçülüğün tarihî kökenleri bahsinde, tarihî hadiseler kadar milletlerin karakterlerini aydınlatmada önemli bir kaynak olan destanlar, atasözleri, muhtelif halk inanışları da bizim için me haz olacaktır. Bütün bu kaynakları incelemek suretiyle Türklerde millet ve milliyetçilik fikrinin modern dönemin çok daha gerilerine giden, Türk toplum yapısı ve devlet felsefesinin tabî bir ürünü olan çok eski bir olgu, tarihî bir gerçeklik olduğunu ve devletimizin Osmanlı Hanedanı döneminin son zamanlarında “devlet nasıl kurtulur?” meselesine bir teklif ve arayış olarak doğan Türkçülük hareketinin bu tarihî zemin üzerinde vücut bulduğunu, Türkçülük fikrinin ancak bu tarihî süreklilik modeliyle incelendiği takdirde sağlıklı ve isabetli neticelerin doğabileceğini ispata çalışacağız. Gerçekten ileride görüleceği üzere gerek konuyu inceleyen yerli ve yabancı ilim adamları, gerekse bizzat Türkçülük hareketinin mensupları tarafından da

⁵ Durmuş Hocaoglu, “Milliyetçilik Hep Vardı, Hep Olacak”, **Siyaset Eksen**i, S. 11, 14-20 Kasım 2003, s. 16.

Türkçülüğün sadece Avrupa'dan gelen ithal fikirlerle açıklama çabasının konuyu oldukça kısır bir mecraya sürükleyeceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda “millet inşası” deyimini, Türkler için modernleşme süreci içerisinde yeni bir millet yaratmayı değil tarihin en eski çağlarından beri varolan Türk millî kimliğini tanımak, bu Türk kimliğini yeni şartlara göre yorumlamak ve Türk kimliği etrafında bir şuur yaratmayı ifade etmektedir.

Türkçülüğün Kökenleri bahsinden sonra Türkçülüğün doğuş ve gecikme nedenlerini birlikte inceleyeceğiz. Bu bölümde bu geç kalmış doğuşun Türk toplum ve siyasî yapısından kaynaklandığını göstermeye çalışacağız. Bu gecikmede en mühim amilin, devletimizin Büyük Selçuklu hanedanı döneminde yaşanan Oğuz-Türkmen ayrılığı⁷ ile başlayarak Osmanlı Hanedanı döneminde de yönetimin Türk olmayan unsurlara bırakılmasıyla birlikte daha da büyüyen devlet-millet (halk) ayrılığı olduğunu düşünmekteyiz⁸. Bilhassa Enderun zihniyeti ve yanlış bir ümmetçilik anlayışı Türk milliyetçiliğinin doğuşunu geciktiren veya sekteye uğratan en büyük amildir. Bilindiği gibi Göktürkler döneminde Türk Budunu/milleti anlayışı devlet siyasetinin merkezine oturtulmuş ve günümüzdeki modern milliyetçilik ve millet-devlet anlayışı tam manasıyla gerçekleştirilmişti. Fakat Osmanlı'nın devlet siyasetinin ve toplumsal dayanışmanın merkezine Türk Milleti yerine Hanedan-ı Osmanî'ye ve İslâm ümmetine bağlılık formülünü getirmesi ve yönetimden Türkleri uzaklaştırarak devşirme unsurlara ağırlık vermesi⁹ Türk milliyetçiliği fikrinin uzun bir süre Türk milletinin bilinç altında kalmasına sebebiyet vermiştir. Bütün bunlarla ilintili olarak Türkçülük hareketinin ortaya çıkışındaki en büyük sebebin Türk milletinin devlet olma isteği olduğu tezini ileri sürerek ispatlamaya çalışacağız.

Türkçülük hareketinin ilk öncülerinin Yeni Osmanlılar içinde olduğunu düşündüğümüz için, Türkçülüğü 1860'lardan itibaren incelemeye başlayacak ve 1918 yılına kadar geleceğiz. Türkçülüğün teşkilatlanmasını müstakil bir başlık altında işleyeceğiz.

⁶ Orhan Türkdoğan, “Ulus-Devlet’in Yolu Kesiliyor mu?”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Ocak 2004-205, s. 47-51.

⁷ Orhan Türkdoğan, **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, İstanbul 1996, s. 305-337.

⁸ Orhan Türkdoğan, **Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi**, İstanbul 2003 (eser baştan sona bu ayrılığı işliyor.)

⁹ Orhan Türkdoğan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, İstanbul 2002, s. 9-196.

İkinci Bölümde Türkçülüğün teorik planda ele alacak ve Türk milliyetçiliğinin iki büyük mimarı olan Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'i tetkik ederek mukayese etmeye çalışacak ve en sonunda Turancılık gibi Türk milliyetçiliği fikir sistematğinde yer alan unsurları açıklayacağız. Bu bölümde şüphesiz en mühim kaynaklarımız, Türkçülük hareketinin bizzat içerisinde yer almış olan insanların kitapları ve makaleleri olacaktır.

Bu tez çalışması sürecinde yardımlarını gördüğüm bütün insanlara ve bilhassa tez danışmanım ve Hocam Sayın Prof. Dr. İlker Alp'e, değerli görüşleriyle yol gösteren ve kaynak bulmamda yardımcı olan Araştırma Görevlisi Sayın Cengiz Fedakar'a, elektronik posta yoluyla sorularımı yanıtlayan ve köşesinde de bu yanıtlara yer veren Sayın Doç. Dr. Durmuş Hocaoglu'na teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Kaan ÇALEN

EDİRNE

15 Mayıs 2004

GİRİŞ

Türkçülük denilince bilhassa II. Meşrutiyet döneminde gelişen fikrî ve siyasî hareket hatıra gelir. Gerçekten Türkçülüğün bir fikir hareketi olarak gelişmesi, sistemleşmesi ve teşkilatlanması II. Meşrutiyet dönemine tesadüf eder fakat Türkçülüğün sadece bu döneme münhasır bir olgu gibi mütalâa edilmesi konunun tarihî ve sosyolojik köklerinin ıskalanarak çok sığ bir mecrada ilerlemesine sebebiyet verecektir.

Türkçülük hareketinin ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti'nin durumuyla, Türk toplum yapısıyla, Türk çağdaşlaşma süreciyle, Türk devlet felsefisiyle, Türk düşünce tarzıyla, Türk insanının karakteri ve zihnî yapısıyla ve en nihayetinde Avrupa ve dünyada özellikle 1789 Fransız İhtilali ile birlikte husule gelen siyasî, içtimaî, iktisadî ve kültürel gelişmelerle çok yönlü ve karmaşık bir ilişkiler ağının neticesidir.

Türkçülüğün, Türk tarihinin temel dinamiklerinden biri kabul edilerek tarihî süreklilik çizgisi içinde ele alınması zarureti vardır. Tarihin en eski ve köklü milletlerinden birisi olan Türklerde, millî bilinç çok erken dönemlerde gelişmiş ve Göktürkler devrine gelindiğinde adeta günümüzdeki “millet-devlet”, “standart kültür” veya “büyük toplum” nazariyelerine uygun bir siyasî ve içtimaî yapılanma gerçekleştirilmiştir. Fakat İslamiyet'in kabulüyle yanlış bir ümmetçilik anlayışının Türk idarecileri tarafından benimsenmesi, Devletimizin Büyük Selçuklu Hanedanı döneminde yaşanan Oğuz-Türkmen ayrılığıyla başlayan ve Osmanlı Hanedanı döneminde devlet yönetiminin enderunda yetişen gayri Türk devşirmelere bırakılmasıyla birlikte daha da büyük toplumsal yarılmalara neden olan devletin kendi milletine yabancılaşması argümanı zamanla Türklüğün ikinci plana atılmasına ve hatta devşirme kökenli aydın-bürokratların Türklüğü konar-göçer ve heteredoks Türkmen zümrelerine mahsus bir keyfiyet gibi algılayıp aşağılayarak hakir görmesi ve Türkleri idraksiz addetmesi sonucunu doğurmuş bu durum ise Osmanlı devleti bünyesinde yaşayan muhtelif milletler içinde milliyetçilik duygularının en son uyanan unsurunun Türkler olmasına sebebiyet vermiştir. Sanırız Avrupalıların, Anadolu'ya Malazgirt savaşından sonra Türkiye ismini vermesine rağmen, Türklerin kendi vatan ve devletlerine kendi isimlerini vermek için 23 Nisan 1920'yi

beklemelerinin de sebebi yukarıda izah etmeye çalıştığımız tarihî ve sosyolojik manzarada gizlidir.

Osmanlı Hanedanlığı devrinin son dönemlerinde ortaya çıkan fikir hareketlerinin temel karakteristiği devleti kurtarmaya matuf hareketler olmalarıdır. Bu itibarla kültürel bir yönelim olarak ortaya çıkan Türkçülük hareketi, zamanla “devlet nasıl kurtulur?” sualine bir teklif olarak gelişmeye başlayacak ve top yekûn devleti Türk kimliği etrafında yeniden yapılandırma gayretinin adı olacaktır. Fakat bu Osmanlı hanedanlığı döneminde değil Ulu Önder Atatürk’ün önderliğinde kurulan Cumhuriyet rejimi döneminde tecelli edecek ve yaklaşık 1400 yıl sonra devletin adı içerisinde Türk ismi geçecek şekilde değiştirilecektir.

I. BÖLÜM: TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

A. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

1. Millet

a. Modernist Teoriler

Milliyetçilik, millet kavramı etrafında oluşturulmuş bir olgudur. Dolayısıyla millet kavramı açıklığa kavuşturulmadan milliyetçiliği doğru anlamak mümkün değildir.

Millet'in niteliği, unsurları ve ortaya çıkışı üzerinde genel kabul görmüş bir açıklama ve tanım yapılabilmiş değildir. Bu hususta Doç. Dr. Durmuş Hocaoglu "Millet, çok kolaylıkla ve kesin olarak, keskin hatlarla tanımlanabilmesi fevkalâde müşkül olan bir kavramdır. Bu müşkülât, kavramın geçirmiş olduğu tarihî istihâleden ve farklı zaman ve mekanlarda, farklı kültürlerde ve farklı perspektiflerden farklı şekillerde tanımlanmış ve anlaşılmış olmasından ileri gelmektedir¹⁰" demektedir. Millet ve milliyetçilik mefhumları evrensel kavramlardır fakat bu kavramların tarihî gelişim süreçleri ve kültürleri birbirinden farklı toplumlarda cisimleşmesi bu mefhumların açıklanmasındaki en büyük zorluğu teşkil etmektedir. Bu konuda çalışan bütün ilim adamları da önce kendi toplumlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Batılı sosyal ilimciler, millet ve milliyetçilik olgularının ilk defa modernite ile birlikte Avrupa'da ortaya çıktığını iddia eden kuramlar oluşturmuşlardır. Bu modernist teoriler millet ve milliyetçilik olgularının "geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişin bir sonucu olarak, sınıâleşme, sosyo-ekonomik ilişkiler, siyasî ve kültürel şartlar gibi parametrelere bağlı olarak ortaya çıktığı¹¹" tezini işlemektedirler. Bu hususta bazı misaller vermek gerekirse mesela Ernest Gellner "ulus, moderniteyle birlikte varolan, dolayısıyla da modern devletle birlikte

¹⁰ Durmuş Hocaoglu, "Milliyetçilik ve Modernist Teoriler: 1", **Yeniçağ Gazetesi**, 10 Şubat 2004.

oluşan, sanayi toplumuna geçişin nedenlerinden ve bu toplumun kendi nesnel koşullarından kaynaklanarak şekillenen bir sürecin ifadesidir¹².” demektedir.

Gellner, ortak bir bilinç ve millî bir kimliğin varlığına tekabül eden milliyetçiliğin tarihsel bir miras olmadığını, milletin bir inşânın ve milletleşme sürecinin neticesi olduğunu ileri sürer. Ona göre her etnik grup ve topluluk bir millet değildir. Millet ve milliyetçilik tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin aşamasıdır¹³.

Benedict Anderson ise milletin hayal edilmiş bir siyasal topluluk, bir cemaat olduğunu söyler¹⁴. Ona göre yüz yüze ilişkilerin geçerli olduğu köyler dışında bütün topluluklar hayalidir. Çünkü en küçük ulusun öğeleri bile diğer öğeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecek, ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam edecek ve hatta bu toplumun varlığı ideolojiler aracılığıyla kitlelere hayal ettirilecektir¹⁵. Bu bağlamda millet kurgulanmış bir kavramdır. Çünkü üyeler hiçbir zaman tüm üyeleri bilemezler ve onlarla yüz yüze gelemezler. Sadece ortak düşündüğünü hisseden toplumun hayali mevcuttur.

Milleti iktisadî faktörlerle de açıklayanlar vardır. Marksizm’e göre işçilerin vatani yoktur. Dünya proletaryası ortak hareket etmelidir. Bu suretle insanın insan tarafından sömürülmesi engellendiği gibi milletlerin de başka milletler tarafından sömürülmesi önlenmiş olacaktır¹⁶. Marx ve Engels, milleti, burjuvazinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan merkezleşmenin bir sonucu addetmektedirler¹⁷.

b. Türk Milliyetçiliğine Model Arayışı

Yukarıda Avrupalı sosyal bilimcilerin ileri sürdüğü tezlerin batılı toplumlar için geçerliliği olabilir fakat bu tezler bütün toplumlar için genel geçerliliği olan bir model olamaz. Bu hususta Prof. Dr. Mümtaz’er Türköne, haklı olarak “milliyetçilik literatürünün temel zaafı Avrupa-merkezcilikle malul ilkelikleridir” demektedir¹⁸.

¹¹ **A.g.m.**

¹² Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara 2000, s. 20.

¹³ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, İstanbul 1992, s. 27-29.

¹⁴ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler (Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması)**, İstanbul 1995, s.20

¹⁵ **A.g.e.**, s. 20-22.

¹⁶ Marx/Engels, **Komünist Manifesto**, Ankara 1997, s. 63-67, 81.

¹⁷ Durmuş Hocaoglu, “Milliyetçilik ve Marksizm: 1”, **Yeniçağ Gazetesi**, 6 Şubat 2004.

¹⁸ Mümtaz’er Türköne, **Türk Modernleşmesi**, Ankara 2003, s. 202, 9 numaralı dipnot.

Millet ve milliyetçilik olguları, incelenen toplumun kültür ve tarihî gelişim sürecine göre nitelik kazanacağından her toplumun millet ve milliyetçilik modeli farklı olacaktır. Bu bağlamda Türk milliyetçiliğinin de nev-i şahsına münhasır bir modeli vardır. Bu hususa Türkçülüğün Tarihî Kökleri bahsinde ayrıntılı olarak tarihî deliller ve örnekler göstermek suretiyle değineceğiz. Şimdi burada bu modeli kısaca açıklayacak ve Türk milleti ifadesinden neyi anlamamız gerektiği sorusunu cevaplamaya çalışacağız¹⁹.

Genel olarak Türk tarihi ve özel olarak da Türk milliyetçiliği üzerine çalışmış yerli ve yabancı ilim adamları Türk milliyetçiliğinin batı Avrupa'daki fikir akımlarından etkilendiğini ama yalnızca Avrupa menşeli ithal fikirlerin bir neticesi sayılamayacağını²⁰, Türk kültür ve medeniyetinin kendine mahsus vasıflarının olduğu, Türk milliyetçiliği üzerine yapılan değerlendirmelerin bu vasıfları nazar-ı dikkate almadığı müddetçe sığ bir mecrada ilerlemekten kurtulamayacağını, Türklerin uzun bir tarihe sahip olduklarını ve bu tarihin çok erken dönemlerinde millet olma şuuruna erdiklerini söylemişlerdir.

Kuşkusuz, milliyetçilik ancak millet kavramıyla birlikte bir anlam bütünlüğüne sahip olabilir²¹. Nevzat Kösoğlu, milliyetçiliğin ve millet olma fikrinin, “tarihin bütün toplumlarında, bir mensubiyet duygusu olarak daima var olduğunu” ve bu aidiyet duygusunun “birlikte yaşamaktan, ortak inançlar ve menfaatlerden, aynı coğrafya ve tarihî kaderi paylaşmaktan ve benzeri ortaklıklardan” kaynaklandığını söylemektedir²². Milleti sosyolojik bir gerçeklik kabul eden Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal, Kösoğlu'nun işaret ettiği mensup olunan topluluğa karşı duyulan bağlılık hissini milliyetçiliğin nüvesi kabul eder ve bu bağlılık hissini en iptidaî topluluklarda ve hatta camiacı hayvanlarda bile mevcut olduğunu ekler²³.

Türk tarihi ve milliyetçiliği üzerine çalışan ilim adamları, bu mensubiyet duygusunun Türklerde çok eski dönemlerden beri mevcudiyetini kabul etmekle beraber farklı başlangıç tarihleri vermişlerdir. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, bu tarihi

¹⁹ Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi Türkçülük hareketinin önde gelen simalarının bu konudaki görüşlerine, tekrara mahal vermemek için sadece ilgili bölümlerde değinilecektir.

²⁰ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul 2002, s. 354-355.

²¹ Durmuş Hocaoglu, “Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batıda Milliyetçilik Gelişmeleri”, **Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı Teşkilat İçi Eğitim Seminerleri**, Ankara 2001, s. 341.

²² Nevzat Kösoğlu, **Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı**, İstanbul 2000, s. 13.

²³ Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul 1979, s. 64.

Türklerin tarih sahnesine çıkışı ile eş zamanlı saymıştır ve şuurlu bir şekilde millet olma fikrini Mete'nin Çin İmparatoruna yazdığı mektupta geçen “Bütün yay gerenler bir oldu” ifadesinde bulmuştur²⁴. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Türklerin bir millet olarak 5000 yıllık bir maziye sahip olduğunu ve Asya Hun İmparatorlarından Çi-Çi'nin milliyet fikrini devlet siyasetine ittihaz eden ilk kişi olduğunu belirtmektedir²⁵. Bilindiği gibi Çi-Çi Han “hiç bir Türk'ün alnında esaret damgası taşımaya tahammül edeceğini zannetmem” sözleriyle Çin tabiiyetine girmeyi ret etmiş ve millî istiklâl için savaşmayı seçmiştir. Mehmet İzzet, bir milleti, “kendilerine yabancı saydıkları kimselerle bir idare altında veya o kimselerin siyasî velayeti altında yaşamak istemezlerse mevcut sayarız²⁶” demektedir. Bu bağlamda tarihin her döneminde özgürlüğe olan tutkularıyla tanınan Türkler, tarihin en eski çağlarından beri millet hayatı yaşamaktadırlar.

Prof. Dr. Mehmet Eröz, Türk tarihinde millet olma düşüncesinin en açık şekilde Göktürk Devleti'nde gözüktüğünü ve bu sebeple Türk milliyetçiliğinin Göktürklerle birlikte başlatılması gerektiğini yazmaktadır²⁷. Prof. Dr. Orhan Türkdoğan da Eröz'le aynı görüşü paylaşmakta ve Göktürklerin günümüzdeki “Büyük Toplum” veya “Standart Kültür” nazariyesine çok yaklaşıp adeta modern millet-devlet tipinde bir siyasi yapılanma gerçekleştirdikleri fikrindedir²⁸. Türk milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili bir doktora çalışması yapan David Kushner ise Aşıkpaşaoğlu, Neşrî, Yazıcıoğlu Ali, Kemal Paşazâde gibi devlet tarihçilerine dayanarak Türk Milliyetçiliği fikrinin II. Murat döneminde oluşmaya başladığını ileri sürmektedir²⁹.

c. Millet Kelimesinin Anlamı

Millet kelimesi dilimize Arapça'dan geçmiştir. Bu kelime Arapça'da “mezhep”, “secde” gibi anlamlarda ve daha çok bugünkü “ümme” sözcüğünü

²⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 2001, s. 102.

²⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul 1999, s. 11, 19.

²⁶ Mehmet İzzet, “Millet”, *Mehmet İzzet ve Ulusal Sosyal Felsefesi*, Haz. Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, Ankara 2002, s. 527.

²⁷ Mehmet Eröz, *Millî Kültürümüz ve Meselelerimiz*, Ankara 1996, s. 192.

²⁸ Orhan Türkdoğan, *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul 2002, s. 82-88.

²⁹ David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s. 10.

karşılacak biçimde bir dinin mensuplarının toplamı manasında kullanılmıştır³⁰. Bugün ise batı dillerindeki “nation” kavramını karşılayacak bir anlamı vardır³¹.

Bütün ilim adamları milletin yapı taşlarını oluşturan çeşitli unsurların varlığından söz etmişlerdir. Fakat bu unsurların neler olduğu, neleri kapsadığı konusunda genel kabul görmüş bir tanımlama mevcut değildir³². Bu husus her milletin özelliklerinin farklı olmasından ve her araştırmacının milleti meydana getiren unsurları incelerken kendi toplumunu göz önünde tutmasından kaynaklanmaktadır. Her ilim adamı kendi milletin fiilî durumuna ve menfaatine göre bir tarif geliştirmeye çalışmıştır. Mesela Almanlar daha ziyade ırk teorisini kabul ederler. Buna göre aynı ırktan gelen insanlar bir milleti oluştururlar. Milliyetçilik ise bu ırka mensubiyet duygusudur. Fransızlar ise, kültür teorisine uygun bir anlayışa sahiptirler ve onlara göre millet aynı kültüre sahip insanların oluşturduğu bir topluluktur³³.

Fransızlarla Almanlar arasındaki bu görüş farklılığı tarihî gelişmelerindeki farklılıklar kadar bu iki millet arasındaki çekişmeden de kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Alsas bölgesi bu iki millet arasında bir husumet konusudur. Bu bölge ise kültür bakımından Fransız kültürünün tesiri altındadır fakat ırk bakımından ise Germendir. Dolayısıyla bu bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia eden Fransızlar millet tanımlarında kültürel bütünlüğü öne çıkarmışlar, Almanlar ise aynı ırktan gelen insanların bir milleti teşkili edeceği görüşünü ileri sürmek suretiyle Alsas bölgesinin kendilerine ait olduğunu ispata çalışmışlardır. Görüldüğü gibi Alman ve Fransız modellerinde milleti oluşturan unsurlardan yalnızca bir dikkate alınmıştır. Oysa ilim adamları ırk ve kültürün yanında dil, din, vatan, ortak tarihî geçmiş, birlikte yaşama isteği, millî mefkure, müşterek menfaatler, müşterek değer ve inançlar, siyasî teşkilatlanma gibi pek çok unsurun varlığından söz etmişlerdir³⁴. Diğer bir deyişle millet zaman, mekan, irade, maneviyat gibi çok boyutlu bir kavramdır.

³⁰ Mehmed Niyazi, **Millet ve Türk Milliyetçiliği**, İstanbul 2000, s. 18.

³¹ Türköne, **a.g.e.**, s. 344

³² Bakınız. Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, İstanbul 2003, s. 256-267

³³ Kösoğlu, **a.g.e.**, s. 15.

³⁴ Niyazi, **a.g.e.**, s. 40-54.

Bir millet yukarıda sıraladığımız unsurların hepsine birden sahip olmayabilir. Fakat bir millet bu unsurlardan ne kadar fazlasını bünyesinde barındırırsa o millete mensup olan fertlerde de millî birlik ve şuur o nispette güçlü olur. Bu unsurlar aynı zamanda millet sevgisinin sebepleridir. Bütün bu hususları birlikte düşününce milletin tanımını şöyle yapabiliriz: ırk, kültür, dil, din, tarih, ülkü gibi müşterek unsurlarla birbirine bağlı, aynı vatanda ve aynı siyasî iradenin altında yaşayan ve birlikte yaşama azmine sahip topluluğa millet denir. Millet kavramının muadili olarak bazen “ulus” kelimesi de kullanılmaktadır. Ulus kelimesi dilimize Moğolca’dan geçmiş olup tarihin hiçbir döneminde millet kelimesinin ifade ettiği manaları kapsamamıştır. Türkler Orhun Anıtlarında da görüldüğü üzere millet karşılığında “budun” sözcüğünü kullanıyorlardı³⁵.

Çok gelişmiş bir kavram olan budun, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e göre “belirli bir bölgede yaşayan, müşterek dil, tarih ve kültür bağlarına malik topluluk” anlamındaydı ve bu sözcük büyük ihtimalle “bağımsız, illi ve kağanlı Türk topluluğu” manasına gelen “bod” sözcüğünden türetilmişti.³⁶ Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun boylar birliğine bodun denir şeklindeki açıklaması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.³⁷ Fakat Orhun Anıtlarında çok sık geçen Türk Budunu tabirinin yalnızca siyasal bir birliği mi işaret ettiği yoksa Ögel ve Kafesoğlu’nun belirttiği gibi toplumsal bir muhtevaya da sahip olup olmadığı konusunda ihtilaflar mevcuttur. Konuyu inceleyen Prof. Dr. Orhan Türkdoğan Türk Budun deyiminin hem toplumsal hem de siyasal anlamda kullanılan bir terim olduğu kanaatinde dir.³⁸ Orhun Anıtların da “Türgiş kağanı Türküm, budunum idi”, “Dokuz Oğuzlar benim budunum idi”³⁹ gibi muhtelif kullanım şekillerinin olması ve kağanları ve illeri olmamasına rağmen Karluklar için de aynı terimin kullanılması Türkdoğan’ın tespitini doğrulamaktadır. Bilinen bir gerçek varsa budun kelimesinin bugünkü millet kavramının bir prototipi olduğu⁴⁰ ve Türk toplumunun siyasal birliği ile devlet olma düşüncesinin kaynak noktasını teşkil ettiği dir.⁴¹

³⁵ İlker Alp, **Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü Türk İnkılap Tarihi Ders Notları**.

³⁶ Bahaeddin Ögel; **a.g.e.**, s. 335-336.

³⁷ İbrahim Kafesoğlu; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1998, s. 231.

³⁸ Orhan Türkdoğan; **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, İstanbul 1996, s.54.

³⁹ Muharrem Ergin; **Orhun Abideleri**, İstanbul 1988, s.71.

⁴⁰ Hocaoglu; **a.g.m.**, s. 349.

⁴¹ Türkdoğan; **a.g.e.**, s. 52.

2. Milliyetçilik

a. Avrupa’da Milliyetçilik Hareketleri

Milliyetçilik batı literatüründe ilk defa teknik bir terim olarak 1798’de görülür⁴². Avrupa’da ortaya çıkışı Fransız İhtilali’nin yaratmış olduğu şartların sonucudur. Sanayi Devriminin ihtiyacı olan millî pazarın ihdasının, toplumun ekonomik gücünün, eğitim seviyesinin ve siyasî katılım bilincinin artmasının, kilise-devlet ayrışmasının neticesidir⁴³.

Aydınlanma dönemi, Avrupa’da teknolojik ve sınaî ilerlemenin yanında fikrî ve zihnî bir dönüşümünde yaşandığı bir çağdır⁴⁴. Bu dönemde batının karşılaştığı sorunları çözüme kavuşturma çabası liberalizm düşüncesinin doğmasına sebebiyet verecektir. Liberalizm özünde insan aklının her şeyi yapabileceğine olan inanç ve insanı her türlü toplum bağından kurtarma isteği yatar⁴⁵. Türkçe’deki karşılığı hürriyetçiliktir⁴⁶. Esası akılcılık (rasyonalizm) ve bireyciliktir (individüalizm). Bu suretle fert ve akıl kutsallaştırıldı. Bunun sonucu olarak fert merkezli bir sosyal, siyasî ve iktisadî bir sistem oluşturma gereği ortaya çıktı. Bunun için ise fertlerin hür ve eşit olması gerekirdi⁴⁷. İşte Fransız İhtilali bu zihniyetin ürünüdür.

İhtilal liberalizmin yanında nasyonalizm ve sosyalizm gibi yeni fikirlerin de yayılmasına neden oldu. Fertler için istenilen hak ve hürriyetler zamanla milletlere teşmil edildi. Böylece nasyonalizm yani milliyetçilik fikri doğdu. Milliyetçilik, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu’nun deyimiyle ‘bir bakıma kişi hürriyeti kavramının milletlere tatbikiyle’⁴⁸ doğdu. Fransa’da patlak veren 1848 İhtilali ile genişledi ve bütün bu gelişmeleri Alman ve İtalyan millî birliklerinin kurulması takip etti⁴⁹.

⁴² Durmuş Hocaoglu, “Milliyetçilik: Telaffuzu Kolay , Grameri Zor Bir Dil”, **Yeniçağ Gazetesi**, 30 Ocak 2004.

⁴³ Durmuş Hocaoglu, “Milliyetçilik: Potansiyel Güç ve Fikrî Zaafiyet”, **Yeniçağ Gazetesi**, 31 Ocak 2004.

⁴⁴ Bayram Kodaman, “Milliyetçiliğin Tarihî Seyri”, **Türk Yurdu Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı**, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999, s. 68.

⁴⁵ Oya Okan, **Batı Düşüncesinde Liberalizm ve Tarihi Koşulları**, Ankara 2001, s. 11-12,81-83.

⁴⁶ S. Hayri Bolay, **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, Ankara 1990, s. 146.

⁴⁷ Kodaman, **a.g.m.**, s. 68.

⁴⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, C. I: 1914-1980, Ankara 1991, s. 9.

⁴⁹ Ercüment Kuran, “Dünyada Milliyetçiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, **Türk Yurdu Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı**, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999, s. 118-120.

Sosyal bilimcilerin pek çoğu milliyetçiliğin modern dönemin ürünü olduğunu ileri sürmesine rağmen, ilk ortaya çıkış tarihinde anlaşılamamaktadırlar. İngiltere iç savaşını, Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerini, Alman Romantizmini, Fransız İhtilalini başlangıç kabul edenler vardır⁵⁰.

b. Milliyetçiliğin Tanımı ve Niteliği

Doç Dr. Durmuş Hocaoglu, milliyetçiliğin, “Zâhiren basit ve herkesçe mâlûm gibi görünen, ancak bâtınma girildikçe çok zorlu bir problem olduğu fark edilen” bir kavram olduğunu ve “siyasi coğrafya, milletlerarası ilişkiler, siyaset ilmi, kültürel antropoloji, sosyal psikoloji, siyaset felsefesi, milletlerarası hukuk, sosyoloji, tarih gibi en az dokuz adet akademik disiplinin milliyetçilik ve ulus-devlet teorilerini geliştirdiğini” söylemektedir⁵¹. Hal böyle olunca tıpkı millet mevzuunda görüldüğü gibi milliyetçiliğin de çok değişik tarifleri yapılmakta ve niteliği, unsurları ve amacı konusunda genel kabul gören bir tanımlamaya gidilememektedir. Her milletin tarihî geçmişi, kültürel özellikleri, menfaatleri, fiilî durumu milliyetçilik anlayışını belirlemektedir.

Milliyetçiliğin çok basit ve herkes tarafından kabul görecektir kısa bir açıklamasını yapacak olursak; milliyetçilik, insanın kendi milletine karşı duyduğu aidiyet hissidir. İnsan, mensup olduğu milleti sever ve onun iyiliğini ister. İşte milliyetçilik, en basit ifadesi ile budur. Ancak bu aidiyet hissinin ve sevginin, niteliği, sebebi, hedefi, kapsamı, şiddeti gibi sorular geldikçe milliyetçilik içinden çıkılmaz bir problem haline gelmektedir.

Anthony Smith, milliyetçiliğin belli bir etnik grubun veya topluluğun kendi devletini kurmak yada var olan bir ulus-devleti savunmak amacını güden bir hareketin ideolojisi olduğu kanaatindedir⁵². Gellner ise milliyetçiliğin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin aşaması olduğunu ve milliyetçiliğin, milletin kendi bilincine varması demek olmadığını, milliyetçiliğin, milletleri icat ettiğini

⁵⁰ Niyazi, **a.g.e.**, s. 105.

⁵¹ Hocaoglu, **Cumhuriyet Dönemi...**, s. 341.

⁵² Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, İstanbul 1999, s. 33-35, 73.

söylemektedir⁵³. Marksizm’e göre ise milli-devlet ve milliyetçilik kapitalizmin bir ürünüdür ve ancak Marksist düzenin gelmesi için oluşacak tarihî şartlara hizmet ettiği ölçüde önemlidir. Mesela SSCB’nin ilk kurulduğu yıllarda iç yapı sağlam olmadığı için “her millete kendi geleceğini temin hakkı verilecek” (self-determination) diyen Lenin, SSCB bünyesindeki muhtelif milletleri kandırmış ve çok geçmeden SSCB Çarlığı bile aratan bir imparatorluğa dönüşmüştür⁵⁴.

Milliyetçilik, tarihî ve sosyolojik bir varlık olan millet üzerine bina edilmiş bir olgudur⁵⁵. İnsanın doğasında var olan çok tabî bir mensubiyet hissidir⁵⁶. İnsan dünyanın her yerinde ailesine bağlıdır; onu sever, onun için fedakarlıkta bulunur, onu korumak için gerekirse hayatını verebilir. İşte ailede başlayan bu bağlılık hissi ve duygusu mahalle, köy, şehir derken millete kadar genişler. Aynı millete mensup olan fertler, aynı soydan geldiklerinin, aynı kültüre sahip olduklarının, aynı dili konuştuklarının, ortak tarihi geçmişten geldiklerinin, aynı inançlara ve değer yargılarına sahip olduklarının bilincindedirler. İşte milliyetçilik bu millet olma bilincinin ifadesidir.

⁵³ Gellner, **a.g.e.**, s. 27-29.

⁵⁴ Durmuş Hocaoglu, “Milliyetçilik ve Marksizm: 2”, **Yeniçağ Gazetesi**, 7 Şubat 2004.

⁵⁵ Niyazi, **a.g.e.**, s. 110.

⁵⁶ Arsal, **a.g.e.**, s. 64.

B. TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHİ KÖKLERİ

1. Türkçülüğün Tarihi Temelleri Üzerine Bir Giriş

Milliyetçilik bu günkü modern manasını, Fransız ihtilaliyle birlikte husule gelen siyasi ve içtimai dönüşüm sonucu kazanmıştır. Bu bağlamda batı Avrupa'daki gelişmelerin çeşitli vesilelerle gerek modern Türk milliyetçiliğinin doğuşuna gerekse Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki gayri Müslim ve gayri Türk unsurların imparatorluktan ayrılma sürecine etki ettiği gerçeği yadsınamaz. Fakat milliyetçiliğin bu modern cephesinden başka tarihi ve sosyolojik bir zeminde vücut bulup; birlikte yaşamaktan, ortak inanç ve menfaatleri olmaktan, aynı coğrafya ve aynı tarihi kaderi paylaşmaktan⁵⁷, aynı dili konuşmaktan, soy birliğinden ve benzeri müştereklerden kaynağını alan bir mensubiyet şuuru olarak ifade edebileceğimiz ayrı bir ciheti daha vardır ki tarihin hemen hemen bütün toplumlarında çeşitli tezahürleri sabittir. İşte milliyet duygusunun kaynağı ve nüvesi, iptidai ve medeni camialarda, hatta bazı camiacı hayvanlarda görülen bu sosyolojik gerçekliktir, yani fertlerin mensup oldukları kitleye karşı duydukları bağlılık hissidir.⁵⁸

Bu hissin Türk tarihindeki örneklerini incelemek suretiyle hem Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde doğan Türkçülük hareketinin ortaya çıkışını daha iyi okuma olanağına sahip olacağız, hem de Britanika ansiklopedisindeki “milliyetçilik modern bir harekettir” şeklindeki ibareden anlaşılacağı üzere, batılı ilim adamlarının bütün iyi değerleri olduğu gibi milliyetçilik olgusunu da külliye kendi inhisarlarına alma temayüllerinin mesnetsizliğini ortaya koyacağız.⁵⁹ Filhakika pek çok batılı sosyal bilimci, millet ve milliyetçilik olgularının ilk defa moderniteyle birlikte batı Avrupa'da ortaya çıktığını iddia eden kuramlar oluşturmuşlardır.⁶⁰ Bu

⁵⁷ Nevzat Kösoğlu, **Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı**, İstanbul 2000, s.13

⁵⁸ Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul 1979, s.64

⁵⁹ “Batılı sosyal bilimcilerin pek çokları milliyetçiliğin modern dönemin ürünü olduğunu ileri sürmelerine rağmen, ilk ortaya çıkış tarihinde anlaşılmamaktadırlar. İngiltere iç savaşını, Latin Amerika'da bağımsızlık hareketlerini veya Alman romantizmini de başlangıç kabul edenler vardır.” Mehmed Niyazi'den yaptığımız bu iktibas bütün toplumların milliyetçiliği başka bir topluma bırakmamak hususundaki kararlılığını göstermektedir. bkz. Mehmed Niyazi; **Millet ve Türk Milliyetçiliği**, İst. 2000, s. 105

⁶⁰ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara 2000, s. 9-81

kuramların Avrupalı toplumlar için bir anlamı ve gerçekliği olabilir fakat; bizim Türk tarihinden ve milletlerin karakterlerini aydınlatmada en az tarihi kaynaklar kadar büyük bir ehemmiyeti haiz olan destanlarımızdan göstereceğimiz deliller, milliyet fikrinin eskiliğini ve sonra iki bin yıl önceki Türklerde mevcut olan bu fikrin devlet siyasetinde temel faktör olarak bile rol oynadığını ispata kafi gelecektir.⁶¹ Bu anlamda, günün moda deyiimi olan “Ulus İnşası”, bizim için milli kimliği tanıma ve yeni şartlara göre tanımlamaktan öte bir anlam ifade etmemektedir. Yakın tarihimizde tecrübe ettiğimiz üzere, yapı taşlarını farklı etnisitelere sahip toplumların ve harcını Osmanlı hanedanına ve vatanına bağlılık şuuru ve ortak menfaatler vurgusunun teşkil ettiği bir Osmanlı milleti inşa etme gayretlerinin, acizliği ve uğradığı trajikomik akıbet bizim nokta-i nazarımızdan milletin inşa edilebilir bir fenomen olmadığını göstermektedir. Tabiki bütün bu mütalaalar Aydınlanma, Sanayi devrimi, Fransız İhtilali, modernite, Avrupa medeniyeti, Türk toplum yapısı, Türk modernleşmesi, ulus-devlet gibi konuları ihtiva eden çok yönlü ve geniş bir perspektifte bir değer arz eder ki pek çok farklı disiplinlerin de ilgi alnına giren başlı başına bir tetkik mevzuudur.

Bizim hareket noktamız, İslam dinine ve Osmanlılığa, devlet ve ülkesine yürekten bağlı olan Türklerin, kendilerini bile şaşırtacak derecede ateşli milliyetçiler olarak çok hızlı bir şekilde değişmiş olmalarıdır⁶² Bu değişimleri (ulus inşası addedenler olabilir) yalnız ithal yoluyla giren milliyetçi fikirlerin neticesi saymak konuyu oldukça basite irca etmek olacaktır. Batılı fikirlerin nesnel kimliğin farkına varılış sürecinde dolaylı ve dolaysız olarak etkili olduğu gerçeğinin yadsınamayacağını yukarıda da belirtmiştik fakat Türk milliyetçiliği fikir sistemi tamamen tarihi temeller üzerine oturmuştur ve eğer batılı tesirler illa bir sorun teşkil ediyorsa bu sadece Türk milliyetçiliğine mahsus bir argüman değildir. Ziya Gökalp’in gençlik yıllarında “ben kimim?” sualine verdiği: “sen bu müessese ve ananelerin yoğurduğu insansın” şeklindeki cevap⁶³, Türk milliyetçiliğinin temellerinin daha önceki devirlerde atıldığı fikrini kuvvetlendirmektedir.⁶⁴ Yine milliyetçiliğin tarihi kökenleri hususunda bir batılı düşünürün: “milliyetçilik bir

⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türkler ve Medeniyet**, İstanbul 1995, s.58

⁶² David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İstanbul 1998, s. 5

⁶³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul 2002, s. 354-355

zamane icadı değildir, o çok eski bir türküdür”⁶⁵ sözü de bizim mülâhazamızı doğrular mahiyettedir.

Ziya Gökalp’in “Türkçülüğün Esasları” ve Yusuf Akçura’nın Türk Yıllığında yayınlanan “Türkçülük” adlı çalışması gibi klasik kaynaklarda⁶⁶, Türk Milliyetçiliğinin aşağıda inceleyeceğimiz tarihi temellerine herhangi bir vurgunun yapılmamış olması, Yeni Osmanlıların batılı müesseselere İslam tarihinden paradigmlar bulmak suretiyle düşüncelerine tarihi bir derinlik katma cehti gibi bir arayış içerisinde bulunmamaları kanaatimizce ilginç addedilebilecek bir durumdur. Türkçülüğün tarihi köklerine ilk atıf Hüseyin Namık Orkun’dan gelmiştir. Bilahare İbrahim Kafesoğlu, Bahaeddin Ögel, Aydın Taneri gibi hocalarımız sistemli bir şekilde milliyetçiliğimizi, tarihi ve sosyolojik zeminlerde ele almışlardır.

2. Türklerde Millet Anlayışı

Millet, milletleşme ve milliyetçilik kavramları üzerinde mütalaalarda bulunmak bizim tez çalışmamızın sınırları dışındır. Biz bu başlık altında sadece Eski Türkler tarafından kullanılan ve bugünkü millet kavramına oldukça yakın bir anlamsal içeriğe sahip Budun sözcüğüne ve kısaca Türklerde millet telakkisine değineceğiz.

Türk tarihi üzerinde çalışan hemen hemen bütün ilim adamları milliyet fikrinin Türklerde çok eski çağlarda inkişaf etmiş olduğunu teslim etmişlerdir. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’e göre Türkler bugünkü millet karşılığı olarak “belirli bir bölgede yaşayan, müşterek dil, tarih ve kültür bağlarına malik topluluk” anlamındaki “budun” sözcüğünü kullanıyorlardı ve bu sözcük büyük ihtimalle “bağımsız, illi ve kağanlı Türk topluluğu” manasına gelen “bod” sözcüğünden

⁶⁴Kushner, a.g.e., s. 5

⁶⁵ Isaiah Berlin’den nakleden Durmuş Hocaoglu, “Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı’da Milliyetçilik Gelişmeleri”, **ÜOV Teşkilat İçi Eğitim Seminerleri**, İstanbul 2001, s.342

⁶⁶ Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Türk tarihi ile ilgili araştırmalarda bulunmuşlardır fakat bizzat Türk milliyetçiliğinin tarihi köklerine inme gibi bir vadide yol almamışlardır. Bkz. Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Tarih”, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1997, Akçura’nın Türkçülük isimli çalışmasının Kültür Bakanlığınca yapılan yeni baskısı için bkz. **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Yay. Haz. Nejat Sefercioğlu, Ankara 2001

türetilmişti.⁶⁷ Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun boylar birliğine bodun denir şeklindeki açıklaması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.⁶⁸ Fakat Orhun Anıtlarında çok sık geçen Türk Budunu tabirinin yalnızca siyasal bir birliği mi işaret ettiği yoksa Ögel ve Kafesoğlu'nun belirttiği gibi toplumsal bir muhtevaya da sahip olup olmadığı konusunda ihtilaflar mevcuttur. Konuyu inceleyen Prof. Dr. Orhan Türkdoğan Türk Budun deyiminin hem toplumsal hem de siyasal anlamda kullanılan bir terim olduğu kanaatindedir.⁶⁹ Orhun Anıtların da “Türgiş kağanı Türküm, budunum idi”, “Dokuz Oğuzlar benim budunum idi”⁷⁰ gibi muhtelif kullanım şekillerinin olması ve kağanları ve illeri olmamasına rağmen Karluklar için de aynı terimin kullanılması Türkdoğan'ın tespitini doğrulamaktadır. Bilinen bir gerçek varsa budun kelimesinin bugünkü millet kavramının bir prototipi olduğu⁷¹ ve Türk toplumunun siyasal birliği ile devlet olma düşüncesinin kaynak noktasını teşkil ettiği⁷²dir.

3. Türk Milliyetçiliğinin Manevi Alt Yapısı ve Türk Cihan Hakimiyeti Ülküsü

Türklerde milliyetçilik fikrinin gelişmesinde çeşitli amiller mevcuttur. Şüphesiz ki bunlardan ilki –daha önce de değindiğimiz gibi- her toplulukta görülen mensubiyet şuuru, nesep asabiyesidir. Bunun yanında tarihi süreç içerisinde Türklerin büyük devletler kurma istidadını göstermeleri, parlak bir medeniyetin banisi olmaları ve idare ve fütuhatlardaki muvaffakiyetleri de Türk milliyetçiliği üzerinde mühim tesirler icra etmiştir. Fakat; Türklerin tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren hakim ve üstün millet olarak yaratıldıkları, cihanı sevk ve idare etmenin Tanrı tarafından kendilerine tevdi edildiği yönündeki akideleri ve bu inançla

⁶⁷ Bahaeddin Ögel; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 2001, s. 335-336

⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1998, s. 231

⁶⁹ Orhan Türkdoğan; **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, İstanbul 1996, s.54

⁷⁰ Muharrem Ergin; **Orhun Abideleri**, İstanbul 1988, s.71

⁷¹ Hocaoglu; **a.g.m.**, s. 349

⁷² Türkdoğan; **a.g.e.**, s. 52

ilintili olarak Türk cihan hakimiyeti mefkuresi⁷³ şeklinde formüle edilen ve İslam döneminde de cihat kavramıyla hemhal olarak Nizam-ı Alem idesi altında daha da güçlendirilen, daha rafine ve daha sofistike bir hale dönüştürülen cihanşümül devlet doktrini, Türk milliyetçiliğinin en özgün ve en mühim veçhesidir.⁷⁴ Bu itibarla, Türk milliyetçiliğın Cihan Hakimiyeti ülküsü ile olan münasebetini incelerken kısaca Türk devlet felsefesine de temas etmenin konumuz açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

4. Türk Milliyetçiliğı ve Cihan Hakimiyeti Bağlamında Türk Devlet Felsefesi

Türk devletlerinin en önemli hususiyetlerinden birisi millet ile iç içe girip bütünleşmiş olmasıdır⁷⁵. Hatta Türk devleti Türk ailesinin ve otağının genişleyip büyümesi sonucu ortaya çıkmış telakki ediliyordu. Bu noktada Osmanlının son döneminde ortaya çıkan diğer fikir akımları gibi Türkçülüğün de “devlet nasıl kurtulur?” sualine bir teklif olarak neş-ü nema bulması ve hatta Yusuf Akçura’nın Türkçülük adlı çalışmasının Kültür Bakanlığınca yapılan son baskısına Yeni Türk Devleti’nin Öncüleri isminin verilmesi son derece manalıdır. Bu bağlamda Türk milletinin devletiyle ayrılmaz bir bütün olması gibi Türk milliyetçiliğı de Türk devletinden ayrı düşünülemez. Fakat Türk milliyetçiliğı, belli dönemlerde muhtelif sebepler dolayısıyla devlet ile mücadele etmek zorunda da kalmıştır ki bu hususa da Türk milliyetçiliğinin gecikme nedenleri konusunda değineceğiz.

Türk devlet felsefesi ve teşkilatının bir diğer önemli özelliğı de adeta Cihan Hakimiyetini gerçekleştirmek üzere yapılanmış olması ve tarihi süreç içerisinde - gelişim olarak değerlendirebileceğimiz zamana ve coğrafyaya bağılı olarak meydana gelen bazı farklılıklar haricinde- devamlılık arz etmesidir. Bu konuda dipnotlarda verdiğimiz ilgili eserlerin yanında, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın, Fuat Köprülü’nün ve Reşat Genç’in eserlerine bakılabilir.

⁷³ Bkz. Osman Turan; **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, II C, İstanbul 1994

⁷⁴ Hocaoglu; **a.g.m.**, s. 369; Türk- İslâm bütünleşmesi için bakınız: İbrahim Kafesoğlu, **Türk İslâm Sentezi**, İstanbul 1999

⁷⁵ Mehmed Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul

5. Türk Milliyetçiliği ve Cihan Hakimiyeti Bağlamında Türk Destanları

Türk Cihan Hakimiyeti Ülküsünü ve hakim millet inancını milli destanlarımızda rahatlıkla müşahade edebilmekteyiz. Çünkü destanlarımızı geliştiren ve tarihimize şekil veren kaynak düşünce, bu acuna buyruk olma ve üstünlük ülküsüdür.⁷⁶

Oğuz Kağan destanında Cihan hakimiyeti ile ilgili pek çok motif bulmak mümkündür. Oğuz Han, Uygur Kağanı olması hasebiyle acun kağanı olduğunu söyler ve dört taraftaki hükümdarlardan itaat bekler. Yine Oğuz rüyasında “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzanmış bir altın yay ve üç gümüş ok” görür. Uluğ Türk, rüyayı “Tanrı’nın dünyayı Oğuz’a bağışladığına” yorar ve bunun üzerine Oğuz Kağan “yurdumuz ırmaklarla denizler ile dolsun, gökteki güneş ise yurdun bayrağı olsun, ilimizin çadırı yukarıdaki gök olsun, dünya devletim olsun, halkımız da çok olsun” diyerek gök yeleli Bozkurtun önderliğinde dünyayı fethetir.⁷⁷

Oğuz Han İran kaynaklarında Afrasyab adı ile geçer ve Kâşgarlı Mahmut da Türklerin Afrasyab’a Alp Er Tunga dediklerini bildirir.⁷⁸ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig’de Alp Er Tonga’nın acun beyi ve Efrasiyab olduğunu belirtir ve şu malumatı verir:

Dikkat edersen sen, bu Türk beyleri,
Dünyada bunlardır, en iyileri
Bu Türk beylerinden, adı bilinen
Tonga Alp Er idi, kutlu, sevilen
En seçkin, en yüce ve yiğit idi
Hakim, yetkin kişi, dünya sahibi
Tacikler der ona, Efrasiyab Han
Efrasiyab etti, dünyalar talan⁷⁹

⁷⁶ Ali Öztürk; **Çağları İçinde Türk Destanları**, İst. 2000, s.30

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel; **Türk Mitolojisi**, C.I, İstanbul 2001 ve Öztürk; **a.g.e.**

⁷⁸ Turan; **a.g.e.** , C.I, s.81

Cüveynî, Uyğurların, Buku Han'ın Efrasiyab olduğuna inandığını kaydeder ve konumuz açısından mühim olan şu bilgileri verir: Buku Han evinde uyurken bir kız hayaleti girip onu uyandırır ve ona “doğudan batıya kadar olan bütün yerler senin hükmün altına girecek, işinde ciddi ol ve insanların kıymetini bil” der. Yine Buku Han'ın rüyasına giren, beyazlar giyinmiş ve elinde baston bulunan yaşlı bir adam ona bir taş vererek: “eğer bu taşı koruyabilirsen, dünyanın her tarafı senin buyruğun altına girer” der. Bunun üzerine Buku Han 12 yıl zarfında bütün ülkeleri fetheder ve başkaldıracak hiçbir devlet bırakmaz.⁸⁰

Oğuz Han fikriyatı, destanın İslâmî rivayeti ve Dede Korkut hikayeleri ile birlikte anadoluya da gelmiştir. Kitab-ı Diyarbekriyye’de “yeryüzündeki ülkelerin tamamını ülkesinin sınırlarına kattı” şeklindeki ibare ve Oğuz’un verdiği toy hakkındaki parlak tasvir, anadoludaki Oğuz Han idesini göstermesi bakımından önemlidir.⁸¹ 15. Yüzyıl anadolusunda “Oğuz Romantizmi” adı verilen bir akım yaşanmış, hakimiyetin meşruiyeti için şart olan Oğuz Han soyundan gelmiş olmak prensibi yaşamaya devam etmiş, Osmanlı vakayinamelerinin başına Osmanlı soyunu Oğuz Han’a çıkaran şecerele konulmuş, Fatih torunlarına Oğuz Han ve Korkut isimlerini vermiş, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah Uygurca yazılı bir kitabı göstererek II. Murat ile kardeş olduğunu söylemiştir.

Ulus-Devletlerde “köken mitleri” çok önemlidir ki Atatürk döneminde geliştirilen tarih tezleri de bu anlamda manidardır. Yukarıdaki izahatlar ortak bir soydan gelme bilincine işaret ettiği gibi “Tarihi Devamlılık” olgusunu da pekiştirmektedir. Aşıkpaşazâde, Tevarih-i Al-i Osman’da şöyle der:

*“Devrimde olanları yazdım. Oğuz’dan Gökalp’e kadar gittim.
Olgun gaziler, hanlar, sultanlar olan Osmanlı hanedanının menkıbelerini
yazdım. Dedim ki soy kütüğünü söyleyeyim de bu hanların aslı
anlaşılsın”⁸²*

⁷⁹ Yusuf Has Hacıp **Kutadgu Bilig**, Haz. Fikri Silahtaroglu, Ankara 2000, s. 34, beyit nu: 276,277,279,280

⁸⁰ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, C.I, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1999, s. 102 vd.

⁸¹ Ebu Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001, s.31

⁸² **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**; Haz. H.N. ATŞİZ, Ankara 1985, s. 11

Karaca Hisar’ın fethini müteakip, halk bir kadı tayinini talep eder ve Cuma namazını kılmak ister; fakat Dursun Fakı “Sultan’dan izin gerektir” diye karşı çıkar. Bunun üzerine Osman Gazi:

*“Bu şehri ben kendi kılıcım ile aldım. Bunda Sultanın ne dahli var ki ondan izin alayım? Ona sultanlık veren Allah bana da gaza ile hanlık verdi... Eğer o, ben Selçuk hanedanındanım derse ben de Gökaltıp oğluyum derim. Eğer ben bu ülkeye onlardan önce geldim derse, Süleyman Şah dedem de ondan evvel geldi”*⁸³

diye cevap verir. Türk’ün Atası Oğuz Han’ın bu kadar diri tutulduğu bir devirde Türk’ün Cihan Hakimiyeti Ülküsü de rüya motifiyle sembolize edilerek Osmanlı Tarihlerinde ki yerini almıştır:

*“Osman Gazi uyuyunca rüyasında gördü ki bu Aziz (Ede Balı) koynundan bir ay doğar, gelir, Osman Gazi’nin koynuna girer. Bu ayın Osman Gazi’nin koynuna girdiği demde göbeğinden bir ağaç çıkar. Gölgesi dünyayı tutar... Osman Gazi uykudan uyandı. Şeyhe haber verdi. Bunun üzerine şeyh der ki: ‘Oğul Osman sana müjde olsun ki Hak Taâlâ sana ve nesline padişahlık verdi’...”*⁸⁴

Osmanlı ve Oğuz Han bahsini kapatırken, Osmanlı Sultanlarının sıfatlarından birinin de alemlerin sığınağı anlamına gelen “padişah-ı alem penah” olduğunu hatırlatalım. Hakikaten Dünya Hakimiyeti İdealini, Türk hükümdar unvanlarında da müşahade etmek mümkündür. Büyük ihtimalle Tanrı sözcüğüyle ilintili olup sonsuz genişlik, yücelik manasındaki Mete’nin “Tanhu” unvanıyla başlayan ve Osmanlıya kadar gelen Türk devlet felsefesindeki bu devamlılık heyecan verici boyutlardadır⁸⁵. Mete’nin mektuplarının başındaki “Tanrı’nın tahta çıkardığı Hun milletinin büyük Tanhusu” formülüyle, İstemi Kağanın Bizans imparatoruna gönderdiği mektuptaki “dünyada yedi iklim ve yedi ırkın büyük kağanından Romalılar imparatoruna...” ve Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman’ın mektuplarında kullandıkları “Hak Taâlanın inayeti ve Ulu Peygamberimizin mucizati berâktı ile, ben ki yer yüzü hakanlarına taç giydiren, sultanlar sultanı...” hitaplarındaki aynilik aşıkardır.

⁸³ Aşıkpaşaoğlu, s. 27-28

⁸⁴ Aşıkpaşaoğlu, s.17; Oruç Beğ, ufak değişikliklerle bu rüyayı Ertuğrul Gazi’nin gördüğünü yazar. Oruç Beğ Tarihi, Haz. Atsız, İstanbul 1972, s. 24-25

6. Destanlarımız, Tarihimiz ve Vatan Sevgisi

Yurt severlik kavramının çoğu zaman milliyetçilik ile özdeş bir kullanım alanına sahip olması⁸⁶, vatan sevgisinin modern milliyetçiliğin önemli sac ayaklarından biri olduğunu göstermektedir. Vatan sevgisinin tarihimizdeki izdüşümlerinden biri Mete ve Tunghular (proto Moğol kavimler) arasında meydana gelen meşhur hadisedir. Atını ve haremindeki cariyelerinden birini isteyen Tunghuların taleplerine riayet eden Mete, Tunghuların sınırdaki boş ve çöllük bir toprağı istemelerini, “vatan, milletin ve devletindir” diyerek savaş sebebi saymıştır.⁸⁷

Orhun Anıtlarında milletin perişan düşmesinin sebebi vatanını bırakıp gitmesine bağlanıyor ve Bilge Kağan aynen şunları söylüyor:

“Türk Milleti yurdundan ayrıldın, aç kaldın, sefil düştün, ayakta ölü gibi oldun! Ey Türk milleti kedine dön, Kağanını dinle ve Ötüken’i terk etme. Ötüken’de kalırsan ülkeni tutarsın, refaha erer, zorluk çekmezsin!”⁸⁸

Vatan sevgisi en güzel ifadelerinden birini Uygurların Kut Dağı Efsanesinde bulur. Uygurların yurdunda bulunan ve yabancıların ona yaklaşması yasak olan Kut Dağı adında mukaddes bir kaya vardır. Bu kayanın önemini bilen Çin hile ile onu ele geçirir ve neticede Türklerin birliği bozulur, millete uğursuzluk getirir ve Türk milleti yıllarca Kut Dağı için göz yaşsı döker.

Cahiz, “Vatan sevgisi bütün insanlara şamil bir histir. Fakat bu his Türklerde daha hakim ve galiptir” der ve Kuteybe bin Müslim’den nakleder: “Türkler vatanlarına çok bağlı olup onun için çırpınırlar. Basra’dan Umman denizine götürülen ve iple bağlı olan bir deve, nasıl fırsat bulursa kendi vatanına gitmek için inlerse, Türk’te uzak memleketlere gittiği zaman vatani için bir deveden daha çok üzüdür, onu özleyerek inler... Zira Türk’ü diğer milletlere üstün kılan amiller, onun vatanının hususiyetleridir ve o bunu müdriktir.”⁸⁹

⁸⁵ Nevzat Kösoğlu, **Devlet**, İstanbul 1997, s. 37-48

⁸⁶ John Lukacs, **Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu**, İstanbul 1994, s.27

⁸⁷ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 96-97

⁸⁸ Ergin, **a.g.e.**

⁸⁹ A. Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s. 107

7. Orhun Anıtlarında Üstün Millet İnancı, Cihan Hakimiyeti ve Türk Milliyetçiliği

Orhun anıtları dünya tarihinin en orijinal belgelerinden biridir. Vatan ve millet sevgisi, milli birlik, hakim ve seçilmiş millet olma inancı, öz güven, sosyal devlet ve devlet-millet bütünleşmesi, kahramanlık, feragat şuuru kitabelerin en önemli iç unsurlarıdır.

Göktürk isminin başındaki “Gök”, Gök Tanrı dinine de bağlı olarak Türk milletinin menşeiini kayıtlamaktadır. Kitabelerde Kağanların şahsında kişileştirilen Türk milleti, “Tanrı gibi, Tanrı tarafından gökte yaratılmıştır”.⁹⁰ Dolayısıyla Türk Kağanı, Türk milletinin ilini tutmak ve töresini düzenlemek için mavi gök ve yağız yer arasındaki insanoğlunun üzerine gönderilmiştir.⁹¹

Kitabelerde Tanrı bile Türk tanrısıdır. Tanrı, Türk milleti için Türk vatanını tanzim eder ve mukaddes sular verir; Türk milleti yok olmasın diye İleri Kağan ve İl-Bilge Hatunu yüceltir, Türk milletine Kağanlar gönderir; Tanrı güç verdiği için Türk ordusu kurt gibi, düşman koyun gibi olur, dizli diz çöker, başlı baş eğer; Türk budununun adı, sanı yok olmasın diye Bilge’yi Kağan oturtur; Bilge Kağan Tanrı yardım ettiği için, koruduğu, güç verdiği için başarılı olur:

*“Tanrı yargıladı (koruduğu, güç verdiği) için, şansım olduğu için, kismetim olduğu için, ölecek olan milleti dirilttim, doğrulttum, çıplak kavmi elbiseli, fakir kavmi zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli ülkelerden, kağanlı ülkelerden yeğ kıldım... Tanrı yardım ettiği için, ben kazandım, Türk milleti kazandı!”*⁹²

Tanrı hakim ve üstün millet olan Türklerin tabiiyet altına girmelerine ve bizzat Tanrı tarafından Türk milleti için gönderilen Kağanlarına itaatsiz olmalarına kızar ve Türk budununu cezalandırır:

⁹⁰ Bkz. Ergin **a.g.e.**, ayrıca H.N. Orkun’un metinleri için bkz. Ali Öztürk; **Ötüken Türk Kitabeleri**, Ankara 2001

⁹¹ **Kültigin Kitabesi, Doğu Yönü**

⁹² **Bilge Kağan Kitabesi, Doğu Yönü**

*“Hanını koyup buyruk altına girdin. Buyruk altına girdiğin için Tanrı öldürüvermiş”*⁹³

Türk Kağanı milleti için “gündüz oturmadan, gece uyumadan” çalışır. Babalık özelliği mucibince “aç milleti doyurmak, çıplak milleti giydirmek, fakir milleti zengin kılmak, az milleti çoğaltmak” baş vazifeleridir. Kağan bunu başardığı vakit “Türküme, milletime en iyisini öylece kazanıverdim” diye bengi taş vurdurur.

“Türk Beyleri, hep bilirsiniz, o orduyu orada yok ettik” diyerek Türk’ün kahramanlığını ve ilahi menşeden gelen seçilmiş millet olarak ruhunda var olan o müthiş özgüveni yedi iklim, dört yöne haykırır.

“Türk Kağan milletimden idi, bilmediği için bize karşı yanıldı”, “Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi.”, “Basmil, İdikut benim soyumdan millet idi” sözleriyle milli bilince ve Türk birliğine verdiği önemi gösterir.

Ve son olarak; Türk’ün yok olması ancak “mavi göğün çöküp, yağız yerin delinmesine” başka bir ifade ile kıyametin kopmasına bağlanır.

8. Tarihin Işığında Türk Milliyetçiliği ve Cihan Hakimiyeti

“Milliyetçilik duyguları, milletlerin hayatında eskiden beri yer almış olan duygulardır ve siyasi hareketlere yön vermiş olan başlıca etkenlerden birisidir”⁹⁴ Bu duygunun dünya tarihindeki ilk örneklerinden birisi MÖ. 53 yılında yapılan bir Hun kurultayında cereyan etmiştir. Kurultay da kardeşinin Çin tâbiyetine girme teklifine, “Tabi olamayız. Çünkü bu, şan ve şerefle yaşamış olan cetlerimize karşı yapılması mümkün hıyanetlerin en büyüğüdür. Atalarımız bize geniş ülkelerle birlikte hürriyet ve istiklali emanet ettiler. Korumakla vazifeli bulunduğumuz bu emanetleri, adi bir ömür uğruna, feda edemeyiz. Hiçbir Türk’ün alnında esaret damgası taşımaya tahammül göstereceğini zannetmem!” sözleriyle karşı çıkan Çi-Çi’nin bu tavrını,

⁹³ Tonyukuk Kitabesi, Taş:1-Batı Yönü

⁹⁴ Alparslan Türkeş, Milliyetçilik, İstanbul 1996, s. 47

meşhur Alman bilgini F. Hirth, “milliyet fikrinin devlet siyasetine ilk ittihaz edilişi” olarak görmüştür.⁹⁵

Millet kültürel bir bütündür. Kültür bir milletin hayat karşısında tutum alışlarıdır ve özgünlüğüdür. Miladi 581 yılında Çin’in Göktürk Kağanlığının içinde bulunduğu karışıklıktan istifade ile Türklerin saçlarını kesmeleri, dillerini değiştirip Çince konuşmaları, Çin adet ve geleneklerini kabul etmeleri kısacası Türkleri Türk yapan kültürel değerleri değiştirmeleri yönündeki isteklerine Göktürk Kağanı İşbara’nın, “Size bağlı kalacak, haraç verecek, kıymetli atlar hediye edeceğim. Fakat dilimizi değiştiremem, dalgalanan saçlarımızı sizinkine benzetemem, milletime Çinli elbiseleri giydiremem, Çin adetlerini alamam. İmkan yoktur, çünkü bu bakımlardan milletim fevkalade hassastır, adeta çarpan tek bir kalp gibidir.”⁹⁶ şeklindeki yanıtı, yöneticilerinden halkına kadar atalarımızın sahip olduğu milli bilinci gösterdiği gibi çağımızda mili varlığımıza kast eden kültür emperyalizmi karşısında da asırları aşıp gelen bir ibret vesikasıdır. Bu hususta “il gider, töre kalır”⁹⁷ Göktürk darb-ı meseli de aydınlatıcı bir hüviyete maliktir.

İslam devresinde ise, Kaşgarlı Mahmud’un, Divan-ı Lügatü’t Türk isimli hususi bir Türkçe lügat hazırlaması ve eserine Türkleri, akvam-ı İslamiyye arasında ayrıcalıklı bir mevkie yerleştiren, “Türk dilini öğreniniz çünkü onların uzun sürecek saltanatları vardır” ve “Benim Türk adını verdiğim ve şarkta iskan ettiğim bir ordum vardır. Bir kavme gazaplandığım zaman onları o kavim üzerine saldırtırım” gibi hadisler koyması, İslamiyet’in Türklerdeki milli bilinci izale ettiği yönündeki kanaatin hilafına hakim ve üstün millet olma inancının İslamî bir cila altında tüm diriliğiyle yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

“Gördüm ki; Yüce Tanrı devlet güneşini Türklerin burçlarından doğurmuş, onlara Türk adını kendisi takmış, Hakanlığı onlara kendisi vermiş. Zamanımızın padişahlarını hep onlardan teşkil etmiş. Cihan halkının dizginlerini onların ellerine bırakmış; insanların saadeti için onları sebep yaratmış. Doğrulukta onlara her zaman yardımcı olmuştur, onlara intisap edenleri, hizmetlerinde bulunanları aziz kılmış”

⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, İstanbul 1999, s. 19

⁹⁶ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 106

⁹⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. I, Ankara 2000, s. 71

diyen Mahmud, Aydın Taneri'ye göre Türk Milliyetçiliği tarihinin en büyük simasıdır.⁹⁸

“Allah'ın Resûlü Muhammed Miraca çıktığı gece peygamberler arasında tanımadığı bir kimseyi görmüş ve Cebrail'e hangi peygamber olduğunu sormuş. Cebrail onun peygamber değil, 333 yıl sonra Türkleri dininize sokacak Satuk Buğra Han'ın ruhu olduğu cevabını verir. Sonsuz bir sevince kapılan Hz. Peygamber Satuk Buğra Han'ın ruhuna dua etmiş, eshabı da onu görmek istemiş. Hz. Muhammed arzularını kabul edince başlarında Türk külahı bulunan ve silahlı 40 atlı selam vererek yaklaşmış. Bunlar Buğra Han'ın arkadaşları imiş.”⁹⁹ Türkistan'da zevkle okunan “Satuk Buğra Han Tezkiresi”nde bulunan bu menkıbe, üstün millet olma inancının İslamî dönemde ne surette yaşadığını göstermeye kafidir. Malum olduğu üzere Kaşgarlı'nın naklettiği hadisler gibi bu menkıbenin de sahih olup olmamasından ziyade o devirdeki Türklerin dünya görüşünü aksettirmesi önemlidir.

Yine Taneri'ye göre, Türk ve İslam büyüklerinin şeceresini belirtmek maksadıyla Şecere-i Ensab isimli bir eser kaleme alan Fahreddin Mubarekşah, İslam devresindeki Türk milliyetçiliğinin ikinci büyük simasıdır. Divan-ı Lügatü't Türk'ten sonra ikinci bir Türk dili ve lügati hazırlayan ve kendi milletinin güzelliklerini öven Zemahşeri'yi ve hemen her yerde milli kıyafetiyle dolaşan Farabî'yi de unutmamak lazımdır.¹⁰⁰

Türklerin, İslam dünyasını içinde bulunduğu perişan durumdan kurtarması ve her alanda İslam'ın liderliğini ele alması, özellikle Selçuklular döneminde Türk olmayan İslam alimlerinin ve şairlerinin de Türklerin faziletlerini öven pek çok eserler yazmalarını mucip olmuştur. Arap mütefekkeri Câhîz¹⁰¹, Fezâ-il ül-Etrak isimli kitabında: “Savaş sanatı Türk'e bilgi, tecrübe, siyaset vesair yüksek vasıflar kazandırmıştır. Türk daima sözünde durur ve hile bilmez. Türkler daima soylarıyla iftihar ederler, vatanlarına ve dillerine çok bağlıdırlar.”¹⁰² demektedir. Bunun gibi Mukaddisi, İbn Hassul, Mesudî gibi pek çok İslam müelliflerinin eserlerinde, Sultan Sencer'in bizzat yazdırdığı Mefahir ul-Etrak (Türklerin mefâhiri) isimli eserde hatta

⁹⁸ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, İstanbul, 1993, s. 36

⁹⁹ Turan; **a.g.e.**, s.158

¹⁰⁰ Aydın Taneri, **Türk Kavramının Gelişmesi**, Ankara 2000, s.75-94

¹⁰¹ Zekeriya Kitapçı, “Türklüğe Giden Yolda El-Câhîz”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat 2004-206, s. 40-45

Hristiyan kaynaklarında da Türklerin özelliklerini metheden, onların Tanrı'nın kılıcı/ordusu olduğunu belirten pek çok örnek mevcuttur. Mesela Papanın elçisi Rubruquis, 13. Yüzyılda orta Asya'ya yaptığı seyahatini anlatan eserinde “Türkler kadar yabancılara karşı mağrur ve müteazzım olan bir millet yoktur. Türk olmayan herkesi küçük görürler. Büyük bir şahsiyet olsa dahi hiç kıymet vermezler”¹⁰³ demektedir. Bu konuda Osman Turan'ın, Zeki Velidî Togan'ın ve Aydın Taneri'nin eserleri bolca malumat vermektedir.

Anadolu Selçukluları ve Beylikler çağına gelindiğinde Türk milliyetçiliği, “Her ne kadar düşman yüzlü görünüyorsam da düşman değilim, gerçi Acemce söylüyorum ama aslım Türk'tür” ve “Savaş her nakıs gönüllünün, kadınların yapacağı iş değil; Türklerin, bahadırların kârıdır” diyerek milletini öven Mevlânâ ile devam etmiştir.¹⁰⁴ Selçuklu idaresinde İranlı unsurun giderek nüfuz kazanması ve daha sonra Moğolların zulmü, Anadolu'da Türk milliyetçiliğinin gelişmesine vesile olan saiklerdir. Bu sebeptendir ki Karamanoğlu Mehmet Bey ve diğer Anadolu Beyleri Türkçe'yi resmi dil yapmışlardır.

Oğuz Han, bahsinde Osmanlıdaki Türk milliyetçiliği fikrine değinmiştik. Burada birkaç ilave yapmakla iktifa edeceğiz. Osmanlı İmparatorluğunun temel dinamikleri Türk kültürü ve milliyetçiliğidir. Bunu devletin kuruluş dönemindeki ideolojisinden çıkarmak mümkündür. Osmanlı tarihçilerinden, Aşıkpaşaoğlu, Ahmedî, Mehmet Neşrî, Yazıoğlu Ali ve Kemal Paşazâde Türk milliyetçiliğinin Osmanlı dairesindeki önemli temsilcileridir. David Kushner zikrettiğimiz şahısların eserlerine dayanarak Modern Türk Milliyetçiliğinin esaslarının II. Murat döneminde atıldığı fikrindedir.¹⁰⁵ Fakat bu dönemde birisi Anadolu, ikisi Türkistan sahasında olmak üzere üç mühim isim vardır.

Bunlardan ilki, IV. Mehmet döneminde yaşayan, Türk milliyetçisi olması sebebiyle hücumlara dahi uğrayan ve en önemlisi, Kuran'da Arapların yerine geçeceği bildirilen kavmi Türkler ile tefsir eden Vanî Mehmed Efendidir.¹⁰⁶ İkincisi; Türkçe'nin Farsçadan daha gelişmiş ve daha güzel bir dil olduğunu, hatta Türklerin

¹⁰² Turan; **a.g.e.**, s. 144-145

¹⁰³ Hüseyin Namık Orkun, **Türkçülüğün Tarihi**, Ankara 1977, s.17

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Taneri, **Mevlana Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri**, Ankara, 1987

¹⁰⁵ Kushner, **a.g.e.**, s. 10

ırki hasletlerinin de İranlılardan daha güzel olduğunu ispat etmek gayesiyle Muhakemetü'l Lügateyn isimli meşhur eseri yazan Ali Şîr Nevaî'dir. Üçüncüsü ise Özbek hanlarından Yadigar Han'ın torunu Ebü'l Gâzi Bahadır Han'dır. Şecere-i Terakkime¹⁰⁷ ve Şecere-i Türk isimli iki mühim eser yazan Ebü'l Gazi, şuurlu bir şekilde Türk tarihi ile övünmüştür.

Modern Türk milliyetçiliğine temel teşkil edebilecek tarihi deliller yukarıda sıraladıklarımızla sınırlı değildir fakat biz çalışmamızın hudutlarını aşmamak için önemli addettiklerimize kısaca temas ettik. 19. Yüzyıl sonlarında Dış Türkler ve Osmanlı sahası olmak üzere iki ayrı merkezde doğan ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde tam manasıyla bir fikir sistemi haline gelen Türkçülük hareketi üzerine yapılacak mütalaalar, ancak Türk milliyetçiliğinin tarihi temelleri nazar-ı dikkate alındığında sağlıklı bir mecrada yol alacak ve Batı medeniyeti tarafından dikte edilen modellerin Türk milliyetçiliğine uygulanabilirliği daha gerçekçi bir şekilde takdir edilebilecektir.

¹⁰⁶ İsmail Hami Danişmend, **Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu**, Konya, 1978, s.172-181

¹⁰⁷ Bu eser **Muharrem Ergin** tarafından Tercüman 1001 Temel Eser Serisinde 33 numaralı eser olarak **Türklerin Soy Kütüğü** ismi altında neşredilmiştir.

C. TÜRKÇÜLÜĞÜN DOĞUŞU

1. Türk Toplum Yapısı Bağlamında Türkçülüğün Gecikme ve Doğuş Nedenlerine Toplu Bir Bakış

Türkçülük konusu üzerine çalışan hemen hemen bütün ilim adamları, Osmanlı Devleti bünyesindeki muhtelif milletler içerisinde milliyetçilik fikrinin en geç Türk unsurunda uyandığını söylemekte¹⁰⁸ ve bu hususta çeşitli sebepler sıralamaktadırlar. Bunların en bilineni ise devletin kurucusu ve aslî unsuru olan Türklerin, devletin dağılmasını önlemek maksadıyla kendi millî varlıklarını geri planı itmesi şeklindeki görüştür¹⁰⁹.

Bilindiği Osmanlı Devletinin bünyesinde çeşitli din, milliyet ve mezheplere mensup pek çok toplum vardı. Osmanlı Devleti, “millet sistemi” adı verilen bir yapı içinde bu unsurları örgütleyerek bir arada tutuyordu¹¹⁰. Millet sistemi dinî özdeşlik esası üzerine bina edilmişti. Buna göre aynı dine ve mezhebe mensup insanlar ırk ve dillerine bakılmaksızın bir millet sayılıyorlardı. Mesela İslâm dinine mensup olan Türkler; Araplar, Acemler, Arnavutlar ve Boşnaklar gibi diğer Müslüman toplumlarla birlikte İslâm milletini teşkil ediyorlardı. Sistem Müslümanların hakimiyeti üzerine kurulduğundan Müslümanlara “millet-i hâkime”, diğer dinlere mensup olan topluluklara da “millet-i mahkûme” adı veriliyordu. Millet-i mahkûme içerisinde Ortodoks, Hristiyan ve Yahudi milletleri vardı¹¹¹. Bunların İslâm kıyafetlerine bürünmesi kesinlikle yasaklanmıştı. “Osmanlı’nın geleneksel toplumsal yaşayış kültürü çeşitli kültürel türdeşlikleri diğerleri ile karıştırmamaya özen gösteriyordu. Farklılıklar özellikle belirtmek zorundaydı¹¹².” Ahmet Refik Altınay’ın “Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı” isimli eserinde bu farklılıkları belirtme olgusunu gösteren ve “İstanbul’da Sakin Gayr-i Müslimlerin Kıyafetine

¹⁰⁸ Şükrü Hanioğlu, “Türkçülük”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1395.

¹⁰⁹ Şükrü Hanioğlu, “Osmanlıcılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1391.

¹¹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, İstanbul 1999, s. 465.

¹¹¹ *A.g.m.*, s. 465-466.

Dâir” bir kaç divan kararı bulunabilir¹¹³. Mesela 1577 yılında “Gayr-i Müslimlerin İslâm Kıyafetinde Gezmemelerine Dâir” alınan bir karar aynen şöyledir:

“İstanbul Kadısına Hüküm ki...Bu hususlar tenbin ve yasağ olunub men olunmasını emir buyurdum ki, Yahûdi ve kefare taifesinin giydikleri...ehl-i İslâm’a müşabih olan evza ve etfarın giderüb kadimü’l eyyamdan kefare üslubu ne veçhile olagalmış ise giru üslubu sabık üzre ittürüb Müslümanlar libasın giydürmeyüb ve Müslüman tavrında büründürmeyüb...¹¹⁴”

19. yüzyılda Avrupa’dan gelen yeni fikirler Osmanlı Devletindeki millet sistemini bozmaya başlamıştı. Batı ile artan temaslar sonucu Fransız İhtilali’nin yaydığı eşitlik ve milliyetçilik gibi prensipler Osmanlı toplumuna sızmaya başlamış, bilhassa devletin gayri Müslim ve gayri Türk tebaası üzerinde etkili olmuştu. İhtilali’nin temel prensiplerinden biri olan eşitlik, Osmanlı toplumunda anlam değişimine uğrayarak fertlerin yerine milletlerin eşitliği şeklinde yorumlanmış¹¹⁵ ve Osmanlı Devleti içindeki milliyetçilik hareketlerinin ve milletler sorununun doğmasına sebebiyet vermiştir. Batıdan gelen yeni fikirler, yeni özdeşlik kalıpları yaratarak Osmanlı millet sisteminin iflasına neden olmuş, devletin bütünlüğünü korumak maksadıyla devlet ricali yeni arayışlara yönelmiş ve neticede Devletin çeşitli din, mezhep ve milliyetlere mensup unsurlarını yeni bir üst kimlik ve özdeşlik kalıbında birleştirmek fikri doğmuştur. Bu fikrin esası, Osmanlı hanedanına ve vatanına bağlılığın ve müşterek menfaatlerin toplumsal dayanışma ve birlikteliğin merkezine oturtulduğu bir Osmanlı milleti inşa etmektir. Buna göre, Osmanlı devletinin vatandaşı olan herkes din ve milliyetine bakılmaksızın Osmanlıdır. 19. yüzyıldaki bütün Osmanlı reformları işte bu Osmanlı milletini inşa etme amacını gütmüştür.

Gelişen milliyetçilik akımları karşısında devletin dağılmasını önlemek için yeni bir üst kimlik yaratma fikri Osmanlı yöneticileri açısından doğru bir teşebbüstü fakat gayri Müslim ve gayri Türk tebaa üzerinde etkili olamadı ve akamete uğradı. Özellikle gayri Müslim unsurlar açısından Osmanlılık pek de anlamlı bir kategori

¹¹² Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü**, S. 75, 2003, s. 66

¹¹³ Ahmet Refik Altınay, **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı**, Ankara 2000, s. 81-84, 88-89, 90

¹¹⁴ Ögün, **a.g.m.**, s. 66

¹¹⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara 1998, s. 56.

teşkil etmiyordu¹¹⁶. “Osmanlılığı canla başla savunan ve hatta Osmanlılık için kendi adını bile feda eden yalnızca Türklerdi. Türklerin, Osmanlılığı hiç bir şarta ve menfaate bağlı değildi. Diğer unsurların Osmanlılığını sağlamak için pek çok haklar veriliyor, imtiyazlar tanınıyordu. Ama Osmanlılıktan ayrı ve müstakil olarak bir Türk milletinden, bir Türk tarihinden, bir Türk nüfusundan, bir Türk menfaâtinden bahsetmek bir suç, Osmanlılığa ihanet sayılıyordu¹¹⁷.” Ziya Gökalp’e göre, “Türkler, ilerisini düşünen ihtiyatlı bir sezgici davranışla, bir mefkûre için bir varlığı tehlikeye düşürmekten çekinmişlerdi¹¹⁸.”

İşte bu ortamda Osmanlıcılık, gayri Türklerin kendi milliyetçilikleri için bir paravana vazifesi görürken¹¹⁹ Osmanlı aydın ve bürokratlarının ise “Türklük yok Osmanlılık var¹²⁰” demelerine ve Türk milliyetçiliğinin gecikmesine neden olan başlıca amillerden birisidir. Bu hususta Şükrü Hanioğlu şöyle demektedir: “Osmanlı aydınları, Türk milliyetçiliği fikrini çok radikal, diğer unsurların milliyetçilik hareketlerini de hızlandırarak imparatorluğun çöküşünü kolaylaştıracak bir düşünce olarak kabul ediyorlardı¹²¹.” Neticede devlet içerisinde bir tek Türk unsur, devleti sahiplenerek devletin birliği ve bütünlüğü için kaygılar taşıyor ve kendi milliyetinden taviz veriyordu. Nitekim Osmanlıcılık fikrinin gayri Türk unsurlar arasında ne kadar benimsendiği II. Meşrutiyet ve Balkanlar Savaşları yıllarında ortaya çıkacaktır. Ziya Gökalp ve arkadaşlarına karşı Mecliste Osmanlılık gösterisi yapan İsmail Kemal’in, Avlonya’da 1912’de Arnavutluğun bağımsızlığını ilan ederek ilk devlet başkanı olması¹²², gene Ziya Gökalp’e karşı Osmanlıcılığı savunan ve pek çok konuda Gökalp’e muhalefeti ile tanınan Sâtı el-Husrî’nin¹²³ mütareke döneminde Arap milliyetçiliğinin babası kabul edilmesi, Meclis kürsüsüne çıkan milletvekili Boşo Efendinin “Ben ancak Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım” diye haykırması¹²⁴ bu hususun en trajikomik örnekleridir herhalde.

¹¹⁶ Hanioğlu, **a.g.m.**, s. 1390.

¹¹⁷ Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara 2002, s. 30.

¹¹⁸ Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak**, İstanbul 1997, s. 9.

¹¹⁹ Hanioğlu, **a.g.m.**, s. 1392.

¹²⁰ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 30.

¹²¹ Hanioğlu, **a.g.m.**, s. 1392.

¹²² Hanioğlu, **a.g.m.**, s. 1393.

¹²³ M. Sâtı Bey, **Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar**, Ankara 2002, s. 13, 51-58, 65-76.

¹²⁴ Nevzat Kösoğlu, **Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı**, İstanbul 2000, s. 36.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız Osmanlı millet sistemi ve Osmanlılık fikri meselenin sadece bir boyutu teşkil etmektedir. Türk milliyetçiliğinin gecikme nedenlerinin daha derinlerde bulunduğu kanaatini taşımaktayız. Bizce Osmanlı millet sisteminin ve Osmanlılık fikrinin temelinde Türklerin Büyük Selçuklulardan itibaren yanlış bir ümmetçilik anlayışına sahip olmaları ve Türk Hakanlarının yönetimi gayri Türk unsurlara bırakarak kendi milletlerine yabancılaşmaları yatmaktadır. Şimdi sırasıyla bu konulara kısaca değinelim:

İslâmiyet Türkler arasında 10. asrın ilk yarısında yayılmaya başlamış ve 11. asrın ilk yarısında Türklerin büyük ekseriyeti İslâm dinini kabul etmişti. İslâmiyet'in Gök Tanrı dini ile olan büyük benzerlikleri, Türk düşünce tarzına ve toplum yapısına uygunluğu Türklerin kolaylıkla ve büyük kitleler halinde Müslüman olmalarını kolaylaştırmıştır¹²⁵. Çok geniş bir sahaya yayılmış olan Türklerin bu şekilde toptan İslâm'a girişleri başka türlü açıklanamayacağı gibi bu dünya tarihinde benzeri olmayan bir hadisedir¹²⁶.

İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmasından sonra İslâm'ın etkisiyle çok tabî olarak Türk kültür ve medeniyetinde bazı değişiklikler husule geldi. Fakat bu asla Türk kültürünün özünü bozacak mahiyette olmamıştır. İslamî bir görünüm altında Türk hakimiyet anlayışı, devlet felsefesi, toplum yaşayışı, halk inançları sürekliliğini koruyarak devam etti. Dinin, bir milletin kültürünü etkilemesi gibi bir kültürün de dini etkilemesi sosyolojik bir gerçekliktir¹²⁷. Bu itibarla Türkler İslâmiyet'i adeta kendi millî dinleri haline getirdiler¹²⁸ ve Türk Müslümanlığı anlayışını geliştirdiler¹²⁹.

İslâm'ın kabul edildiği bu ilk devirlerde Türk Cihan Hakimiyeti Ülküsü de çok canlı şekilde yaşıyor, Kaşgarlı Mahmud, Tanrı'nın, Türklere Türk adını bizzat kendisinin verdiğini söylüyor, hatta Türk olmayan Müslüman müellifler tarafından bile Türklerin yüceliklerini ve faziletlerini öven pek çok eser kaleme alınıyordu¹³⁰. Fakat Türkler İslâm'a girdikten sonra benliklerini geri plana itecek kadar bu yeni dine kendilerini verdiler. Hatta bu dini yaymak maksadıyla kendi soydaşlarına bile

¹²⁵ Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C. 1, İstanbul 1994, s. 150-151.

¹²⁶ A. Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, İstanbul 1981, s. 78.

¹²⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul 1998, s. 355-402.

¹²⁸ Turan, **a.g.e.**, s. 157-162.

¹²⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk İslam Sentezi**, İstanbul 1999, s. 143-187.

savaşlar açtılar¹³¹. Bugün bile bazı ilim adamları, tarih felsefemizi sorgulamamızı gerektirecek bir anlayışla Arapların Türkistan’a girişini ne hazindir ki cihat ve İslâm fethi olarak mütalaa etmektedir¹³².

Zamanla katı ve şekilci medrese anlayışı (kitabî veya yüksek İslâm) Türk devletlerinde hakim oldu. Bu husus merkez ve çevre arasında yeni gerginliklerin yaşanmasına ve yeni toplumsal yarılmalara neden oldu. Din anlayışı halk İslâm’ı (geleneksel İslâm) ve Devlet İslâm’ı (Resmi İslâm) olmak üzere ikiye ayrıldı¹³³. İslâm ümmeti anlayışı içerisinde Türk idareciler tarafından Türklük bilinci ikinci plana itildi ve hatta unutuldu. İslâmiyet “kişilerin kavimlerini sevmesini ve tanınmasını” caiz görüyordu. Fakat Araplar ve Acemler kendi kavim asabiyelerini son derece güçlü ve diri tutarken Türkler idarecileri ümmetçiliği adeta İslâm içinde erimek anlamında algılıyorlardı¹³⁴. Bu konuda Bernard Lewis şöyle demektedir: “İslâmlığı kabul eden uluslar arasında hiç biri, kendi ayrı özdeşliğini İslâm ümmeti içinde eritmekte, Türklerden daha ileri gitmedi¹³⁵. Osmanlı Türkleri kendilerini İslâmlık ile özdeş görmüşler, diğer herhangi bir İslâm ulusundan çok daha büyük ölçüde hüviyetlerini İslâmlık içinde eritmişlerdi. Türk sözcüğü Türkiye’de hemen hemen kullanılmaz iken, Batıda Müslüman’ın eşanlamı haline gelmesi ve Müslüman olmuş bir batılıya, olay İsfahan’da veya Fas’ta olsa bile , ‘Türk olmuş’ denmesi ilginçtir¹³⁶. ”

İşte böyle bir yanlış İslâm ümmeti anlayışı Türk milliyetçiliğinin gecikmesinde ki en müessir etkenlerden birisiydi. Osmanlı millet siteminin de millî değil dinî bir oluşum olması Türk milliyetçiliği fikrinin doğmasına imkan vermiyordu¹³⁷. Bu durum Osmanlı tarih yazılığına bile yansımıştı. II. Murat döneminde Oğuz romantizmi adı verilen ve Türk milliyetçiliğinin tesiriyle Osmanlı hanedanını Oğuz Kağan’a bağlayan şecerele yazıldı. Daha sonra bu anlayış terk

¹³⁰ Türkçü lüğün Tarihi Kökleri bahsine bakınız.

¹³¹ Turan, **a.g.e.**, s. 160; Lewis, **a.g.e.**, s. 11.

¹³² Harun Güngör, **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**, Kayseri 1998, s. 10.

¹³³ Ahmet Yaşar Ocak, “Din ve Düşünce”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. 1, İstanbul 1999, s. 109-114.

¹³⁴ Orhan Türkdoğan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, İstanbul 2002, s. 190.

¹³⁵ Lewis, **a.g.e.**, s. 327.

¹³⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 13.

¹³⁷ Mehmet Karakaş, “İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçiş Sürecinde Türk Milliyetçiliğinin Gecikme Nedenleri”, **Türk Yurdu Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı**, C. 19, S. 139-141, Mart - Mayıs 1999, s. 232.

edildi¹³⁸. Hatta devlet tarihçisi Mustafa Ali, Künhü'l Ahbar adlı eserinde “Arapça konuşmanın Allah’ın emri (farz), Farsça’nın ise Peygamberin isteği (sünnet) sayılsa, bunların karışımından oluşan Türkçe’yi konuşmak sevaptır” demektedir¹³⁹.

Türkçülüğün ortaya çıktığı dönemde de ona en sert eleştiriler İslâmcılardan gelmiştir. Hatta bu İslâmcı muhalefet bir nevi Arapçılık akımı haline gelmiş ve İslâmcılar, Türklüğe karşı Türk olmayan milletlerin safına girmişlerdi¹⁴⁰. Bunu bir misal vererek açıklayacak olursak; meşhur İslâmcı Ahmet Naim “İslâm’da Dava-yı Kavmiyet Yoktur” isimli kitabında aynen şunları yazıyordu: “İslâm tarihinden ayrı bir Türk tarihi yoktur. Türkçüler damarlarında bir damla bile Türk kanı taşımayan insanları Türk olduklarına inandırıyorlar. Tarihte İslâm’a hizmet etmiş kaç tane Türk vardır ki? Şeriatta yeri olmayan Türklük ile övmek sadece gülünçtür. Her Müslüman Arapları sevmek ödevindedir. Arap ırkını övmek, onu her ırkın üstünde tutmak bütün Müslümanların ödevidir. Bütün Müslümanlara Arapları üstün tutmak bir din borcudur¹⁴¹.” İşte Osmanlı’nın takip ettiği yanlış ümmet politikasının neticeleri bu idi. Nitekim Arnavutların bağımsızlığını kazanması, I. Dünya Savaşı esnasında Türk askerinin İngiliz kurşunuyla değil de Müslüman Arapların kurşunuyla şehit edilmesi bu politikanın iflas ettiğinin en acı belgeleridir.

Türkçülüğün gecikmesi bağlamında asıl üzerinde durulması gereken sebep şahsî kanaatimce devlet-millet ve bununla ilintili olarak aydın-halk ikiliğidir. Türk tarihini incelediğimiz zaman Türk’ün devletsiz yapamadığını, istiklâlinin yegane remzi olan devleti bütün değerlerin üzerinde tuttuğunu ve tarihî süreç içerisinde devletiyle adeta bütünleştiğini görürüz. Hatta Türk milleti, Türk devletinin Türk ailesi ve otağının genişleyerek oluştuğuna inanırdı. Türk’ün devletine olan bu tutkusunun ancak tasavvuftaki “fenafi’llah” kavramından hareketle “fenafi’d devle” şeklinde açıklanabileceği pek çok yazar tarafından ifade edilmiştir¹⁴².

Böyle bir devlet felsefesi ve telakkisinin olduğu yerde, devlet mefhumu millet olma bilincinin de bir ifadesiydi. Bu sebep dolayısıyladır ki Türklerin kurduğu pek çok devlet, günümüzde “millet-devlet” adı verilen modern devlet anlayışına benzer

¹³⁸ Lewis, **a.g.e.**, s. 329.

¹³⁹ Türkdoğan, **a.g.e.**, s. 184.

¹⁴⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978, s. 426-427.

¹⁴¹ Berkes, **a.g.e.**, s. 427.

bir teşkilatlanma ve anlayışa sahipti. Mete'nin Çin imparatoruna yazdığı mektuptaki “bütün yay gerenler bir millet” oldu ifadesi bu anlayışı tüm açıklığıyla gözler önüne sermektedir¹⁴³. Büyük Hun Kağanlığı'nın bir devamı olan Göktürk Kağanlığı'nda ise bu anlayış daha da gelişecek ve Orhun Anıtlarına kazıldığı şekliyle Türk Budunu/Milleti devletin ve toplumsal dayanışmanın merkezine konulacak ve günümüzde modern devletler için öngörülen “standart kültür” veya “büyük toplum” modeli tam manasıyla fiiliyata geçirilecektir¹⁴⁴. Bu anlayış istisnasız bütün Türk devletlerinde mevcuttur. Fakat Büyük Selçuklu ve Osmanlı hanedanları döneminde kuruluştan bir müddet sonra bu anlayış terk edilmiş, Türk milleti yerine hanedan modeline (patrimonial) geçilmiş, zamanla devletin kurucusu ve aslî unsuru olan Türkler geri plana itilerek yönetim gayri Türk unsurlara bırakılmıştır. Bu husus ise mübalağasız Büyük Selçuklu'dan başlayarak günümüze kadar büyük toplumsal kırılmalara ve gerginliklere yol açmıştır. Bu kültürel kırılma günümüzde Türk milletinin siyasî tercihlerini bile yönlendirecek kadar günümüze tesir etmekte, Türk milleti, halka yakın, devleti ile olan uçurumu kapatabileceğine inandığı kimselere oy vermektedir.

Devlet ve millet arasındaki bu kopuş ilk defa Büyük Selçuklular döneminde Oğuz-Türkmen ayrılığı şeklinde kavramlaştırılan hadise ile yaşanmış ve bu ayrılık devletin çöküşünü de beraberinde getirmiştir. Oğuz-Türkmen ayrılığı kısaca, Edward Shils'in merkez ve çevre teorisine¹⁴⁵ uygun olarak Selçukluların(merkezin) kedini Oğuz, milleti (çevreyi) Türkmen addetmesidir¹⁴⁶. Şüphesiz bunda Selçukluların İran tesirinde kalarak kültür erozyonuna uğraması ve Farşlıların devlet yönetimine alınması en önemli etkindir. Bu sürecin devamında Türkçe'de dışlanmış, saray dili olarak Arapça ve Farsça kabul edilmiştir. Aynı oluşum Anadolu Selçuklularında da devam etmiş ve çevrenin merkeze baskısı şeklinde yorumlanabilecek Babaî ayaklanması gibi Türkmen başkaldırıları husule gelmiştir. Bu hususta Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü) adlı eserinde son

¹⁴² Dündar Taşer, **Dündar Taşer'in Büyük Türkiye'si**, İstanbul 1976, s. 23; Murat Yılmaz, “Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi”, **Türkiye Günlüğü**, S. 53, Kasım-Aralık 1998, s. 41.

¹⁴³ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 2001, s. 102.

¹⁴⁴ Türkdoğan, **a.g.e.**, s.

¹⁴⁵ Edward Shils, “Merkez ve Çevre”, **Türkiye Günlüğü**, S. 70, 2002, s. 86-96.

¹⁴⁶ Orhan Türkdoğan, **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, İstanbul 1996, s. 305-309.

derece mühim bilgiler vardır. Ebu'l Gazi Bahadır Han, eserinde aynen şunları yazmaktadır:

“Selçuklular, Türkmen olup, kardeşiz diyip, ile halka faydası dokunmadı. Padişah oluncaya kadar, Türkmen'in Kınık uruğundanız dediler ve padişah olduktan sonra Efrasiyab'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçıp, Türkmen'in Kınık uruğunun içine varıp, orda büyüyüp kalmıştır. Biz onun oğulları ve Efrasiyab'ın neslinden oluyoruz diyip, atalarını sayıp, otuz beş göbekte Efrasiyab'a eriştirdiler”¹⁴⁷.

Anadolu beylikleri döneminde gelişen Türk milliyetçiliği anlayışı ve Türkçe'nin resmî dil ilan edilişi hep bu Selçuklu geleneğine karşı Türklerin tepkisinin bir sonucudur. Prof. Dr. Aydın Taneri, Prof. Dr. Mustafa Akdağ'dan bu konuyu çok güzel açıklayan bir ıktıbas yapmıştır. Akdağ'a göre Beylikler döneminde Türk milliyetçiliği fikrinin gelişmesindeki en önemli sebep “Selçuklu idaresinde hep İran'dan gelen ve yaylacı Anadolu halkını, kaba, cahil ve hor gören yabancı sınıfın, çıkarıcı, kendini beğenmiş tavırlarıdır.”¹⁴⁸

Osmanlı Beyliği de Türk töresine göre kurulmuş ve kuruluş yıllarında Türklük bilinci ve Türk milliyetçiliği fikri en üst seviyede tutulmuştur. Bilhassa II. Murat devrinde Türk milliyetçiliği fikri çok gelişmiş, Osmanlı hanedanını Oğuz Kağan bağlayan şecereler hazırlanmıştır. David Kushner, devlet tarihçilerinin eserlerine dayanarak modern Türk milliyetçiliğinin temellerinin II. Murat döneminde atıldığını söylemektedir¹⁴⁹. Fakat devletin gelişmesiyle birlikte Türklük asabiyesi geri plana itilmiş, devletin yönetimi padişahın kulları olan ve enderundan yetişen devşirmelere bırakılmıştır. Bu husus ise tarihimizdeki en büyük toplumsal kırılma olmuştur. Günümüzde de hala geçerliliğini koruyan devlet-halk, halk-aydın ikiliği bu toplumsal kırılmadan kaynaklanmaktadır. Türk milliyetçiliğinin gecikme ve aynı zamanda doğuş sebepleri de burada yatmaktadır.

Yönetimi ele geçiren bu devşirmeler devletin çöküş sürecine girmesinde de en büyük sebep olmuşlardır. Koyu bir ümmetçilik anlayışıyla birleşen bu gayri Türk devşirme zihniyeti hem devletin aslî unsuru olan Türkleri küstürüp geri bırakmıştır hem de rüşvet, kayırma, iltimas, hizipçilik, akrabacılık (nepotizm) gibi şeylerle

¹⁴⁷ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, İstanbul 1993, s. 67.

¹⁴⁸ Taneri, **a.g.e.**, s.55.

¹⁴⁹ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İstanbul 1998, s. 10.

devleti maddî ve manevî planda bitirmiştir. Devletin kendi milletine yabancılaşması o dereceye gelmişti ki, Osmanlı devlet adamları Türkler için “etrak-ı bi idrak” yani idraksız Türkler diyordu. Koçibey de risalesinde devlet düzeninin bozulmasını Türklerin devlet hizmetine alınması ile açıklıyor ve Türk ismini katırcılar, yan kesiciler, çingeneler, dinsiz ve mezhepsizler, nice kalles ve ayyaş şehir oğlanlarıyla birlikte anıyordu¹⁵⁰. Prof. Dr. Orhan Türkdoğan devşirmenin psikolojisi üzerinde durmakta ve en erken 12-13 yaşlarında devşirilen bu çocukların doğdukları yerleri, ailelerini unutmadıklarını söylemektedir. Bu grup adeta bir asalak gibi tarihî süreç içerisinde kökleşecek ve önemli mevkileri tekeline alacaktır. Çünkü reaya durumundaki Türk unsur sadece vergi vermek ve savaş meydanlarında hesapsızca kanını dökmekle mükellef olduğu için her türlü gelişme imkanından mahrumdu. Prof. Dr. Mustafa Akdağ, bütün bu hususların Celâlî İsyanları sırasında Türk unsurun merkeze karşı ayaklanmasında müessir olabileceğini Kalenderoğlu örneğiyle ifade etmektedir¹⁵¹. Aşırı batılılaşma döneminde de bu enderunîler kilit mevkileri ellerinde tutmuşlardır¹⁵². Bunlar farklı kültür ve uygarlık deneyimine sahip ve aynı zamanda Türk kültürüne yabancı oldukları için yeniliğe açık bir zihniyete sahiplerdir¹⁵³. Bunlar hiç bir zaman millî bir aydın gibi gümrük bekçisi olamamışlar, olmamışlardır¹⁵⁴.

Toplum yapımızdaki bu ikili (dual) yapıyı ilk fark eden Ziya Gökalp olmuştur¹⁵⁵. Ona göre enderunda yetişen Türk aydını kozmopolittir ve gerçek kültürün yaratıcısı olan halka gitmek suretiyle millileşmelidir¹⁵⁶. Fikirlerinin babası olarak Ziya Gökalp’i gören Mustafa Kemal Atatürk¹⁵⁷ de inkılaplar yoluyla bu ikili yapıyı ortadan kaldırmayı ve Türklüğü egemen duruma getirmeye çalışmıştır¹⁵⁸. Atatürk 1931’de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti’ni, 1932’de de Türk Dilini Tetkik

¹⁵⁰ **Koçi Bey Risalesi**, Haz. Zuhuri Danişman, İstanbul 1993, s. 18.

¹⁵¹ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası – Celâlî İsyanları**, İstanbul 1995, s. 24-26.

¹⁵² Ufak bir örnek olması açısından Mustafa Celaleddin Paşa, Müşir Ali Paşa, Hekim İsmail Paşa ve Siyavuş Paşa ailelerinin Türk modernleşme tarihindeki yeri ve bu ailelerin adeta bir kastı hatırlatan birbirleriyle olan ilişkileri için bakınız. Mahmut Çetin, **Boğaz’daki Aşiret**, İstanbul 2002

¹⁵³ Türkdoğan, **Türk Toplum Yapısı**, s. 187.

¹⁵⁴ Orhan Türkdoğan, **Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi**, İstanbul 2003, s. 37-61

¹⁵⁵ Orhan Türkdoğan, **Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, İstanbul 1998, s. 38-39

¹⁵⁶ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1997, s. 40

¹⁵⁷ Orhan Türkdoğan, **Kemalist Sistem -Kültürel Boyutları-**, İstanbul 199, s. VII

¹⁵⁸ Türkdoğan, **Aydın Sınıfın Anatomisi**, s. 71-79

Cemiyeti'ni kurarken, Nutuk'unda "Türk milletinin başına getireceği insanların kanındaki cevhere bakma hakkından bir an olsun feragat etmemesini"¹⁵⁹ salık verirken, "Ne Mutlu Türküm Diyene" derken hep bu hususu düşünmüştür. Onun kurmaya çalıştığı düzen aynı zamanda Osmanlıdan kalan Enderun zihniyetine bir tepki unsurunu da taşır ve tam anlamıyla Türkçü bir dönüşümdür. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Türkçülüğün önde gelen simalarını hiç bir zaman yanından ayırmamıştır. Atatürk döneminde Türk milleti gerçek manasıyla devlet olmuştur. Bu noktada Türk milliyetçiliğinin doğuşunda kanaatimizce müessir olan en büyük faktöre de parmak basmış olduk. "Fenafi'd Devle" diye tanımlanan bir millet olan Türkler, Enderun sebebiyle adeta kendi öz devletlerinden sürgün edilmişler, Osmanlının kul olarak aldığı devşirmeler zamanla Türk unsurunu köle durumuna getirmiş, Türklere "öz yurtlarında garip, öz vatanlarında parya" gibi bir statü verilmiştir. Merkezin dili, sanatı, eğlence tarzı, değerleri, hatta dine bakışı bile millettten kopmuştur. Osmanlı toplum ve siyasî düzeninde Türkler toprağa bağlı reaya konumuna indirgenmek suretiyle her türlü gelişme olanağından mahrum bırakılmış, savaşlarda hesapsızca kanını devlet için dökmek ve vergi vermekle mükellef tutulmuşlardır. Bu yapının çok tabii ve zorunlu sonucu olarak merkezî yönetimi ve askerî sınıfı elinde tutan devşirmeler adeta bir kast gibi örgütlenmişler, bütün avantajlarını kullanmışlar, gerek saray ile evlikler gerekse kendi aralarındaki evlikler yoluyla bir kast oluşturarak imtiyazlı konumlarını muhafaza etmişler, vergi vermeyen ve askere alınmayan azınlıklar ve Sabetaycı dönmeler Türk unsur aleyhine sürekli gelişmiş ve kökleşmişlerdir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu yapının doğal ve zorunlu sonucu olarak bu gün de toplumu yönlendiren kilit noktaları, sivil toplum kuruluşlarını, kamu kuruluşlarını, devletin mühim noktalarını, medya ve iletişim araçlarını, Türk sanayini bu gayri Türkler ellerinde bulundurmaktadırlar.

Bu hususlar en aşağı bin yıl öncesinden başlayarak günümüze kadar uzanan toplumsal gerginliklere sebebiyet vermiştir. Türk milliyetçiliğinin doğuşu işte bu tarihî ve sosyolojik yapı üzerinde bir tepki olarak doğmuştur. Bu tepkinin yöneldiği mecra ise tabii olarak devletti. Diğer bir deyişle Türk milliyetçiliği, imparatorluk içerisinde Türk unsurun kendi devletine sahip olma kavgasının, Türklerin kendi

¹⁵⁹ Türkdogan, a.g.e., s. 77

devletlerini içeriden fethetmesinin adıdır. Türk milliyetçiliği Türk'ün devlet olma ülküsüdür. Bu husus en açık şekilde Osmanlıca'nın müstakil bir dil mi yoksa Türkçe'nin bir kolu ve lehçesi mi olduğu tartışmalarında müşahade etmek mümkündür.

Hülasa edecek olursak Türk milliyetçiliği her şeyden evvel Türk toplum yapısının, Türk tarihinin, Türk düşünce tarzının, Türk devlet felsefesinin, Türk milletin özelliklerinin bir sonucudur. Türk milliyetçiliğini batıdan ithal edilen bir fikir veya ideoloji olarak görmek konunun bu tarihî, sosyolojik, felsefî ve psikolojik köklerinin ıskalanmasına neden olacaktır. Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve hatta 1960'ların sonlarında siyasallaşması da yukarıda izah etmeye çalıştığımız tarihî ve sosyolojik panaromanın bir sonucudur.

2. Türkçülün Doğuşundaki Genel Sebepler

Türkçülük hareketinin doğuşu ile ilgili olarak bazı genel sebepler çeşitli yazarlarca zikredilmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda milliyetçiliğin doğuşu için gerekli şartlar on dokuzuncu yüzyıl başlarında olgunlaşmaya başlamıştı. Ord. Prof. Enver Ziya Karal Türkçülük hareketini meydana getiren bu amilleri şu şekilde sıralar:

1. Milliyet fikrinin Hristiyan tebaa arasında yayılması
2. Muhtar ve müstakil devletlerin kurulması
3. Müslüman halkla meskun eyaletlerin İmparatorluktan ayrılma temayülleri
4. Anadolu'ya ve Rumeli'ye İmparatorluğun diğer bölgelerinden Türklerin göç etmesi
5. Devlet adamlarının zihniyetinde değişiklik
6. Avrupa'nın, Türkler üzerine baskısı
7. Türk gençlerinin Avrupa ile teması¹⁶⁰

¹⁶⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 7, Ankara 1983, s. 288.

Hüseyin Nihal Atsız ise Türkçülüğün dört ana kaynaktan geldiğini söyler:

1. Kökü çok eski olan ve Türk ırkının şuur altında yüzyıllardan beri yaşayan milliyetçilik
2. Tanzimat'tan sonra, Avrupa'daki milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin bizde de tatbik olunmasını isteyen milliyetçilik hareketi
3. Devletimizin içindeki yabancı unsurların ihâneti dolayısıyla doğan tepki
4. Türklerin 200 yıldan beri çektikleri büyük sıkıntılar¹⁶¹

3. Türkseverlik ve Türklükbilim (Türkiyat, Türkoloji)

Akımlarının Etkileri

a. Türkseverlik

Ziya Gökalp, “Türkçülüğün ülkemizde ortaya çıkışından önce, Avrupa’da Türklüğe ilişkin iki akım belirdi. Bunlardan ilki Fransızca Turquerie denilen “Türkseverlik” akımıdır. Türkiye’de yapılan ipekli ve yünlü dokumalar, halılar, kilimler, çiniler, demirci ve marangoz işleri, ciltçilerin, yazı süslemecilerin (tezhipçi) yaptıkları ciltler ve süslemeler, mangallar, şamdanlar vb... gibi Türk sanatının yapıtları, çoktan Avrupa’daki sanatseverlerin ilgisini çekmişti. Bunlar, Türkler’in yapıtı olan bu güzel eşyayı binlerce liralar vererek toplar ve evlerinde bir Türk salonu yada Türk odası düzenlerlerdi. Kimileri de bunları başka ulusların güzel yapıtlarıyla birlikte bibloları arasında sergilerlerdi. Avrupalı ressamların Türk yaşayışıyla ilgili yaptıkları tablolarla, ozanların ve filozofların Türk ahlâkını belirtme yolunda yaptıkları kitaplar da Turquerie (Türkseverlik) içine girerdi.”¹⁶² demektedir.

Gökalp bu hususta Lamartine, Auguste Comte, Pierre La ffitte, Ali Paşa’nın özel yazmanı bulunan Mismar, Pierre Loti, Claude Farrere gibi isimleri zikreder ve

¹⁶¹ Hüseyin Nihal Atsız, **Türk Ülküsü**, İstanbul 1990, s. 30.

¹⁶² Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1997, s. 3.

bu akımın, bütünüyle Türkiye’deki Türklerin güzel sanatlardaki ve ahlâktaki yüksekliklerinin bir görüntüsü sayıldığını belirtir¹⁶³.

Filhakika Gökalp’in zikrettiği bu isimlerden Auguste Comte, Mustafa Reşit Paşa ile sürekli mektuplaşır, Lamartine 7 ciltlik bir Türkiye Tarihi kaleme alır ve özellikle önsöz bölümünde yazdıkları dolayısıyla Türk dostu olarak bilinir¹⁶⁴. Claude Farrere, dilimize “Türklerin Manevi Gücü” ismiyle çevrilen eserinde Ahmed Cemâleddin Paşa’nın maceralarını anlatmak suretiyle Türkiye ve Fransa arasındaki tarihi dostluktan bahseder ve Türk milletinin kendi aydını ve yöneticileri tarafından hakir görüldüğü bir dönemde çok ilginç kabul ettiğimiz şu sözleri yazar:

“ Belki de yanıliyorum ama Türkler eski hayatlarıyla hiçbir ilgi kurmadan yeni bir hayat kavuşmak için giriştikleri tecrübede muvaffak olabilirlerse çok şaşırırm. Bana öyle geliyor ki, bugün kendilerine menfur gibi görünen, ama onlar için tek kurtuluş yolu olan mazilerine yavaş yavaş dönmek zorunda kalacaklarıdır!

Her ne olursa olsun, Türkler’in emin bir geleceğe hakları vardır. Türk halkı hor görülecek bir halk değildir. ben Türkler’den bahsederken belki biraz hissî davranıyorum. Pierre Loti gibi ben de dürüst, vefakâr, sade, asil millete gönülden aşığım. Hadi diyelim ki, benim hususî bir sevgim var. Peki büyük bir otorite olan Rene Grousset’in Asya Tarihi adlı harikulâde eserinde yazdıklarına ne diyelim? Müslümanlara karşı pek fazla sempatisi olmayan bu namuslu insan, Türkler’in hükümrân olmak için yaratılmış bir ırk olduğunu yazar ve tarih boyunca kaydettikleri başarıları hayranlıkla zikreder¹⁶⁵. ”

“Gerçekte, üzerinde yaşadığımız şu dünyanın en asil insanları Türklerdir¹⁶⁶. ”

Pierre Loti “Can Çekişen Türkiye” isimli eseriyle gerçek bir Türk dostu olduğunu ispatlamış, Avrupa’da Türkler lehine müspet yönde bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır¹⁶⁷. Çanakkale Savaşları ve Millî Mücadele esnasında da aynı tavrını muhafaza etmiştir. Cepheden Fransız askerlerinin Türklerin kahramanlığı,

¹⁶³ A.g.e., s. 3-4.

¹⁶⁴ A. De Lamartine, **Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)**, C. 1, Haz. M. R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s. 13-38.

¹⁶⁵ Claude Farrere, **Türklerin Manevi Gücü**, Çev. Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s. 206-207.

¹⁶⁶ A.g.e., s. 230.

¹⁶⁷ Bakınız: Pierre Loti, **Can Çekişen Türkiye**, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.

asilliği ve hoşgörüsü ile ilgili yazdığı mektupları bütün Fransa ve Avrupa'ya duyurmuş, Ermeni hadiselerinde de her zaman Türklerin yanında saf tutmuştur. Hatta Loti, Osmanlı toprakları üzerinde niteliğiyle ve niceliği ile millet olarak adlandırılacak tek topluluğun Türkler olduğunu yazmıştır¹⁶⁸.

b. Türkoloji

Ziya Gökalp'in sözünü ettiğini ikinci akım Türkoloji veya Türklükbilim'dir (Türkiyat). Türkoloji Fransa, Rusya, Almanya, Macaristan, Danimarka ve İngiltere gibi merkezlerde geliştirilmiş, eski Türkler'e ilişkin tarihsel ve arkeolojik çalışmalarda bulunan ilimdir¹⁶⁹. Türkoloji, Türk'ün tarihi, dili, etnografisi, antropolojisi velhasıl Türk tarihi ve kültürünün her alanı ile ilmî surette ilgilenir¹⁷⁰.

Eski Türklere ait ilk bilgiler, Türklerin kendi yazılı kaynaklarından çok, başta Çin olmak üzere ilişki kurdukları uygarlıkların kaynaklarından temin edildiği için Türkoloji çalışmaları ilk önce Sinoloji çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyıl ile birlikte Türkoloji, bağımsız bir bilim kimliğine kavuşmuştur¹⁷¹. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın doğu ile ilişkilerinde Fransa öncülük yapmıştır. Bu sebeple Türkoloji çalışmalarında da ilk başlarda Fransa merkezî bir konumda yer almıştır. On sekizinci yüzyılda yaşayan ve Türkoloji'nin babası olarak tanınan Josephe de Guignes'in, "Hunlar, Moğollar ve daha Sair Tatarların Tarihi" isimli eserinin Türkoloji'nin kurumlaşmasında önemli bir yeri olmuştur. Ziya Gökalp, adı geçen eserin, düşünürlerimizin ruhuna derin tesirler yaptığını belirtmektedir¹⁷². Türkçülük hareketinin diğer bir mimarı olan Yusuf Akçura da müsteşriklerin Türklük ile ilgili çalışmalarının Türklük fikrinin kuvvetlenmesinde müspet tesirler icra ettiği kanaatinde¹⁷³. Bu dönemde Fransa dışında yapılan Türkoloji çalışmalarının da Fransızca yazılmış olması Fransa'nın liderliğini göstermesi açısından önemlidir¹⁷⁴.

¹⁶⁸ Pierre Loti, *Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü*, Çev. Tuğrul Baykent, Ankara 2002, s. 12.

¹⁶⁹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 4.

¹⁷⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara 1977, s. 30.

¹⁷¹ Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara 2000, s. 92.

¹⁷² Gökalp, *a.g.e.*, s.4.

¹⁷³ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri -1928 Yılı Yazıları-* Ankara 2001, s. 32-33.

¹⁷⁴ Karakaş, *a.g.e.*, s. 92-93.

Hüseyin Namık Orkun' a göre Türkoloji'yle en geniş ve başarılı surette eserler meydana getirmiş bulunan Julius Klaproth, Türkologların gerçek babasıdır¹⁷⁵. Klaproth, Alman asıllıdır. Almanya'da Türkoloji'nin kurumlaşarak tanınmasına katkıda bulunmasına ve Rusya'da da çalışmalar yapmasına rağmen, Fransa'ya yerleşmiş, ölümüne kadar Fransa'da yaşamış ve eserlerini de Fransızca yazmıştır¹⁷⁶. Klaproth şark dillerinde uzmanlaşmış ve bu sahada şöhret bulunca da Rusya'ya davet edilmiştir. İmparator Aleksandır'ın emriyle bir sefer heyetine katılmış, bütün Sibirya'yı dolaşmıştır. Samoyedler, Tunguzlar, Başkurtlar, Yakutlar, Kırgızlar vesair bir çok kavimler arasında dolaşarak pek çok malûmat toplamıştır. Eserlerinden bir kısmı tarihî ve etnografik, bir kısmı filolojik bir kısmı da seyahatlerine aittir. Türkoloji'ye ait mühim eserleri şunlardır: “Asya'nın Tarihî Tablosu”, “Asya Hakkında Muhtıralar”, “Uygur Lisan ve Menşei Hakkında Konuşmalar”¹⁷⁷.

Türkiye'de çok tanınan bir diğer Fransız Türkoloğu Leon Cahun'dur. Orta Asya Türkleri ile ilgili pek çok eseri mevcuttur. Bunlar arasında en önemlisi “Asya Tarihine Giriş” isimli olanıdır. Bu eser Türkçülüğün önde gelen simalarından biri olan Necip Asım tarafından doğu kaynaklarından alınan bilgilerle daha da genişletilmek suretiyle Türkçe'ye çevrilmiştir¹⁷⁸. Gökalp, Necip Asım'ın bu kitabının, her yerde Türkçülüğe karşı eğilimler uyandırdığını söyler¹⁷⁹.

Radloff ve Thomson gibi bilim adamlarının eski Türklerin bıraktıkları yazıları ayrıntılı bir biçimde araştırmaları Türk tarihinin eski bir geçmişi olduğu, Türklerin dünya uygarlığına katkılarının ihmal edildiği yada unutulduğu duygusunu uyandırmıştır¹⁸⁰. Türkseverlik ve Türkoloji hareketleri Türkçülüğün doğuşu için iyi bir temel hazırlamış, Türk aydınlarının Türk milletine yönelmesinde ve yıkılmakta olan bir imparatorluğun fertlerinin motive edilmesinde mühim etkileri olmuştur. Uriel Heyd, Türkseverlik ve Türkoloji'nin “Türk aydınlarının, eski Türklerin tarihlerine ve Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türklere karşı duydukları bilimsel

¹⁷⁵ Orkun, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁷⁶ Karakaş, **a.g.e.**, s. 93.

¹⁷⁷ Orkun, **a.g.e.**, s. 31-32.

¹⁷⁸ Akçura, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁷⁹ Gökalp, **a.g.e.**, s. 7-8.

¹⁸⁰ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, İstanbul 2000, s. 317

ilgiye paralel olarak millî sanatlarına, zanaatlarına ve öz dillerine olan bağlılıklarını daha da arttırdığını” belirtmektedir¹⁸¹.

4. Dilde Sadeleşme Hareketleri

Dilde sadeleşme ihtiyacı Osmanlı Devleti’nin çağdaşlaşma sürecine girmesiyle birlikte doğmuştur. Merkezî bir devlet teşkilatı kurma ve eğitimi ülke çapına yayma zarureti, gazetenin ortaya çıkışı, halkı bilgilendirme çabaları gibi amiller dilde sadeleşme hareketinin altında yatan sebeplerdir.

Bernard Lewis, dilde sadeleşme sürecinin, modern bir devletin ihtiyaçlarına daha uygun geleceği için dilde o zaman câri olan ağdalı ve ağır üslubun atılarak yerine daha sade ve düz bir üslubun gelişmesine ön ayak plan Akif Paşa (1787-1845) ile birlikte başladığını yazar¹⁸². Daha sonra yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte bu süreç daha da hızlanmış ve Türkçe giderek önem kazanmaya başlamıştır. 1838’de Tıbbîye’nin yeni binasının açılış töreninde İkinci Mahmut’un söylediği şu sözler konumuz açısından son derece önemlidir:

“Burada Fransızca olarak fenni tıbbî tahsil edeceksiniz.. Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransızca lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak fenni tıbbî öğretip refte refte kendi lisanımıza almaktır. Hocalarınızdan ilm ü tababeti tahsile çalışın ve tedricen Türkçe’ye alıp lisanımız üzere tedavülüne sây eyleyin¹⁸³.”

Tanzimat ile birlikte Türkçe’ye verilen önem daha da arttı. Fuat Paşa’nın gayretleri ile Türkçe grameri üzerine Kavaid-i Osmaniye isimli Türkçe bir eser yayınlandı. Kavaid-i Osmaniye Türkçe yazılan ilk Türk grameri kitabıydı¹⁸⁴. Fakat dikkat edilirse Türkçe gramer kitabına hala Kavaid-i Osmaniye adı verilmektedir. Herhalde Osmanlıca’dan Türkçe’ye geçiş vetiresinin tamamlanması için Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmanî’sini beklemek gerekecektir. Fakat şurası bir gerçektir ki 19. yüzyıl boyunca Türkçe’nin önemi göreceli olarak sürekli artmıştır. Ziya

¹⁸¹ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Ankara 2002, s. 105

¹⁸² Lewis, **a.g.e.**, s. 105

¹⁸³ Lewis, **a.g.e.**, s. 86, ayrıca bakınız. A. Süheyl Ünver, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”, **Tanzimat**, C. II, İstanbul 1999, s. 949-941

¹⁸⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 117

Paşa'nın "Şiir ve İnşâ" isimli makalesi hem Türkçe hem de Türk edebiyatı açısından bir dönüm noktası kabul edilebilir. Ziya Paşa adı geçen makalesinde gerçek Türk edebiyatının halk edebiyatı olduğunu söyler ve Türkçe'nin o günkü kötü halinden, ihmale uğrayışından yakınır¹⁸⁵. Yusuf Akçura da dilde Türkçeci tavrından dolayı Şinasi'yi ilk Türkçülerden kabul eder. Fakat yukarıda izah ettiğimiz hususlardan dolayı Ziya Paşa'nın Türkçülüğünün Sinasi'den daha açık olduğunu, siyasî olarak Türkçü olduğuna dair bir ipucu bulunmamasına rağmen lisanda Türkçülüğü çok iyi kavramış olduğunu söyler¹⁸⁶. Bilindiği gibi Türkçülük ilk önce kültürel bir yönelim olarak başlamıştı. Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürü üzerine yapılan araştırmalar Türkçülüğün bir fikir hareketi olarak doğmasında son derece müessir olmuştur.

I. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Türkçe artık devletin resmî dili oluyordu. Uzun tartışmalardan sonra Kanun-ı Esâsî'ye devletin resmî dili Türkçe'dir ibaresi konulmuştur. Bu hususta Eğinli Said Paşa'nın büyük çabaları olmuş ve sonuçta Kanun-ı Esâsî'nin aşağıdaki 18. maddesiyle Türkçe devletin resmî dili olmuştur:

"Tebea-i Osmaniye'nin hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçe'yi bilmeleri şarttır"¹⁸⁷.

Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî isimli eseri Türkçe ve Osmanlıca konularında geleneksel anlayışı yıkan bir içeriğe bir malikti. Geleneksel anlayıştan kastımız Osmanlıca'nın Türkçe'den ayrı bir dil olduğunu ileri süren ve hatta Türkçe'yi hakir gören Osmanlıcı görüş/Enderun zihniyetidir. Bunu bir misal vererek açıklayacak olursak, Mustafa Âli, "Kühû'l Ahbar" eserinin girişinde "Türkçe, Arapça ve Farsça kitaplar düzülüp eserler inci gibi dizilse de kimisi muğlak, kimisinde de tat yoktur. Kimisinde de Türkçe söylemenin çirkinliği var, akıcılığı yok.. Gerçekte Anadolu'da kullanılan dil de Arapça, Farsça, Türkçe ve Çağatayca'dan oluşan süslü bir dildir... Arapça konuşmak Allah'ın emri (farz) olsa, Farsça Peygamberin isteği (sünnet) sayılsa, bunların karışımından oluşan Türkçe'yi konuşmak sevaptır (müstehab). Bu bakımdan öz Türkçe konuşulmasının

¹⁸⁵ Ziya Paşa, "Şiir ve İnşâ", **Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler**, Yay. Haz. Önder Göçkün, Ankara 2001, s. 327, 330

¹⁸⁶ Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, s. 17-19

¹⁸⁷ Ali İhsan Gencer, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçe'nin Resmî Dil Olarak Kabûlü Meselesi", **Armağan Kanun-u Esâsî'nin 100. Yılı**, Ankara 1978, s. 183-188

engellenmesi gerekir¹⁸⁸.” demektedir. Ahmet Vefik Paşa’ya göre Osmanlıca Türkçe’den müstakil bir dil değil aksine çok geniş sahalara yayılmış olan Büyük Türkçe ailesinin sadece bir koluydu. Yusuf Akçura’ya göre Ahmet Vefik Efendinin adı geçen eserine yazdığı mukaddime “Dilde Bütün Türkçülük”ü düşündüğüne delalet eden bir vesika niteliğindeydi. Vefik Paşa, bu eserinde ilk defa olarak aslı Arapça ve Farsça olmayan Türkçe kelimeleri, aslı Arapça ve Farsça olanlardan ayırarak ayrı bir bölüm halinde tertip etmiştir¹⁸⁹.

Nihayet 1897 yılında Mehmet Emin (Yurdakul) halk diliyle yazdığı şiirlerini “Türkçe şiirler” adıyla yayınlıyordu. Bu tarih itibariyle Türkçe’nin içtimaî ve kültürel hayatımızda hak ettiği yeri ve önemi almaya başladığını söyleyebiliriz.

5. Dış Türklerde Milliyetçilik Hareketleri ve Bunun Etkileri

Türkçülük, Dış Türkler ve Türkiye sahası olmak üzere iki ayrı merkezde gelişmiştir. Fakat bu cümleden birleriyle ilişkisiz ve ayrı istikametlerde ilerleyen iki ayrı hareketin mevcut olduğu düşünülmemelidir. Bu iki coğrafya sürekli ilişki halinde olmuş hatta önce Dış Türkler, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa gibi Türkiye Türklerinden etkilenmiş ve daha sonra bilhassa göçler vasıtasıyla Türkiye’deki Türkçülük hareketinin gelişmesinde müessir olmuşlardır. Bu bapta Kazanlı Yusuf Akçura’nın, Azerbaycanlı Hüseyinzâde Ali Turan ve Ahmet Ağaoğlu’nun isimleri zikredilebilir. Keza Bahçesaray’lı İsmail Gaspıralı’nın etkileri bütün Türk dünyasına yayılacak kadar geniş olmuştur. Türkçülüğün Dış Türkler sahasındaki iz düşümü önce ilerleyen Rus işgaline karşı bir tepki ve nefsi müdafaa hareketi şeklinde tezahür etmiş ve daha sonra Ceditçilik hareketiyle hemhal olarak Azerbaycan, Kırım, Kazan, gibi merkezlerde geliştirilmiştir¹⁹⁰. Bilindiği gibi Türkçülük hareketinin Osmanlı Devleti sahasında ortaya çıkışı devletin bekâsı sorunuyla yakından alakalıdır. Bu bağlamda Dış Türkler ve Türkiye Türklerinin

¹⁸⁸ Türkoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, s. 54

¹⁸⁹ Akçura, **a.g.e.**, s. 19, 21

önceliklerinin farklı olması nedeniyle Türkçülük görüşlerinde de kısmen farklılaşmalar olmuş, Dış Türkler Rus işgali karşısında Türk birliği fikrine daha önce ulaşmışlardır.

a. Azerbaycan Türkleri'nde Milliyetçilik Hareketleri

Türkiye dışında ilk millî uyanış hareketi Azerbaycan'da görülür¹⁹¹. On dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında, Azerî Türkleri arasında filizlenen Yenileşme ve Türkçülük cereyanının başlatılmasında ilk göze çarpan isimler arasında, şair ve muharrir Abbaskulu Ağa Bakühanlı, Mehmet Ali Mirza Kazım Bey, Mirza Şefi Vazih, İsmail Bey Kutkaşınılı gibi isimleri görmekteyiz¹⁹². Bu dönemde Azerbaycan'da gelişmeye başlayan sanayi ve ticaret hayatına paralel olarak kültürel ve fikrî yaşamda da yeni değişiklikler meydana geliyordu. Ayrıca petrol sanayinin ilerlemesi, yabancı sermayenin Azerbaycan'a girmesine izin verilmesi ve demiryollarının yapılması gibi faaliyetler, Azerî düşünce adamlarının ve halkın bir kısmının Yenileşme hareketlerini benimsemesine neden oldu. Bu dönemde göze çarpan en mühim isim Mirza Fethali Ahundzâde'dir¹⁹³.

Ahundzâde, Batıda Moliere'den yaptığı tercümelerle tanınır. Türkçe komedileri ile yeni Azerî edebiyatının esâslarını kuran ilk tiyatro müellifi ve hikâyeci, tefekkür bakımından ilk garpçı ve tenkitçi ve aynı zamanda Arap alfabesini değiştirmek yolundaki tasavvurlarıyla Türkçe'de alfabe inkılâbının mübeşşiridir¹⁹⁴.

Ahundzâde, 1812 yılında kuzey Azerbaycan'ın Nuha (Şeki) şehrinde doğmuş 28 Şubat 1878'de Tiflis'te vefat etmiştir. 1857 tarihinde Farsça olarak yazdığı bir risâle ile Arap alfabesinin ıslahı fikrini ortaya atan Ahundzâde, 1863'te İstanbul'a kadar gelerek, Sadrazam Fuat Paşa'ya eseriyle birlikte bu hususta bir proje takdim etmiştir¹⁹⁵. Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları'nda Ahundzâde'yi büyük bir Türkçü olarak tavsif etmiştir¹⁹⁶.

¹⁹⁰ Karakaş, **a.g.e.**, s. 142-151;

¹⁹¹ Orkun, **a.g.e.**, s. 69

¹⁹² Karakaş, **a.g.e.**, s. 144

¹⁹³ Karakaş, **a.g.e.**, s. 144-145

¹⁹⁴ Mirza Bala, "Feth-Ali Ahund-Zâde", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 4, Eskişehir 2001, s. 577

¹⁹⁵ **A.g.m.**, s. 577-579

¹⁹⁶ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 7

1875 yılına gelindiğinde Melekzâde Hasan Bey Zerdâbî, bütün Rusya’da ilk Türkçe gazete olan haftalık “Ekinci” gazetesini Bakü’de yayınlamaya başladı¹⁹⁷. Ekinci yayın hayatına iki yıl kadar devam ettikten sonra Türk-Rus Harbi sebebiyle kapatılmıştır¹⁹⁸. Hüseyin Namık Orkun, Ekinci’nin milliyetçilik düşüncesiyle bir alâkası olmadığını, yalnızca Rusya sınırları içerisinde yayınlanan ilk Türkçe gazete olması bakımından bir ehemmiyet arz ettiğini söyler. Yusuf Akçura da aşağı yukarı aynı kanaattedir ama son sayılarında Türk milliyetçiliği fikrinin gittikçe hissedilmeye başlandığını, belki sansür sebebiyle daha ileri gidemediklerini, bilhassa 14 numaralı sayısında Türk lisanlarının birleştirilmesini imâ eden bir makalenin yayınlandığını belirtir¹⁹⁹.

Ekinci kapandığı sıralarda Ünsîzâde Said ve Celâl kardeşler, Kafkasya’nın idare merkezi olan Tiflis şehrinde bir matbaa kurarak “Ziyâ-yı Kafkasya” isimli ve on iki yıl yayınlanacak haftalık bir gazete çıkarmaya başladılar. Akçura lisan sahasında Türkçülük yaptıklarını ve bu sebep dolayısıyla Ruslar tarafından sahiplerinin takibata uğradıklarını fakat Ünsîzâdeler’in Türkçülük nokta-i nazarından asıl ehemmiyetinin Gaspralı İsmail Bey’in ilk Türkçe eserini basmış olmaları olduğunu yazmaktadır²⁰⁰.

Görüldüğü gibi buraya kadar anlattığımız bütün çabalar tam manasıyla Türk milliyetçiliği olarak adlandırılabilmekten uzaktır. Fakat Azerbaycan’da Türk millî uyanışını hususunda bütün bu hareketler önemli bir temel hazırlamıştır. Şüphesiz ki Ekinci, Ziya-yı Kafkasya; Hüseyinzâde Ali, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzâde gibi Türkçüler için önemli bir yol açmıştır.

Hüseyinzâde Ali Bey, hem kültürel hem de siyasî Türkçülüğün Azerbaycan’daki ilk naşiri olmuştur²⁰¹. Aynı zamanda İttihat ve Terakki’nin kurucularından olan Hüseyinzâde Ali Bey, 24 Şubat 1864’te Bakü’nün Salyan kasabasında doğmuştur. Mirza Fethali Ahundzâde’nin sohbetlerinde bulunmuş ve Türkçülük konusunda ondan etkilenmiştir. Hüseyinzâde Ali Bey, 1885’te Petersburg Üniversitesi Fizik-Matematik bölümüne girmiş, 1889’da mezun olduktan sonra

¹⁹⁷ Akçura, **a.g.e.**, s. 69

¹⁹⁸ Orkun, **a.g.e.**, s. 69

¹⁹⁹ Akçura, **a.g.e.**, s. 70

²⁰⁰ Akçura, **a.g.e.**, s. 71-73

²⁰¹ Akçura, **a.g.e.**, s. 189-190

Türklük ve Türkçülüğü yakından incelemek arzusuyla İstanbul'a gelerek 1890'da Askerî Tıbbiye'ye girmiştir. Fizik öğrenimi esnasında Petersburg Üniversitesi'nin Türkoloji Bölümü derslerini de takip ettiğini biyografisinde yazmaktadır²⁰². Hüseyinzâde'nin 1905 yılında Tiflis'te ileri sürdüğü "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Avrupalılaşmak" şeklindeki görüşleri Ziya Gökalp'i derinden etkilemiştir. Gökalp bu yüzden Hüseyinzâde'ye "Yalvaç" demektedir²⁰³. Hüseyinzâde, Türkçülüğü hem kültürel hem de siyasî sahalarda düşünmektedir. Ayrıca Türklük bilincinin kültürel çerçevesinin ötesine ilk adımı atarak siyasal karakter kazandıran ve Turancılık fikrini öne süren ilk Türk düşünür de Hüseyinzâde'dir. Bu hususta Macar Vambery'den etkilenmiştir.²⁰⁴

Azerbaycan Türkleri arasında şüphesiz Ahmet Ağaoğlu'nun ayrı bir yeri vardır. 1869 yılında Suşa şehrinde doğan Ağaoğlu yüksek öğrenimini Petersburg'da yapmıştır. 1889'da yüksek tahsiline devam etmek için Paris'e gitmiştir. Azerbaycan Türkleri içinde tahsil için Avrupa'ya giden ilk kişi Ağaoğlu'dur. Bu fikri ona Gaspralı İsmail Bey vermiştir.²⁰⁵. 1892'de Londra'da toplanan Şarkiyatçılar kongresine katılır ve 1894 senesinde İstanbul yoluyla Kafkaslar'a döner²⁰⁶. Ağaoğlu'nun milliyetçilik fikri, Ermenilerin Türklere olan husumeti karşısında bir tepki olarak doğmuş, yüksek öğrenimi ve Gaspralı'nın etkileriyle teorik temellerini bulmuştur²⁰⁷. Azerbaycan'a döndükten sonra önce Tiflis'te , sonra Şuşa'da, daha sonra da Bakû'de öğretmenlik ve yazarlık yaptı. Rusça Kaspiy, Türkçe Şarkî Rus, İrşat ve Hayat gazetelerinde yazıları yayınlandı 1909 yılında Türkiye'ye geldi²⁰⁸. Türkiye'de yazarlık faaliyetlerine devam ederek önce Hikmet, Sırat- Müstakim daha sonra ise Bilgi Mecmuası, İslâm Mecmuası, Halka Doğru, Türk Yurdu, Harp Mecmuası, Yeni Mecmua gibi dönemin önemli yayın organlarında yazıları yayınlandı²⁰⁹. Türk- İslâm toplumlarının kendilerini ancak Batı medeniyetinin

²⁰² Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 2001, s. 267-268

²⁰³ Ülken, **a.g.e.**, s. 268-269

²⁰⁴ Karakaş, **a.g.e.**, s. 146; Nizam Önen, "Turan'a İki Farklı Yol: Macar ve Türk Turancılıkları", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, C. IV, Milliyetçilik**, İstanbul 2003, s.406-408

²⁰⁵ Karakaş, **a.g.e.**, s. 145

²⁰⁶ A. Gün Soysal, "Ahmet Ağaoğlu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. I, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Mirası**, İstanbul 2003, s. 202

²⁰⁷ Karakaş, **a.g.e.**, s. 145

²⁰⁸ Ülken, **a.g.e.**, s. 408-409

²⁰⁹ Soysal, **a.g.m.**, s. 202

prensiplerine göre bir hayat düzenine sokmakla kurtulabilecekleri inancı, Ağaoğlu'nu Türkçülüğün fikir ve aksiyon önderlerinden biri yapmıştır. O diğerleri gibi ilmî Türkçülük yerine, genelde yaşanan anda varolan sorunlara reçete sunabilecek ve Batı medeniyetini taşıyabilecek bir güç olan milliyetçiliği siyasî alanda düşünmüştür²¹⁰. 1927 yılında kitaplaşan “Üç Medeniyet” isimli eseri son derece mühimdir ve Tanzimat’tan beri hakim olan mütereddit durumdan kopuşu haber vermektedir²¹¹.

b. Kazan Türkleri’nde Milliyetçilik Hareketleri

Kazan, Türk milliyetçiliği fikrinin geliştiği önemli bir merkezdir. Kazan’da başlayan millî uyanış Ceditçilik adı verilen yenileşme hareketleri ile bağlantılıdır ve Tatar burjuvazisinin bu uyanışta mühim bir yeri vardır.

Çar Deli Petro ile birlikte Rusya hızlı modernleşme sürecine girmiş, Tatar burjuvazisi de bu yenilikleri yakından takip etme imkanını bulmuştu. Yeniliklere açık fikirli olan bu Tatar tüccarlar Usul-ü Cedit okullarının açılmasını desteklemişlerdir²¹². İlk Usul-ü Cedit mektebi 1884’de Gaspıralı İsmail Bey tarafından açılmıştır²¹³. Tatar tüccarların önemi anlamak açısından Türkçülüğün Ziya Gökalp’le birlikte iki büyük mimarından biri addedilen Yusuf Akçura’nın da tüccar bir Tatar ailesinden geldiğini hatırlatmak faydalı olacaktır herhalde²¹⁴.

Tatar reformu ve uyanışı bütün Türk Dünyasını etkileyen bir içeriğe sahiptir²¹⁵. Tatar burjuvazisi, ticarî ilişkileri sebebiyle Türk dünyasının hemen hemen her yerine gidiyor, yenilikçi fikirlerin, Türk millî uyanışının yayılmasına vesile oluyorlardı. Dış Türkler’de Türk birliği fikrinin uyanışı da büyük ölçüde Tatar

²¹⁰ Karakaş, **a.g.e.**, s. 146

²¹¹ Murat Yılmaz, “Ahmet Ağaoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C. III, Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul 2004

²¹² Abdullah Temizkan, “Usul-ü Cedit ve Tatar Burjuvazisi”, **Türkiye Günlüğü**, S. 69, 2002, s.73

²¹³ Ahmet Kanlıdere, “Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi”, **Türkiye Günlüğü**, S. 73, 2003, s. 183

²¹⁴ François Georgeon, “Yusuf Akçura”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C. IV, Milliyetçilik**, İstanbul 2003, s. 505

²¹⁵ Karakaş, **a.g.e.**, s. 147

tüccarlar sayesinde olmuştu²¹⁶. Aslında Ruslaşmak Tatar burjuvazisinin çıkarlarına daha uygun gelmesine ve Rus hükümetince cazip kolaylıklar sağlanmasına rağmen onlar kendi çıkarlarını milletlerinin çıkarlarıyla bir görmüş ve bu doğrultuda hareket etmeyi tercih etmişleridir²¹⁷. Tatar burjuvazisi önderliğinde girilen reform hareketleri Rus emperyalizmine karşı Müslüman Türklerin bir tepkisi niteliğindeydi. Tatar tüccarlar Rus burjuvazisiyle kıyasıya bir rekabete girişmişlerdir²¹⁸.

Tatar millî uyanışı ve Ceditçilik hareketi denilince şüphesiz hatıra gelen ilk isim Şehabeddin Mercanî'dir. Akçura'nın İstanbul'daki yazı hayatına Mercanî'nin hal tercümesi ile başlaması tesadüf eseri olmasa gerek²¹⁹. Şehabeddin Mercanî, Kazan tarihi ilk defa Türkçe yazan ve dinden başka bir milliyet'in varlığı Kazan Türklerine ihtar eden ilk kişidir²²⁰.

Mercanî'nin fikirleri yalnızca Tatar medreselerinde öğretim metotlarının köklü reformlarına değil, aynı zamanda Kayyum Nasırî, Hüseyin Feyyazhanî, İsmail Gaspıralı gibi yeni millî aydınların yetişmesine de sebep olmuştur²²¹. Mercanî, ilk kaynak olan Kur'an ve Sünnet'e dönerek, günümüzün şartlarına uygun bir şekilde İslâm'da reform yapılmasının gerekli olduğunu düşünüyordu. İslâmî düşüncenin dogmatizmden ve skolastik anlayıştan kurtulmasını savunuyor, İslâmiyet'in modern bilimlerle uyum sağlayabileceğine inanıyordu²²². Yusuf Akçura, Şehabeddin Mercanî'nin "tarihî ve bir dereceye kadar siyasî milliyetçiliği, bütün Türklük fikrine kadar yükselmemiştir" demektedir²²³.

²¹⁶ Abdurrauf Fitrat, **Buhara'da Cedidcilik Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahının Kısası**, Ankara 2000, s. 2

²¹⁷ Temizkan, **a.g.m.**, s. 75

²¹⁸ Temizkan, **a.g.m.**, s. 75-76

²¹⁹ Karakaş, **a.g.e.**, s. 184

²²⁰ Akçura, **a.g.e.**, s. 88

²²¹ Füsün Kara, "Kazan'ın Tarihçi ve Milliyetçilerinden Şehabeddin Mercanî", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 2002/01-181, Ocak 2002, s. 28

²²² Karakaş, **a.g.e.**, s. 183

²²³ Akçura, **a.g.e.**, s. 90

c. Kırım Türkleri'nde Milliyetçilik Hareketleri

Kırım, kültürel ve coğrafi yönden Türkiye Türklerine, Türk dünyası içerisinde en yakın olan yerdir. Yarımada 1475'te Osmanlı himayesine girdi ve bu himaye 1699-1774 Türk-Rus savaşı sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla son buldu. Çok geçmeden 1783 senesinde Çariçe II. Yekaterina bir manifesto ile Kırım Hanlığı'nın ortadan kaldırıldığını ve topraklarının Rus İmparatorluğuna ilhak edildiğini ilan etti²²⁴. Doç. Dr. Hakan Kırımlı, "Nisan 1783 ile Nisan 1883 arasındaki tam bir asırlık devrin 'Kırım Tatarlarının Karanlık Yüzyılı' olarak adlandırmamız için her türlü sebep mevcuttur" demektedir²²⁵. Kırım'ın kaybedilişi Türkiye Türklerini de derinden etkilenmiş ve bunun acıları edebî eserlere de yansımıştır.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Karakaş'ın belirttiği gibi on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türkçülük ve Ceditçilik hareketlerine fikirleriyle, gazetesiyle ve faaliyetleriyle öncülük eden ve yaygınlaşmasını sağlayan en mühim ve merkezi sima şüphesiz İsmail Gaspıralı'dır²²⁶. Gaspıralı İsmail Bey, 1851 yılında Kırım'ın Bahçesaray şehri yakınlarındaki Avcıköy'de dünyaya gelmiştir²²⁷. Gaspıralı bunu bir şiirinde şöyle dile getirir:

"Doğmuşum ben Avcıköy'de bin sekiz yüz elli birde
Mekânımdır Bahçesaray mezarım kim bilir nerde"²²⁸

İsmail Beyin babası Mustafa Ağa, Gaspıra köyünden olduğu için kendisine Gaspıralı lâkabı verilmiştir. Mustafa Ağa 1854 Sivastopol muharebesi esnasında ailesi ile beraber Bahçesaray'a yerleşmek mecburiyetinde kalınca küçük İsmail de Bahçesaraylı olmuş ve hayatının ilk on senesini Kırım'ın bu şirin merkezinde geçirmiştir²²⁹. Cafer Seydahmet Kırimer, Kırım Türklüğünün en mühim merkezi olan

²²⁴ Hakan Kırımlı, **Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)**, Ankara 1996, s. 5-6

²²⁵ Kırımlı, **a.g.e.**, s. 37

²²⁶ Karakaş, **a.g.e.**, s. 148; İsmail Gaspıralı'nın makaleleri ve hakkında yapılan araştırmalar için ismailgaspırali.org isimli İnternet sitesine bakınız.

²²⁷ Mehmet Saray, **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1993, s. 7

²²⁸ Cafer Seydahmet Kırimer, **Gaspıralı İsmail Bey**, İstanbul 1996, s. 15

²²⁹ Saray, **a.g.e.**, s. 7

Bahçesaray'ın, İsmail Bey'in ruhundan millî bir iz bıraktığının kabul olunabileceğini belirtmektedir. Buradaki Türk kültürüne ait mimarî eserler, çok sevdiği dadısının söylediği millî marşlar, kendisine alfabeyi öğreten muallim Hacı İsmail Efendi bu bağlamda etkili olmuştur²³⁰.

Kırım'ın diğer bir şehri olan Akmescit'te orta okulu bitiren Gaspıralı, Vronej şehrinde askerî bir okula kaydedilmiş ise de bir müddet sonra oradan alınarak Moskova askerî lisesine yerleştirilmiştir. Öğrenimi esnasında Pan-Slavist hocalarının Türklüğü hakir gören tavırları milliyetçi fikirlerinin daha da büyümesine neden olmuştur.²³¹ Moskova Gazetesinin Türkler ve Müslümanlar aleyhine yazdığı heyecanlı makaleler üzerine 1867 yılında, Girit'teki Türklere yardım etmeye karar verdi ve Mustafa Mirza Davudeviç ile beraber yola çıktılar. Odesa'ya kadar ulaşmışlar fakat pasaportsuz vapura binmek üzere iken jandarmalar tarafından yakalanarak ailelerine iade edilmişlerdir²³².

Gaspıralı İsmail Bey, 1872'de Kırım'dan Paris'e geçmiş, burada çeşitli işlerde çalışıp aynı zamanda Fransızca'sını da ilerletmiş ve Avrupa kültür ve cemiyetlerini de yakından inceleme olanağı bulmuştur. Paris'ten İstanbul gelen Gaspıralı, yerleşme müracaatı kabul edilmeyince tekrar Kırım'a dönmüştür²³³. Gaspıralı İstanbul'da iken, Türkçe üzerine yapılan münakaşalar O'nun dikkatini çekmiş ve Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'de ileri sürdüğü fikirler O'nu etkilemişti²³⁴. Kırım'a döndükten sonra Bahçesaray belediye reisi seçilmiş ve bundan sonra Türkçe bir gazete çıkarmak için izin istemiştir. 1881 tarihinde "Rusya Müslümanları" isimli makalelerini Rusça yayınlamıştır. Akçura, "bu yazılar İsmail Bey'in açıkça milliyetçi olduğunu göstermektedir. İsmail Bey, mensup olduğu milleti, yalnız Kırımlılar olarak almıyor, 'Türk-Tatar' adıyla anılan kavimlerin bütününe kendi milleti sayıyor. Bu yönden İsmail Bey'i bu andan itibaren "Bütün Türkçü" addetmekte hata yoktur." demektedir²³⁵. Gaspıralı, 1883 Nisan'ın onuncu günü çıkarmak isteği Türkçe gazeteyi Tercüman ismi ile yayınlamaya muvaffak

²³⁰ Kırımer, **a.g.e.**, s. 16

²³¹ Saray, **a.g.e.**, s.7-8

²³² Akçura, **a.g.e.**, s. 74-75

²³³ Karakaş, **a.g.e.**, s. 148

²³⁴ Saray, **a.g.e.**, s. 46-47

²³⁵ Akçura, **a.g.e.**, s. 77

oldu²³⁶. Bu tarih aynı zamanda Ruslar'ın Kırım'ı elde etmelerinin de yıldönümüdür. Gaspıralı, Tercüman'da en çok Türkçe, Batılı anlamda eğitim, İslâmiyet'i çağdaş biçimde anlamak ve yorumlamak, kadın sorunu ve Pantürkizm gibi konuları işlemiş ve Türk dünyasının birliği hakkındaki fikirlerini "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" formülasyonu ile özetlediği bir doktrin halinde 25 yıl boyunca savunmuştur²³⁷. Gaspıralı, dili bir sembol gibi kullanarak Türk kültür birliğini kurmayı ve daha geniş bir iş birliği fikrine yönelmeyi amaçlamıştır²³⁸. Tercüman gazetesi bütün Türklük âlemi üzerinde derin tesirler yapmış, ilk çıktığında birkaç yüz tane satabilen gazete, zaman geçtikçe bütün Türk dünyasının biricik gazetesi olmuş, Kırım'dan itibaren Kazan, Kafkasya, Sibirya ve Çin'e kadar uzanan Türk yurtlarında okunduğu gibi İstanbul'da birkaç bin tane satmaya başlamıştır²³⁹. Gaspıralı'nın hedeflerinden biri olan Türkler arasındaki dil ve fikir birliğini Tercüman gazetesi yoluyla gerçekleştirdiğini söylemek mübalağa olmasa gerek. Zaten kendisi de Tercüman'da yazdığı "Lisan Meselesi" başlıklı makalede, yirmi yıldır ortak bir Türk dili yaratmaya çalıştığını ve bunda da başarılı olduğunu söyler²⁴⁰.

Tercüman gazetesi ile birlikte "Usûl-u Cedit" mektepleri de doğdu. Bu tabir Osmanlı Türklerinden alınmıştır ve o zamanlar İstanbul'un sosyal hayatında kullanılmaktadır²⁴¹. Yeni Metot anlamına gelen Usûl-u Cedit, başlangıçta yalnız eğitim ve öğretim için gerekli gibi görülse de zamanla genişleşerek bütün yaşam biçimini kapsar hale gelmiştir²⁴². İlk Usûl-u Cedit okulu 1884 yılında Gaspıralı tarafından Kırım'da kurulmuş ve çok geçmeden Kazan'da da yayılmaya başlamıştır²⁴³. 1904-1905 Rus-Japon Savaşından sonra Rusya'da nispeten hür bir hava oluşmuş, Rusya imparatorluğundaki Türk-Müslümanların siyasî bir platform üzerinde birliğin temini için ilk ciddi adımlar bu dönemde atılmış ve Rusya Müslümanları Kongreleri tertiplenmiştir.²⁴⁴

²³⁶ Akçura, **a.g.e.**, s. 79

²³⁷ Karakaş, **a.g.e.**, s. 148

²³⁸ Sir Olaf Caroe, **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler**, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s. 321

²³⁹ Orkun, **a.g.e.**, s. 72

²⁴⁰ A. Gün Soysal, "Tatarlar Arasında Türkçülük", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, C. I, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul 2003, s. 200

²⁴¹ Akçura, **a.g.e.**, s. 79

²⁴² Karakaş, **a.g.e.**, s. 148

²⁴³ Soysal, **a.g.m.**, s. 198

²⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kırımlı, **a.g.e.**, s. 6585

6. II. Meşrutiyet’e Kadarki Dönemin Genel Bir Değerlendirmesi

Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda milliyetçiliğin doğuşu için gerekli şartlar on dokuzuncu yüzyıl başlarında olgunlaşmaya başlamıştı. Bu şartlar doğrudan doğruya devletin çağdaşlaşma süreci ile alakalıdır. Milliyetçiliğin doğuşuna sebep olan amilleri, milli hakimiyet ve yönetilenlerin rızası teorisi, laikliğin gelişmesi, aşiret ve feodal bağlılıkların azalması, şehirleşmenin yayılması ve iletişimin gelişmesi şeklinde özetleyebiliriz²⁴⁵. Osmanlı devletinin, modern devlet uygulamalarına benzeyen iskan siyaseti, yani Türk boylarının aşiret yapılarını bozup toprağa bağlaması modern anlamda bir Türk milletinin doğuşunu kolaylaştıracak şekilde aşiret bağları zayıflamış, homojenleşmiş ve kimliğini Türk milleti kategorizasyonu içinde tanımlamaya hazır bir toplumun temellerini atmıştı²⁴⁶.

Devlet modernleştikçe homojen ve bütünleşmiş bir toplum ihtiyacı da artıyordu. Fakat imparatorluğun çok milletli yapısı Tanzimat’tan Balkan savaşlarına kadar Osmanlı Devlet ricalini bir Osmanlı milleti yaratma amacına itmiştir. Tabî olarak devletin bekası sorunu, Osmanlı Türklerinin Türk milliyetçiliği yapmasını engellemiştir. Osmanlı aydınına göre çok milletli Osmanlı imparatorluğu içerisinde Türk milliyetçiliği devletin parçalanmasından başka bir işe yaramayacak radikal bir fikirdir. Gökalp’in işaret ettiği “Osmanlı aydınına Türklük yok Osmanlılık var²⁴⁷” dedirten durum işte tam olarak budur. Bu dönem için Türk milliyetçiliği veya Türkçülük hareketi, Türklüğe karşı kültürel bir yöneliş, tarih ve filoloji ilimlerine münhasır bir duruş halinde kalmıştır.

Hürriyetçilik ve demokratikleşme hareketleri, eğitimin yaygınlaşması gibi olgular milliyetçiliğe ivme kazandıran gelişmelerdir. Çünkü bu gibi gelişmeler toplum yapısında dikey hareketliliği artırarak, çevrenin, yani Türk unsurun siyasî ve içtimaî süreçlere katılmasını mümkün kılmaktadır. Bu itibarla Osmanlı devletindeki hürriyetçilik hareketleri ile Türk milliyetçiliğinin gelişmesi arasında paralel ve korelatif bir ilişki vardır. Bunu en açık şekilde II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Türk

²⁴⁵ Mümtaz’er Türköne, **Türk Modernleşmesi**, Ankara 2003, s. 202

²⁴⁶ Türköne, **a.g.e.**, s. 200-201

milliyetçiliğinin hem dernekler hem de dergiler yoluyla devletin kaderine yön verecek derecede büyümesinde görürüz. Yeni Osmanlılar hareketinin de bazı yönleriyle müstakbel Türk Milliyetçiliğinin haberlerini vermesi bu anlamda manidar olsa gerek²⁴⁸.

Yusuf Akçura'ya göre Tanzimat ve Yeni Osmanlı düşüncesinin, milliyet fikrini tarifsiz bırakmış olması bu düşüncenin iyi işlenmemiş olduğunu gösteren delillerden birisidir. Fakat Akçura, dilde sadeleşmeci tavırları nedeniyle Tanzimat edebiyatının iki temsilcisi olan Şinasî ve Ziya Paşa'da Türkçülüğün ilk izlerini görür²⁴⁹. Bu gün hemen hemen milliyetçik ile özdeş bir kullanım alanına sahip olan vatanseverlik kavramı da Namık Kemal ile düşünce hayatımıza girmiştir. Kemal'in Ziya Paşa ile birlikte çıkardığı Hürriyet gazetesinin ilk sayısı "vatan sevgisi imandan gelir" hadisini başlık yapmıştı²⁵⁰. Kanaatimce Yeni Osmanlılar içinde Türkçülük nokta-i nazarından üzerinde durulması gereken sima Şerif Mardin'in "partizan" diye tavsif ettiği Ali Suâvî'dir. Suâvî, diğer Yeni Osmanlılar'ın hilafına halk tabakasından geliyor ve çevreyi temsil ediyordu. Onun bu özelliğinin fark edilmesi ve ayrıca demokratik idealler peşinde ölen ilk modern Türk olması bugün ona karşı bir ilginin uyanmasına sebebiyet vermiştir²⁵¹. Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülüğün birbirini tamamlayan üç görüş olduğunu söyleyen ilk kişinin Ali Suâvî olduğunu söyler²⁵². Yine Ülken'e göre Suâvî'nin Türkçülüğü, Osmanlıcılığa karşı fikrî tepkiden kaynağını almaktadır. Suâvî ibadetin Türkçeleştirilmesini, namaz sûrelerinin de Türkçe'ye çevrilebileceğini savunmuştur. Hive tarihi ve Türk adında küçük bir broşür olmak üzere Türklüğe dair yazıları da vardır. Suâvî'de Türklüğe karşı uyanan bu ilginin eserlerini okuduğu batılı Türkologlar sayesinde oluştuğu Ülken tarafından belirtilmiştir²⁵³. Ali Suâvî, Türk kelimesini sık sık kullanmış, Orta Asya meselesine önem vermiş, Türklerden ve Tatarlardan Osmanlı Devletinin kurucusu ve aslî unsuru olarak bahsetmiştir²⁵⁴.

²⁴⁷ Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, s. 9

²⁴⁸ Şerif Mardin; **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul 2002, s.372,410; Nevin Yazıcı; **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara 2002, s. 99-130

²⁴⁹ Akçura, **a.g.e.**, s. 15-19

²⁵⁰ Ülken, **a.g.e.**, s. 62

²⁵¹ Mardin. **a.g.e.**, s. 399-400

²⁵² Ülken, **a.g.e.**, s. 77

²⁵³ Ülken, **a.g.e.**, s. 78- 80

²⁵⁴ Mardin, **a.g.e.**, s. 410-412

Gökalp, Türkçülüğün ilk babaları olarak Ahmet Vefik ve Süleyman Paşaları görür²⁵⁵. Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmanî isimli meşhur eserinde Türkçe'nin büyük bir coğrafyaya yayılmış bir dil olduğunu ve Osmanlıca'nın da bu büyük dilin sadece bir kolu, bir lehçesi olduğu fikrini işler. Yusuf Akçura bu sebeple dilde "bütün Türkçülüğün" ilk emarelerini Ahmet Vefik Paşa'da görür²⁵⁶. Süleyman Paşa ise Türkçülüğü askeri okullara sokmaya çalışıyordu. Bu sebeple askeri okullarda okutulmak üzere Türk Tarihini yazma görevini uhdesine alıyor ve Çin kaynaklarına dayanarak Türk tarihini yazan ilk ilim adamı olma özelliğini kazanıyordu. Ayrıca Süleyman Paşa dilbilgisi üzerine yazdığı kitaba Cevdet Paşa gibi Kavaid-i Osmaniye değil de Sarf-ı Türkî adını veriyordu²⁵⁷.

Gerek Batıda gerekse Türkiye'de, Türk tarihine ve Türkçe'ye yönelik araştırmalar, Türklüğe karşı derin bir ilginin doğmasını ve Türk milliyetçinin üzerinde vücut bulabileceği sağlam bir zeminin oluşmasını sağlamıştır. Türk ismi artık Enderun kökenli Osmanlı merkezî bürokrasinin çevreyi aşağılamak için kullandığı, kaba, cahil, köylü gibi menfi anlamlarından sıyrılarak mensuplarına gurur kaynağı olan, tarihte büyük devletler ve medeniyetler kurmuş yüce bir milleti ifade eden bir manaya bürünerek haklı yerini almıştır. Bu hususu Abdülhamit II döneminin edebî eserlerinde ve hazırlanan lügatlerde müşahede etmek mümkündür. Mesela Şemseddin Sami, "Kâmûs-ı Türkî"sinde Türklerin Asya kökenli büyük bir millet olduğunu yazar²⁵⁸. Bir örnek olması açısından Süleyman Nesib'in de Altın Ordu başlıklı şiirinden bazı bölümleri iktibas edelim:

²⁵⁵ Gökalp, **a.g.e.**, s. 4-6; Ahmet Vefik Paşa için bakınız. Ahmet Hamdi Tanpınar, "Ahmed Vefik Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, C. I, s. 207,210; Süleyman Paşa için bakınız. Fethi Tevetoglu, "Büyük Türkçü Süleyman Paşa", **Türk Kültürü**, S. 70, Ağustos 1968, s. 705- 732

²⁵⁶ Akçura; **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, s. 19-23

²⁵⁷ Gökalp, **a.g.e.**, s. 5,6; Orkun, **a.g.e.**, s. 54,55; Akçura, **a.g.e.**, s. 45-50.

Doğdu yine işte Altın Ordu
Türk'ün canlandı ünlü yurdu...
Onlar kudret demekti çünkü,
Onlar hep kuvveti korurdu.
Hakkın kuvvetle imtizâcı
Osmanlı diyârını doğurdu.
Türkoğlu! Akındır Altın Ordu,
Kurtar şu mübârek, ünlü yurdu!²⁵⁹

Görüldüğü gibi bu şiirde yurdun kurtuluşu açık olarak Türk unsura bağlanmıştır. Abdülhamit'in yasaklı ve istibdatlı saltanat yılları boyunca Türkçülük daha çok ilmî ve kültürel konulara münhasır bir duruşun adıdır²⁶⁰. Türk Yunan savaşının başladığı yıl Türkçe Şiirler adı altında bir şiir kitabı çıkaran Mehmet Emin, Osmanlı divan şairlerinin dilini ve aruz veznini terk ederek, sade halk Türkçe'siyle ve halk şiirlerinde kullanılan hece vezniyle yazmaya başlıyor ve "Ben bir Türk'üm dinim, cinsim uludur", "Biz Türk'üz, bu kanla ve bu adla yaşarız" diyerek haykırıyordu²⁶¹.

Ziya Gökalp, Deguignes tarihinin Türkçülüğün ilk döneminde oynadığı role benzer şekilde Abdülhamit II devrine tesadüf eden ikinci döneminde de Leon Cahun'un Asya Tarihi'nin çok etkili olduğu fikrindedir. Necip Asım, bu kitabın Türklerle ilgili olan kısmını eklerle birlikte Türkçe'ye tercüme etti ve bu vesileyle Türkçülüğe karşı geniş bir ilginin uyanmasını sağladı. Türkçülüğün ikinci dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Ahmet Cevdet, "Türklerin Gazetesidir" ibaresini taşıyan ilk gazete olan İkdam'ı Türkçülüğün yayın organı haline getirdi. Bu dönemde Emrullah Efendi, Necip Asım, Velet Çelebi, Bursalı Mehmet Tahir, Türk milliyetçiliğinin önde gelen düşün savaşılarıydı²⁶². Akçura Türkçülüğün klasik

²⁵⁸ Şemseddin Sami, "Türk Maddesi", *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1999, s. 399

²⁵⁹ Süleyman Nesib (Süleyman Paşazade Bey), "Altın Ordu", *Hayatı Edebi Kişiliği Şiirleri*, Yay. Haz. Salim Durukoğlu, Ankara 2001, s. 425-426

²⁶⁰ Bakınız, Kushner; *a.g.e.*

²⁶¹ Lewis; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 341; Gökalp, *a.g.e.*, s. 7, Akçura, *a.g.e.*, s. 123,124; Orkun, *a.g.e.*, s. 65-68

²⁶² Gökalp, *a.g.e.*, s. 7,8; Akçura, *a.g.e.*, s. 94-157; Orkun, *a.g.e.*, s. 56-68

Tarihi olarak kabul edilen eserinde bu dönemi Gökâlp gibi Türkçülüğün ikinci değil de üçüncü faal devresi olarak kabul eder²⁶³.

1904 yılına gelinildiğinde Mısır'daki Türk isimli Jön Türk gazetesinde Yusuf Akçura imzasını taşıyan ve pek çok tartışmayı da beraberinde getiren “Üç Tarz-ı Siyaset” isimli bir makale yayınlandı²⁶⁴. Akçura bu makalede tarihçi ve ilim adamlarının kültürel bir yönelme olarak tasavvur ettikleri Türkçülük hareketinin siyasi bir formül haline getirilip getirilemeyeceğini tartışıyor²⁶⁵ ve Türkçülüğü ilk defa siyasi bir proje/alternatif olarak sunuyordu.

II. Meşrutiyet’e kadar Türkçülüğün seyrini bu şekilde özetledikten sonra birkaç kelime ile de olsa Türkiye ve Dış Türkler saharındaki Türkçülük hareketlerini mukayese etmek faydalı olacaktır. Görüldüğü gibi Osmanlı Türklerinde, Türk milliyetçiliği çözülme sürecine girmiş olan devleti kurtarmaya matuf bir hareket iken Türkiye’ye dışındaki Türklerde ilerleyen Rus işgaline karşı bir tepki niteliğindedir. Türkiye’deki Türkçüler devletin varlığı ve bekasına ilişkin kaygılar taşıırken Dış Türkler bir işgal gerçeği ile karşı karşıyadırlar. Önceliklerin farklı olması durumu ise ilk başlarda Türkçülüğün Türkiye ve Dış Türkler bölgelerinde kısmî bir farklılaşma yaşamasına sebebiyet vermişti. Bu hususu bir örnekle somutlayacak olursak Kazan’lı Yusuf Akçura Türk Birliği fikrini daha 1904’lerde işlemeye başlarken Diyarbakir’li Ziya Gökâlp 1911 yılına kadar Osmanlıcılığı devletin sarılacağı bir can simidi olarak görür. Bunun sebebi ise yukarıda da değindiğimiz gibi Akçura’nın ilerleyen Rus işgaliyle, Gökâlp’in ise dağılan İmparatorlukla ilgili kaygılar taşımasından kaynaklanmaktadır. Akçura çareyi Türklerin birleşerek Çarlık karşısında bir denge kurmasında bulurken, Gökâlp gayri Türk ve gayri Müslim bölgelerin devletten ayrılmaması için onları üst Osmanlı kimliğiyle birleştirmekte bulmuştur.

²⁶³ Akçura, **a.g.e.**, s. 94

²⁶⁴ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1998

²⁶⁵ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul 2001, s. 276

D. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRKÇÜLÜK: TÜRKÇÜLÜĞÜN TEŞKİLATLANMASI

Türkçülüğün teşkilatlanması ve sistematik bir fikir hareketi haline gelmesi II. Meşrutiyet dönemine isabet eder. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı ve 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile tanınan dernek kurma izni²⁶⁶ Türkçülüğün dernekler ve dergiler yoluyla gelişmesinin önünü açmıştır²⁶⁷.

Osmanlı İmparatorluğundaki fikir akımlarının temel karakteristiği Devlet-i Aliyye'yi kurtarmaya yönelik hareketler olmalarıdır²⁶⁸. Devletin kurtuluşu için reform ve programlar sunan Jön Türkler zamanla belli konularda anasır-ı Osmaniye arasında Türklere ağırlık vermeye başladılar²⁶⁹. İttihat ve Terakki'nin iktisadî milliyetçiliği bu anlamda mütalâa edilebilir²⁷⁰. Ayrıca İttihat ve Terakki kültürel yönünden etkilendiği Türkçülüğün belli konularda siyasî temsilcisi de olmuş ve kültürel milliyetçiliğin gelişmesi için planlı desteklerde de bulunmuştur²⁷¹. Bunun önemli bir sebebi de hiç şüphesiz dönemin siyasî koşullarıdır. Özellikle Balkan Savaşları, Osmancılığın hem nazarî hem de amelî olarak sonunu getirmiş, İmparatorluğun içtimaî yapısının homojenleşmesini sağlayarak Osmanlılık fikrinin varlık sebebini ortadan kaldırmış hem de gayri Müslimler ve gayri Türkler için Osmanlılığın bir ehemmiyet arz etmediğini acı bir şekilde göstermiştir. Arnavutluk isyanı ise aynı surette İslâmcılık ideolojisinin iflasını beraberinde getirmiştir. Neticede Türklük, devletin bekâsını ve kurtuluşunu temin için yegane hareket noktası olarak kalmış, bir biri ardınca Türkçü teşkilatlar kurulmuş hatta Türk milliyetçiliği fikri devlet siyasetini dahi etkileyecek kadar müessir olmaya başlamıştır.

²⁶⁶ Füsun Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, C. I, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul 2003, s. 167

²⁶⁷ Rafael Muhammeddin, **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul 1998, s. 69

²⁶⁸ Nevzat Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul 1997, s. 757

²⁶⁹ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İstanbul 2001, s. 113-116

²⁷⁰ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul 1986, s. 34-46

²⁷¹ Murat Yılmaz, "Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi", **Türkiye Günlüğü**, S.53, Kasım-Aralık 1998, s.49

1. Türk Derneği

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kurulan ilk Türkçü teşkilat Türk Derneği'dir. Fakat derneğin önemi sadece ilk olmasından kaynaklanmamakta, Dernek aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki ve dışındaki Türkleri de bir araya getirmektedir²⁷². Yusuf Akçura, tanınmış iki Türkçü olan Necip Âsım ve Veled Çelebi'yi ziyaret ederek gayr-i siyasî, sırf kültürel mahiyette bir Türk cemiyeti kurulmasını teklif eder²⁷³. Bunun üzerine Türk Derneği 25 Aralık 1908 yılında Yusuf Akçura, Necip Âsım ve Veled Çelebi tarafından kurulur ve yine aynı isimle bir de dergi çıkarılmaya başlanır.²⁷⁴ Derneğin fahrî başkanı ve hamisi Veliaht Yusuf İzzetin ve birinci başkanı Fuat Raif'tir²⁷⁵. Cemiyetin maksadını ifade eden nizamnâmesinin ikinci maddesi şöyledir:

“Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mâzi ve haldeki âsâr, efâl, ahvâl ve muhiti öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin âsâr-ı atıkâsını, tarihini, lisanlarını avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, ahvâl-i içtimaiye ve medeniyete-i hazırlarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını, araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre teddid etmektir²⁷⁶.”

Görüldüğü gibi cemiyetin göze çarpan ilk özelliği, Akçura'nın ifade ettiği gibi, gayrî siyasî ve münhasıran ilmî çalışmalar yapmak üzere teşkil edilmiş oluşudur. İkinci olarak cemiyetin “bütün Türkçülüğü” yani Türk birliği fikri çok açıktır. Cemiyet yalnızca Türklük ile ilgili araştırmalar yapmak için kurulmamış, bu araştırmaları bütün dünyaya duyurmak ve Türk dünyasını bütün müessesleriyle birlikte mazisini ve haldeki vaziyetini öğretme vazifesini de uhdesine almıştır. Son olarak cemiyetin Türkçe ile ilgili de bir programı vardır. Bu programın, dilde özleştirmecilik akımına kapılması sebebiyle Ziya Gökalp'in bu oluşuma pek sıcak

²⁷² Masami Arai, “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C. I, s. 181

²⁷³ Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Ankara 2001, s. 229

²⁷⁴ Akçura, **a.g.e.**, s. 229; Muhammedin, **a.g.e.**, s. 69; Hüseyin Namık Orkun, **Türkçülüğün Tarihi**, Ankara 1977, s. 95

²⁷⁵ Muhammedin, **a.g.e.**, s. 69

bakmadığını anlamaktayız²⁷⁷. Nizamnâmedeki “avam ve havas edebiyatı”, “medeniyet dili” gibi tabirler ilginçtir ve daha ziyade Gökalp’in terminolojisini çağrıştırmaktadır. Sırf ilimle meşgul olan bu cemiyete Türk olmayan Türkîyatçılar da dahil olmuştur²⁷⁸.

Türk Derneği’nin kuruluşundan bir müddet sonra, Miralay Raif Fuat ve Miralay Necip Âsım Beylerin kıtalarının başına gitmeleri, Veled Çelebi’nin Konya Büyük Çelebiliğine tayin olması, Yusuf Akçura’nın da İstanbul’dan ayrılması üzerine Dernek kapanmak zorunda kalmıştır²⁷⁹.

2. Türk Yurdu

Türk Derneği’nin ömrü uzun olmadı fakat 1911 yılına gelindiğinde Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Hüseyinzâde Ali Turan, Yusuf Akçura gibi Türkçüler, Türk Yurdu ismiyle bir cemiyet ve dergi teşekkül ettiler²⁸⁰. Türk Yurdu dergisini çıkarma fikri, Mehmet Emin Yurdakul’dan gelir. On beş günde bir yayınlanmasına karar verilen derginin sorumlu müdürünün Mehmet Emin Bey olmasına karar verilir. Fakat Mehmet Emin Bey’in, Erzurum valiliğine tayin edilmesi üzerine Yusuf Akçura bu görevi üstlenir. Türk Yurdu dergisi, 30 Kasım 1911’de yayın hayatına başlar. İlk sayısı hemen tükenir, ikinci baskısı yapılır ve derginin sayfa sayısı artırılır²⁸¹. Oluşumun ana hedefini Türk ırkının olgunlaşmasına ve ilerlemesine, bütün Türklerce kabul edilecek ortak bir idealin tesisine ve yeryüzündeki bütün Türklerin kolayca anlaşabileceği bir Türk dilinin oluşmasına çalışmak şeklinde hulusa edilebilir. Türk Yurdu Cemiyeti ve dergisinin, Yusuf Akçura tarafından kaleme alınan programının önemli noktaları şunlardır:

“ 1. Risale, Türk ırkının mümkün olduğu kadar çoğunluğu tarafından okunup anlanarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır.

²⁷⁶ Akçura, **a.g.e.**, s. 229-230

²⁷⁷ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1997, s. 9

²⁷⁸ Akçura, **a.g.e.**, s. 230

²⁷⁹ Akçura, **a.g.e.**, s. 232

²⁸⁰ Akçura, **a.g.e.**, s. 232-236; Muhammeddin, **a.g.e.**, s. 69-73, Orkun, **a.g.e.**, s. 98

²⁸¹ Firdavs Gümüšoğlu, “Türk Yurdu”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C. IV, Milliyetçilik**, İstanbul 2003, s. 269

Binaenaleyh a) Dili Sade olacaktır. b)Kavmin ekseriyetine faydalı mevzûlar seçilecektir. c) Çetin mevzûlar bile kolay ifade olunmaya çalışılacaktır. Mamafih, münevver düşünce sahiplerinin zevki, çıkarı gözden kaçırılmayacaktır.

2. Risale, bütün Türklerce makbul olabilecek bir ideal ortaya koymaya çalışacaktır.

3. Risalede Türklerin tanışmalarına, iktisat ve ahlâkça yükselmelerine ve fen bilgileriyle zenginleşmelerine hizmet eden mevzûlar en ziyâde yer alacak, siyaset bunlardan sonra gelecektir.

4. Türklerin birbirleriyle tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen ve bilhassa kardeşler arasında sevinç veya kedere sebep olan vak'alar ile Türk dünyasının ötesinde berisinde ortaya çıkan fikir cereyanları kaydolunacak, Türk ırkının muhtelif kavmiyetlerinde doğan edebiyatı ırkın bütün fertlerine bildirmek için çalışılacaktır.

5. Risale, Osmanlı devletinin içi siyasetinden bahsederken, hiçbir siyasî fırkaya taraftarlık etmeyecek, ancak Türklüğün, Türk unsurlarının siyasî ve iktisadî menfaatlerini müdafaa edecektir. Türk unsurlarının menfaâtlerini müdafaa ederken, muhtelif unsurlar arasında ihtilaflar doğmasından kaçınmaya çalışacaktır.

6. Risale, Osmanlı Türkleri arasında Türk millî ruhunun gelişme ve takviyesine idealsizlikten doğan tembellik ve bedbinliğin giderilmesine çok çalışacak ve ekseriya hiçbir şeye dayanmaksızın ortaya çıkan mübalağalı Batı korkusundan da bu milleti kurtarmaya elinden geldiği kadar uğraşacaktır.

7. Risalenin devletlerarası siyasette esas fikrî, Türk âleminin menfaâtlerini müdafaa etmektir²⁸².

Türk Yurdu'nun programı ve amaçları gayet açıktır fakat Yusuf Akçura'nın içerisinde bulunduğu oluşumların siyasetten uzaklığı dikkat çekmektedir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi, Türk Derneği'nin kurulması için Necip Âsım ve Veled Çelebi Beylere giden Yusuf Akçura, gayr-i siyasî, sırf kültürel mahiyette bir Türk cemiyeti kurulmasını teklif eder. Akçura tarafından kaleme alınan yukarıdaki Türk Yurdu programında da Türk Yurdu'nun siyasî mahiyette bir kuruluş olmayacağı ve hiçbir fırkaya taraftarlık yapılmayacağı belirtilmektedir. Akçura'ya bütün kapılar açık

²⁸² Akçura, **a.g.e.**, s. 234-235

olmasına rağmen o siyasetten uzak durmaya daima özen göstermiştir²⁸³. Dikkat çeken bir diğer mühim husus ise Türk unsurun iktisadî menfaatlerinin müdafaa edilmesidir.

Türk Yurdu dergisi 1911'den 1931'e dek; ekonomik sorunlardan, bazı mesleklerin yok olmasına, eğitim sorununun nasıl giderileceğine ilişkin öngörülerden, kadının konumunun iyileştirilmesine, halk sağlığı politikaları oluşturmaya, millî tarih yazıcılığından, sosyolojik analizlere dek geniş bir yelpaze içinde Cumhuriyet politikalarının temelini oluşturmuştur²⁸⁴. Türk Yurdu daha sonra Türk Ocaklarının resmî yayın organı hale gelmiştir ve günümüzde de yayın hayatına devam etmektedir.

3. Türk Ocakları

Türk Yurdu'nun yayın hayatına başlamasından bir kaç ay sonra 25 Mart 1912'de Türk Ocakları kuruldu²⁸⁵. Fakat Türk Ocaklarının kurulmasına yönelik teşebbüsler bu tarihten daha önce başlamıştır. 1911 yılının ilk baharında 190 tane Askeri Tıbbiye öğrencisi bir araya gelip Türk milletine hizmet etmek amacıyla bir cemiyet kurmaya karar verirler ve girişimlere başlarlar. 11 Mayıs 1911 tarihinde bir mektup kaleme alarak Türkçülüğün önde gelen simalarına başvururlar²⁸⁶. Yusuf Akçura'ya gönderilen mektubun metni şöyledir:

“Çarşamba, 11 Mayıs 1327

Efendimiz,

Türk ırkının maarif ve mekteplerine hizmet ederek, içtimaî geleceğini temin emeliyle toplanmış 190 tıbbiyeli nâmına zât-ı halilerine müracaat ediyoruz.

²⁸³ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, İstanbul 1999, s. 62

²⁸⁴ Gümüşoğlu, **a.g.m.**, s. 273

²⁸⁵ İbrahim Karaer, “Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği”, **Türk Yurdu- XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı**, C.19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999, s. 176; Yusuf Akçura bu tarihi 12 Mart 1912 olarak verir. Bakınız, Akçura, **a.g.e.**, s. 236, Hamdullah Subhî ise 18 Mart 1912 olduğunu Tanin gazetesini kaynak göstermek suretiyle söyler. Hamdullah Subhî Tannöver, **Dağ Yolu**, C. I, Ankara 2000, s. 106

²⁸⁶ Akçura, **a.g.e.**, s.236-237

Maksadımız arz edeceğimiz şeylere dair hakimane ve edibane fikirlerinizi öğrenmektir²⁸⁷.”

Bu şekilde başlayan mektup, “Türk kavminin hayat-ı inkırâz yaşadığını” söylüyor, çeşitli hal çareleri ileri sürdükten sonra “her türlü fırka ihtilaflarının fevkinde, her türlü siyaset dağdağalarının haricindeki bir cereyanın doğması” lüzumundan bahsettikten sonra Donanma Cemiyeti kadar geniş fakat sırf millî ve içtimaî bir cemiyet teşkil etmek ihtiyacını duyuyordu. Bu cemiyet ileride Anadolu’da, Rumeli’de ve hatta Türk bulunan diğer memleketlerde de şubeler açacak, ziraat, ticaret ve sanayi mektepleri tesis edecekti²⁸⁸.

228 Tıbbiyeli anlaşmaya muvaffak olmuş, her sınıf kendi arasından 20’de bir nispetinde bir murahhas seçmiş, bu suretle mevcuda göre beşinci sınıftan 2, dördüncü sınıftan 2, üçüncü sınıftan 4, ikinci sınıftan da 1 murahhas seçilmişti. Bu on bir murahhas faal heyetti. Hafta sonunda Gülhane Seririyatında tatbikat görmekte olan Doktor Fuad Sâbit Bey de davet edilmiş ve neticede faaliyet programı hazırlanmıştı²⁸⁹ ve neticede milli tarihimizde büyük vazifeler ifa eden Türk Ocakları kurulmuştur. Ocağın isim babası Fuad Sâbit’tir²⁹⁰. Ocağın kurucuları Mehmet Emin Bey, Ahmet Ferit Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Doktor Fuad Sâbit Bey’dir. İlk geçici İdare heyeti ise Reis: Mehmet Emin Bey, İkinci Reis: Yusuf Akçura, Katib: Mehmet Ali Tevfik Bey ve Veznedar: Doktor Fuad Sâbit’ten müteşekkildir²⁹¹.

1912 yılında yayınlanan Türk Ocağı Esas Nizamnamesinin 2. maddesinde, Ocağın kuruluş amacı şöyle ifade edilmektedir: “Cemiyetin maksadı, akvam-ı İslâmiye’nin bir rûkn-i mühimmi (temel direği) olan Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır²⁹².”

Ocağın efsanevî başkanı Hamdullah Subhî’nin “Ocak ilk kurulduğu vakit, müthiş bir husumet havasıyla çevrili olduğunu gördü. Ona kimse tahammül

²⁸⁷ Akçura, **a.g.e.**, s. 238

²⁸⁸ Akçura, **a.g.e.**, s. 238-239

²⁸⁹ Orkun, **a.g.e.**, s. 99

²⁹⁰ Ali Birinci, “Türk Ocağı Tarihinden Simalar Dr. Fuat Sâbit”, **Türk Yurdu Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı**, s. 45, 57-58

²⁹¹ Akçura, **a.g.e.**, s. 236-242; Muhammeddin, **a.g.e.**, s. 70, 71; Orkun, **a.g.e.**, s. 98-111

²⁹² Füsun Üstel, “Türk Ocakları”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C IV, Milliyetçilik**, s. 263; Karaer, **a.g.m.**, s. 176

edemiyor, Türk milliyetçiliği en ağır şekilde suçlanıyor veya küçümseniyordu.²⁹³,
şeklindeki sözleri Türk Ocaklarının hangi vasatta ve şartlar altında kurulduğunu ve nasıl zor bir görevi deruhte ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Fakat Türk Ocakları çok kısa sürede büyüdü ve gelişti. 1914 yılında açılan Ocak sayısı 16'ya, üye sayısı 3000'e; 1916 yılı Ağustos ayında Ocak sayısı 25'e ulaşmıştır. 1918 yılında İstanbul'da toplanan İdare Heyeti raporunda aynı nizamnâme üzerine 35 kadar Türk ocağı açıldığı belirtilmektedir. Aynı raporda, 1913-1918 yılları arasında 500 konferans verildiği, bu konferanslarda Türk tarihi, Türk dili, Türk sanatı, Türk kadını, Türk musikisi, Türk mimarisî, milliyet, içtimaiyat, eğitim, sağlık ve millî kültüre ait konuların işlendiği; ayrıca büyük bir kısmı darülfünun müderrisleri tarafından verilen ve yaklaşık 2,5 yıl süren Türk tarihi, Osmanlı tarihi, iktisat, güzel sanatlar, hukuk, din, medeniyet ve edebiyat gibi konular etrafında serbest dersler verildiği; 1250 ciltlik bir kütüphane kurulduğu, Türk kadınının ilk defa Türk Ocağı tarafından düzenlenen müsamerelerde sahnede rol aldığı, Türkiye dışından gelen Türklerin Ocak'ta misafir edildiği; Türk Yurdu mecmuasında Türklüğü ilgilendiren konulara ve Türk dünyası ile ilgili haberlere önem verildiği anlaşılmaktadır²⁹⁴. Akçura, Ocağın bu kadar gelişmesinde Hamdullah Subhî Beyin kişiliğinin de rol oynadığını belirtmektedir²⁹⁵.

Türk Ocakları, millî mücadelenin hem fikrî hem de fiilî alt yapısını hazırlamıştır. İngilizlerin, İstanbul'u işgali sırasında Ocak Genel Merkezini tahrip etmesi, Ocağın Türk tarihinde ne kadar mühim bir yerinin olduğunu gösteren ufak bir örnektir.

4. Genç Kalemler

İstanbul'da Türk milliyetçiliği hareketi, Türk Deneği, Türk Yurdu, Türk Ocakları gibi kuruluşlarca geliştirilirken, Selânik'te de Ali Canip ve Ömer Seyfettin'in başında bulunduğu Genç Kalemler dergisi de lisanda Türkçülük

²⁹³ Hamdullah Subhî Tanrıöver, **Dağ Yolu**, C. I, Ankara 2000, s. 107

²⁹⁴ Karaer, **a.g.m.**, s. 176-177

²⁹⁵ Akçura, **a.g.e.**, s. 249

yapmaya başlamış²⁹⁶ ve o sıralarda İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi sıfatıyla Selânik'te bulunan Ziya Gökalp de Genç Kalemler grubuna katılmıştır²⁹⁷. Ziya Gökalp meşhur Turan kasidesini Genç Kalemler Dergisinde yayınlamıştır²⁹⁸.

Yeni Lisan fikri, önce Ömer Seyfettin'de doğmuş sonra Ali Canip tarafından benimsenmiş, Ziya Gökalp'in Yeni Kıymetler argümanı ile derinleşmiştir. Hüseyin Namık Orkun, Genç Kalemlerin dil meselesi hakkında sarıh bir fikir ve bir tezin müdafî olarak meydana çıktığını, dil işini bir dava olarak ele aldığını ve dilde sadeleşme fikrini sistemleştirme şerefine de onlara ait olduğunu yazar²⁹⁹.

Balkan savaşlarından sonra Genç Kalemler grubu İstanbul'a gitti ve bütün Türkçüler Türk Ocakları çatısı altında birleşti. Bütün bu çabalar Milli Mücadelenin ve Cumhuriyetin hem nazarî hem de amelî alt yapısını hazırladı.

²⁹⁶ Orkun, **a.g.e.**, s. 79

²⁹⁷ Akçura, **a.g.e.**, s. 244

²⁹⁸ Orkun, **a.g.e.**, s. 80

²⁹⁹ Orkun, **a.g.e.**, s. 79-80

II. BÖLÜM: TÜRKÇÜLÜĞÜN TEORİK PLANDA İNCELENMESİ

A. YUSUF AKÇURA

1. Yusuf Akçura'nın Hayatı

Yusuf Akçura'nın doğum tarihi ile ilgili olarak çeşitli kaynaklarda farklı tarihler verilmekle³⁰⁰ birlikte bizzat kendisinin verdiği 2 Haziran 1876 tarihini doğru kabul etmek gerekir³⁰¹. Akçuraoğulları, belli bir tarihte, bilinmeyen nedenlerle Kırım'dan Kazan'a göçmüş, köklü bir Tatar ailesiydi³⁰². Dedesi Süleyman, Simbir vilayetinde çuha fabrikaları olan bir zengindi. Annesinin babası çay tüccarı idi. Babası Kazanlı Süleymanoğlu Akçurin, annesi Bibi Kamer Banu (yada Bibi Fahri Banu) idi. Babasının Simbir ile yakınındaki Zöyebaşı ve Lahofka'da üç kumaş fabrikası vardır. Akçuraoğulları, köken olarak Tatar sanayi ve ticaret büyük burjuvazisine mensuptu, II. Katerina döneminde şansı açılan ve servetini Orta Asya ve Çin'le yapılan ticaretten elde eden Tatar Burjuvazisine³⁰³. Yusuf, Simbir fabrikası yakınındaki evde doğdu. Çocukluk yaşlarını sıkıntısız geçirdi. Erken yaşta babası öldü ve annesi tarafından büyütüldü. Fabrikaya haciz konulması üzerine, eşyaları satıp annesi ile birlikte Stavropola, oradan İstanbul'a geldiler³⁰⁴.

Yusuf Akçura, İstanbul'a geldiğinde henüz yedi yaşında idi. Normal sayılabilecek bir ilk ve orta öğrenim gördükten sonra Harp Okuluna girdi ve burada zekası ve çalışkanlığı ile temayüz ederek 1897 yılında Kurmay sınıfına geçmeyi başardı. Bu süreç içerisinde Yusuf Akçura'nın memleketiyle olan bağları kesilmedi. 1889-1890 yılında annesi ile birlikte Simbirsk şehrine seyahat ettiler. Bir yıl süren bu seyahatte, genç Yusuf, bir kış Kazan'da geçirmiştir. Bu seyahatler müteaddit defalar tekrarlanmış ve bu ziyaretlerde Yusuf Akçura, çok defa Kırım'da, Bahçesaray'da

³⁰⁰ Nadir Devlet; "Yusuf Akçura'nın Hayatı", **Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara 1987, s. 17

³⁰¹ Yusuf Akçura; **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Ankara 2001, s. 162

³⁰² Rafael Muhammeddin; **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul 1998, s.37

³⁰³ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, İstanbul 1999, s. 15

³⁰⁴ Hilmi Ziya Ülken; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 2001, s. 387

kadın akrabalarından biriyle evlenmiş olan İsmail Gaspıralı'nın evinde kalmıştır³⁰⁵. Bu seyahâtler Yusuf Akçura'da Türklüğe karşı bir ilginin uyanmasına vesile olmuş sadece doğduğu bölge olan Volga'yı değil, Başkırdistan'ı, Kasım'ı, daha batıdaki bölgeleri de gezmişti. Başkırt göçebelerinin geleneklerini korumaları ve Osmanlı Türklerine derinden ve duygusal bağlılıkları onu etkilenmişti. Ayrıca Akçura Rusların egemenliği altında yaşayan Türklerin Osmanlı Türklerine kıyasla daha güçlü bir millî bilince sahip olduklarını da gördü. İki yurt arasındaki bu ziyaretler onda bölünmüşlük hissi yaratmış ve birlik düşüncesine doğru bir temayülün uyanmasına vesile olmuştur³⁰⁶.

Yusuf Akçura, Harbiye mektebinin hürriyetçi atmosferinden etkilenmiş, henüz ikinci sınıf öğrencisi iken gizli faaliyetlerde bulunduğundan şüphelenilmiş ve 45 gün prangabentliğe mahkum edilmiştir³⁰⁷. 1897 tarihinde tekrar tutuklandı ve Divan-ı Harb'e çıkarıldı. Jön Türkler'in devletin güvenliği aleyhine düzenledikleri komploya katılmakla suçlanan Akçura, padişah iradesi ile Ahmet Ferit (Tek) ve seksen iki arkadaşıyla birlikte Fizan'a sürgün edildi³⁰⁸. 1899 yılında Ahmet Ferikle birlikte Fransa'ya kaçıp kurtuldular.

1900-1903 yılları arasında Paris'te kalan Yusuf Akçura, Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki dersleri takip etti. Aynı zamanda buradaki Jön Türk gruplarıyla da temas kurdu³⁰⁹. Buradaki öğrenimini tamamladıktan sonra 1903 yılı sonlarında Rusya'ya geri döndü. Simbir yakınlarındaki Zöyebaşı'ya, amcalarından Yusuf Bay'ın evine yerleşti. Meşhur "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli eserini burada kaleme aldı³¹⁰.

Akçura'nın Fransa'daki öğrenimi tamamlayarak Rusya'ya geri döndüğü dönem Rus tarihinin en çalkantılı yıllarına tesadüf etmiştir. Rusya, Uzakdoğu'da Japonya karşısında bozguna uğramış, 1905 yılında içeride grevler ve ihtilalci ayaklanmalar husule gelmiş, neticede Rus otokrasisi meşrutî bir karakter kazanarak Çarlık topraklarında yaşayan muhtelif milletler örgütlenme ve seslerini duyurma hakkını

³⁰⁵ Muhammeddin; **a.g.e.**, s. 38, 39

³⁰⁶ Georgeon, **a.g.e.**, s. 16-17

³⁰⁷ Devlet, **a.g.m.**, s. 20

³⁰⁸ Georgeon, **a.g.e.**, s. 20; Devlet, **a.g.m.**, s. 21

³⁰⁹ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara 2000, s. 188-189

³¹⁰ Georgeon, **a.g.e.**, s. 37

elde etmişlerdir³¹¹. Dolayısıyla bu durum Rus egemenliği altında yaşayan Türkler için yeni fırsatlar doğurmuştur.

1905 yılında Orenburg kadısı Abdurreşit İbrahimov'un büyük bir İslâm kongresi toplantısı fikri, Rusya'daki Türk aydınları tarafından hararetle desteklendi³¹². 28 Ocak 1905 günü, Kazan'lı münevverlerin ileri gelenleri bir toplantı yaparak, Rus hükümetine dinî, idarî ve millî taleplerini bildirmek üzere içinde Yusuf Akçura'nın da olduğu dört kişilik bir komisyon seçmiştiler. Komisyon Rusça olarak 12 sayfalık büyük boy bir muhtıra hazırlamıştır³¹³. 1905 senesinin Ağustos ayında Nijni-Novgorod'da, yüz dolayında Müslüman delege bir araya geldi. Delegelerin başını Tatar burjuvazisi çekiyordu. Başkanlık bir Azerî Türkü olan Ali Merdan Topçubaşı'ya, iki başkan yardımcılığı da Akçura ve İbrahimov'a verildi. Nijni-Novgorod Kongresi, Rusya Müslümanlarının İttifakı adı altında büyük bir birlik oluşturulmasına kararı aldı. İttifak'ın programı, Ruslarla temel hak, kültür ve din eşitliğinin sağlanması, meşrutî bir hükümet kurulması ve eğitim alanında özerklik elde edilmesi gibi ilkeleri içeriyordu. Akçura da İttifak'ın genel sekreteri yapıldı³¹⁴.

Akçura, İttifak'ın, tabi milliyetler için tam bir siyasî ve kültürel eşitlik fikrini işleyen Anayasacı Demokrat Parti (Kadetler) ile dayanışma içerisine girmesini istiyordu. Netice de Kadet 179 delege göndererek Duma'ya egemen oldu ve otuzdan fazla Müslüman temsilci de Duma'ya dahil oldu³¹⁵. Fakat Rus hükümeti kendisi için zararlı gördüğü Yusuf Akçura gibi önde gelen Türk milliyetçilerini meclise sokmamak için tevkif etmiş, Akçura da 43 hapis yattıktan sonra yani Duma teşkil olunduktan sonra salınmıştır³¹⁶.

İlk Duma'nın ardından üçüncü Müslüman Kongresi Ağustos 1906'da toplandı. Kongredeki tartışmaların merkezini, İttifak'ın bir siyasî partiye dönüştürülmesi sorunu oluşturuyordu ve bu fikrin en büyük savunucusu Yusuf Akçura idi. Fakat tasarısı, mücadelenin kültür, dil ve din alanıyla sınırlı kalmasını isteyen Gaspıralı

³¹¹ Georgeon, **a.g.e.**, s. 51-52

³¹² Karakaş, **a.g.e.**, s. 206-207

³¹³ Ahmet Temir, "Yusuf Akçura ve Dış Türkler", **Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara 1987, s. 99-100

³¹⁴ Georgeon, **a.g.e.**, s. 54-55

³¹⁵ Karakaş, **a.g.e.**, s.206-208; Georgeon, **a.g.e.**, s. 55

³¹⁶ Devlet, **a.g.m.**, s. 27

İsmail Bey'in muhalefetiyle karşılaştı. Sonuçta Akçura'nın fikri delegeler tarafından karara bağlandı. Şubat 1907'de ikinci Duma'ya otuz dokuz Müslüman temsilci katıldı. Çok geçmeden Çar Duma'yı dağıttı. Üçüncü Duma'da seçim yasasının Müslüman aleyhine işleyen bir biçimde değiştirilmesi üzerine temsilci sayısı yediye düştü. İttifak kayboldu, sansür tarafından basın ve yayın hayatı durdu. Akçura, Vakit gazetesinde Rusya Müslümanları hareketinin başarısızlığını tabi milliyetlerin ve Rus liberallerinin güçsüzlüğüyle açıklayacaktır. Akçura'nın bahsi geçen yazısı Rusya Türklerinin geleceği açısından ümitli olduğu için kovuşturmayla uğradı. Bir süre Gaspıralı İsmail Bey'in yanında kalarak Tercüman'ın yayınında ona yardımcı oldu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Türkiye'ye döndü³¹⁷.

Akçura'nın, Türkiye'de ki faaliyetleri, "Türkçülüğün Teşkilatlanması" bahsinde değindiğimiz gibi Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocakları gibi kuruluşların çatısı altında gerçekleşmiştir³¹⁸.

Yusuf Akçura, Birinci Dünya savaşından sonra milliyetçi direnişin en ön saflarında yer aldı. İşgalleri ve İtilaf devletlerini protesto eden mitinglerde, büyük gösterilerde en önde hep o vardı. 1921 Nisan'ında Mehmet Emin Bey (Yurdakul) ile birlikte İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya geldi. Bu dönemde hocalık faaliyetlerine tekrar başladı. Türk Yurdu'nu 1924 yılında yenden yayınlamaya başladı. II. Meşrutiyet döneminde tarafsız kalması, İttihat ve Terakki'ye katılmamış olması, Mustafa Kemal ve Ankara'daki milliyetçiler tarafından Gökalp'e kıyasla daha sıcak karşılanmasını sağlamıştır. 1923 yılında İstanbul milletvekili olarak meclise girmiş ve 1934 yılına kadar da mecliste İstanbul'u temsil etmiştir. Ölümünden bir önceki yıl da Kars milletvekili seçilmiştir. 1931 yılında daha sonra Türk tarih Kurumu'na dönüşecek olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşuna katıldı ve ertesi yıl bu cemiyetin başkanlığına getirdi. 1932'de Ankara'da toplanan ilk Türk Tarih Kongresi'ne de başkanlık yapmış, Cumhuriyet'in tarih tezinin oluşmasında büyük katkıları olmuştur³¹⁹.

³¹⁷ Georgeon, **a.g.e.**, s. 54-58; Karakaş, **a.g.e.**, s. 208-209

³¹⁸ Akçura'nın II. Meşrutiyet dönemindeki faaliyetlerine "Türkçülüğün Teşkilatlanması" bölümünde değinmiştik. Tekrara mahal vermemek için bu bahisler atlanacaktır.

³¹⁹ Georgeon, **a.g.e.**, s. 126-134, Devlet, **a.g.m.**, s. 31-33

2. Yusuf Akçura'nın Etkilendiği Kaynaklar, Fikirlerine Genel Bir Bakış ve Üç Tarz-ı Siyaset

Kazan'ın stratejik konumu, Tatar burjuvazisinin önderliğinde başlatılan Ceditçilik hareketi, Şehabeddin Mercanî ve İsmail Gaspıralı gibi şahsiyetlerin fikirleri, öğrenim süreci ve bilhassa Paris Siyasal Bilimler Okulu, Akçura'nın fikirlerine tesir eden en mühim kaynaklardır. Şimdi Akçura'nın fikirlerini, etkilendiği kaynaklarla da ilintilendirerek incelemeye çalışalım.

Kazan, doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birleştiren bir nehir şebekesi (Volga) üzerinde, oldukça stratejik bir noktada bulunuyordu. Bu konumu gelişmiş bir ticaret, sanayi ve kültür merkezî haline gelmesini sağlamıştı³²⁰. Şehrin nüfusu 1897'de 130.000, 1917'de 192.000, 1936'da 290.000'dir. On Sekizinci asrın sonlarında Kazan'da birkaç deri fabrikası bulunuyordu. 1800'de bunların sayısı 13'e ve 1812'de ise 18'e çıkmıştır. Bu fabrikalarda işlenen deri miktarı Rusya'daki istihsalin %25,2'sini teşkil ediyordu. Aynı yıllarda Rusya'daki toplam üretimin %60'ını gerçekleştiren 12 sabun, toplam pamuklu mensucat üretiminin %75.2'sini imal eden 11 pamuklu mensucat ve iki kağıt fabrikası vardı. Bu iktisadî kalkınma talim ve terbiye müesseselerinin de inkişâfını intaç etmiştir. Kazan'da 1814 yılından itibaren bir üniversite ile 2 milyon eseri ihtiva eden bir de Üniversite kütüphanesi vardır³²¹.

Kazan'da, Tatar burjuvazisinin güçlenmesine paralel olarak, eğitim ve kültürel anlamda da bir gelişme yaşanmış, Deli Petro döneminde süratli bir modernleşme sürecine içine girmiş olan Ruslar ile münasebetler batılı fikirler ve müesseselerin Kazan Türkleri arasında yayılmasını temin etmiş, neticede Usul-u Cedit adı verilen Tatar modernleşme hareketi ortaya çıkmıştır. Yusuf Akçura'da köken itibariyle bu Tatar burjuvazisine mensuptur. Çok tabi olarak bu durum Akçura'nın fikirlerine etki etmiş, çağdaşlaşma ve milletleşme vetiresinde burjuva sınıfına ayrı bir önem vermesine ve milletlerin hayatında iktisadî ve ticarî faaliyetlerin önemini erken bir şekilde kavramasına ve hatta bazı konularda Osmanlı Türklerini ciddi bir şekilde eleştirmesine, materyalist ve Marksist fikirlere atıfta

³²⁰ Karakaş, a.g.e., s. 165

³²¹ Reşid Rahmetî Arat, "Kazan", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Eskişehir 2001, s. 505, 516,517,519-521,

bulunmasına neden olmuştur. Bir yazısında “Türklerin kendi memleketine iktisaden sahip olmazsa, diğer anasırın mahkumu olacağını, iktisaden kavi olmadan, harsî, siyasî istiklâllerin kabil olamayacağını³²²” ileri sürüyor, bir diğer yazısında da şunları söylüyordu :

“Modern devletin temeli burjuva sınıfıdır. Çağdaş refah devletleri, burjuvazinin, işadamları ve bankerlerin omuzları üzerinde var olur. Türkiye’deki millî uyanış Türk burjuvazisinin doğuşunun başlangıcıdır. Ve Türk burjuvazisinin doğal gelişimi eğer kesintiye uğramaksızın sürerse, Türk devleti’nin sağlam bir biçimde kurulmasını garanti edilmiş olduğunu söyleyebiliriz³²³.”

Akçura’nın, yukarıdaki yazıda Türkiye’deki milliyetçilik hareketinin doğuşunu burjuvanın doğuşuyla açıkladığı açıkça görülmektedir. Bir başka makalesinde de bu konuda şunları yazmaktadır:

“Lakin Türk milletinin marifet-i kavmiyesinin husulüne en ziyade tesir eden âmil fikrî olmaktan ziyade maddî, iktisadî olsa gerektir; zaten diğer milletlerin marifet-i kavmiyesi de fikrî amillerden ziyade iktisadî amillerin netice-i tesirâtıdır: fennî keşiflerden doğan büyük istihsaller devr-i iktisadîsi, Avrupa heyet-i içtimaiyelerinin hakimiyeti mevkiine sınıf-ı mutavassıtı (burjuvazi) getirdi. Mutavassıt sınıfın maddi menafii, milliyetlerin tefevvuk ve temayüzünü icap ettirir. Geçen asr-ı miladide Avrupa kavimleri, kendi milliyetlerine vazih ve kati hududlar çizip, aynı milliyetin iktisadî menafii gümrük duvarları ile sıkıştırarak, kara, su ve demir yollarıyla bağlayıp pekleştirmekte iken, bütün Türk âlemi, din ve dil birliğinden gayrı hiçbir rabıtasız küçük küçük beylikler, hanlıklar, şehirler ve nadiren padişahlıklar halinde yaşıyorlardı³²⁴.”

Yusuf Akçura’nın yukarıdaki görüşleri Modernist teorileri anımsatmaktadır. Akçura şüphesiz Türkçüler içinde ekonomiye en fazla ağırlık veren isimlerden birisidir. Türk Yurdu dergisinde bir sosyalist olan Parvus Efendi’ye iktisat köşesi hazırlatması bu hususa bir örnek olabilir³²⁵. Maalesef bu özelliği, onun bazı Marksist

³²² Mehmet Eröz, “Yusuf Akçura’nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri”, **Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara 1987, s. 55-56

³²³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Ankara 2002, s. 63

³²⁴ Yusuf Akçura, “Türklük”, *Salname-i Servet-i Fünûn*, 1328/1912, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s. 161

³²⁵ Asım Karaömerlioğlu, “Parvus Efendi” **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C. 1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İstanbul 2003, s. 305

çevrelerce istismar edilmesi sonucunu da doğurmuştur³²⁶. Bütün bunları göz önünde bulundurunca Akçura'nın fikirleri daha iyi tahlil edebilmek için Tatar burjuvazisi üzerinde biraz daha durmak faydalı olacaktır. Filhakika Türkçülük ve Türk birliği fikirlerinin oluşumunda Tatar burjuvazisinin mühim bir rolü vardır. Tatarlar, II. Katerina döneminde bir tür dinsel ve sivil özerkliğe sahip oldular. Rusların, dinî engeller sebebiyle giremedikleri zengin Orta Asya pazarları ile Batı arasındaki ticarete aracılık etmeye başladılar ve giderek Rusya Müslümanları bünyesinde kültürel ve ekonomik bakımdan seçkin bir kesimi oluşturmaya başladılar³²⁷. Rusya Müslümanları Kongreleri ve İttifak hareketinin de Tatar burjuvazisinin önderliğinde teşkilatlanması bunun bir göstergesidir.

Tatar burjuvazisinin geniş ticarî faaliyetleri Türk toplulukları arasında münasebetlerin gelişmesini sağlamıştır³²⁸. Tatar zenginleri daha on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında özellikle Buhara'ya giderken yanlarında Tatar gençlerini de eğitim maksadıyla götürmekteydiler³²⁹. Türk topluluklarıyla girilen bu ilişkilerin yanında Ruslarla yaşanan rekabet bu Tatar tüccarları arasında Türk milliyetçiliği ve Türk birliği fikrinin uyanmasına neden olmuştur. Çünkü Ruslarla mücadele edebilmek için Tatar Türklerinin elinde tek bir şey vardı: dil akrabalığı ve din birliği. Bu sebeple Tatar burjuvazisi daha 1880'lerde Türk birliği ve İslâm Rönesans'ı düşüncesinin savunucusu olmuştur³³⁰. Kazanlı tüccarların, milliyetçi Türk birliği söylemini geliştirirken ekonomik mücadelesini eğitim ve basın yoluyla halka indirerek onun milletleşmesini hızlandırmış ve gerilimli bir kamuoyu oluşturmalarını bilmiştir³³¹. Bu yapıyı yakından tanıyan Akçura, milletleşme sürecinde iktisadî faktörlerin önemini gayet iyi anlamıştır. Hatta Tatar Ceditçilik modelini Osmanlı Türklerine de tatbik etmeye çalışmış, bu hareketin Türkiye'de tanınması ve örnek alınması için çok çaba sarfetmiş, bu durum onun Osmanlılığı eleştirmesinin de temel nedenlerinden biri olmuş ve Tatar Türkleri lehine Osmanlı Türkleri ile Tatarlar arasında mukayeseler yapmıştır.

³²⁶ Teori dergisinin "İlk Türkçüler Devrimciydi" başlıklı Ekim 2003 sayısına bakınız. Marksizm ve sosyalizm hakkındaki görüşleri için, Eröz, **a.g.m.**, s. 53-56

³²⁷ Georgeon, **a.g.e.**, s. 8

³²⁸ Arat, **a.g.m.**, s. 517

³²⁹ Abdullah Temizkan, "Usul-ü Cedit ve Tatar Burjuvazisi", **Türkiye Günlüğü**, S. 69, 2002, s. 73

³³⁰ Georgeon, **a.g.e.**, s. 11-12

³³¹ Temizkan, **a.g.m.**, s. 76

Yusuf Akçura'nın Tatar burjuvazisine mensup bir aileden gelmesi onun fikirlerini geniş ölçüde etkilemiş, bilhassa aile çevresinden de amcası Akçuraoğlu İbrahim Reşid Efendi ilgi alanlarının oluşumunda Akçura'ya tesir etmiştir. İstanbul'a yerleştikten sonra baba yurdu Kazan'a yaptığı ilk seyahatte görüştüğü büyük amcası İbrahim Reşid Efendi, batı lisanlarıyla eski ve yeni Türkçe'ye vakıf, Uygurca'yı okuyup yazabilen, araştırmacı bir zattı. Oldukça zengin bir kütüphanesi vardı. Akçura, amcası ile Türkoloji ve Türkçülük üzerine müzakerelerde bulundu ve bu konulardaki ilk bilgilerini amcasından edindi. Ayrıca amcasının Rusya'daki Türk topluluklarının Ruslar tarafından asimile edilmesini anlatması, Akçura'nın duygusal manada bu topluluklarla bağını güçlendirerek Türkçülük düşüncesinin oluşumunda büyük rol oynadı³³².

Yusuf Akçura, Mahmutpaşa ve Yusufpaşa'da ilk okulu bitirdikten sonra Askerî Rüştiyeye girdi. Bu kararında Seraskerlik kapısındaki askerî törenlerin etkisi büyüktür. 1892'de Kuleli Askerî İdadisine yazıldı. 1894'te Harb Okulu öğrencisi oldu. Birkaç yıl sonra da teğmen rütbesiyle Erkân-ı Harbiye Mektebine geçti. Osmanlı askerî eğitim sisteminden geçtiği bu süreç Akçura için önemlidir. İdadideyken, Gökalp'in intihara kadar giden bunalımına benzer bir bunalım yaşamıştır. Bu husus Osmanlı mekteplerindeki materyalist ve pozitivist havayı göstermesi bakımından ibret vericidir. Mustafa Kemal Atatürk'te, Akçura ile aynı eğitim sürecinden geçmiştir. Aldığı manevra, strateji dersleri sayesinde, Akçura, yaptığı her işi hesaba kitaba vurmayı, gerçekçi planlar yapmayı ilke edinmiştir. Askerî okullar, Mülkiye ve Galatasaray Sultanîsinin aksine vatanseverlik okuluydu. Akçura, Harbiye'nin hürriyetçi atmosferinden etkilenmiş, Jön Türklerle temas kurmuş ve gizli gizli Namık Kemal'i okumuştur³³³. Akçura, şuurlu Türkçülüğünün Harbiye yıllarında başladığını, Necip Âsım, Veled Çelebi, Bursalı Mehmet Tahir gibi Türkçülülerin eserlerini ve aynı zamanda İstanbul'a gelen İsmail Gaspıralı'nın Tercüman'ını okuduğunu söyler³³⁴.

Paris'teki Siyasal Bilgiler Okulu, Akçura'nın bilgilerinin entelektüel düzeyde kökleşmesini ve sistemleşmesini sağlamıştır. Akçura'nın modern milliyetçilik

³³² Karakaş, **a.g.e.**, s. 172-173; Akçura, **a.g.e.**, s. 163

³³³ Georgeon, **a.g.e.**, s. 18-20

³³⁴ Akçura, **a.g.e.**, s. 161

fikrinin gelişmesi bu okul sayesinde olmuştur. Siyasal Bilgiler Okulu, Almanya yenilgisinin öcünü alacak milliyetçi kadroları yetiştirmek için kurulmuştu. Dolayısıyla okula tam bir milliyetçi hava hakimdi. Akçura, bilhassa Albert Sorel'den milletin önemini, Funk Brentano'don ekonomik olguların değerini, Emile Boutmy'den millet psikolojisinin etkilerini öğrendi³³⁵. “Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihi Üzerine Bir Deneme” isimli bir tez hazırlayan Akçura, daha bu dönemlerde Osmanlılık, Osmanlılık, Osmanlı milleti gibi ifadeleri kullanmamıştır. Akçura, Siyasal Bilimler Okulundaki öğrenimi esnasında Fransa'daki Jön Türk çevreleri ile de temas kurmuştur³³⁶. Paris'teki Türk mültecilerden Şerafeddin Mağmumî, Akçura'ya Osmanlılık fikrinin çürüklüğünden, çeşitli unsurların anlaşmasını temin etmenin imkansızlığından, Türk milliyetperverliğinden gayri hiçbir salim fikir bulunmadığından, Batılıların umumiyetle Doğu ve Türk düşmanlıklarından, dillerine doladıkları adalet ve insanlık gibi sözlere kanmanın ahmaklık olacağından, bütün bunları Paris'teki hayat ve gözlemleri sonucu anladığını söylemiştir³³⁷. Yusuf Akçura'nın Osmanlılığa yönelik eleştirilerinin köklerini burada aramak gerekir.

Akçura üzerinde entelektüel anlamda ilk etkilerin yine Kazan çevresinde olması lazımdır. Yukarıda Necip Âsım ve Veled Çelebi Beyler'in kültürel Türkçülüğü, Harbiye mektebi ve Paris'teki Jön Türkler, Siyasal Bilgiler Okulu gibi kaynakların etkilerine değinmekle birlikte Tatar düşüncesinin de Akçura'nın fikrî yapısı üzerinde derin tesirleri vardır. Mesela yazı hayatına biyografisini yayınlamak başladığı Şehabeddin Mercanî bu anlamda zikredilebilir. 1897 yılında İstanbul “Malumat” mecmuasında yayınlanan bu makale Türklüğün iki kolunu birbirine tanıtmak, Kuzey Türklüğünün irfân seviyesini, fikrî hareketlerini Güney'deki kardeşlerine anlatmak maksadıyla kaleme alındığını bizzat Akçura ifade etmektedir³³⁸.

Müslümanlıktan başka bir de milliyetin mevcudiyetini Tatarlara ihtar eden Mercanî³³⁹, İslamiyet'in yapılacak bir reformla dogmatizm ve skolastik anlayıştan kurtulmasını söylüyor, hakikatte İslâm'ın modern teknik ilmlerle uyum

³³⁵ Karakaş, **a.g.e.**, s. 176-177; Akçura, **a.g.e.**, s. 165-166

³³⁶ Georgeon, **a.g.e.**, s. 21, 22, 29, 30, 31, Akçura, **a.g.e.**, s. 166-167

³³⁷ Akçura, **a.g.e.**, s. 165

³³⁸ Akçura, **a.g.e.**, s. 162

³³⁹ Muhammeddin, **a.g.e.**, s. 36

sağlayabileceğine inanıyordu³⁴⁰. Akçura, Kazan'a yaptığı seyahatlerde Mercanî'nin yanı sıra Tatar uyanışının önde gelen simalarından Kayyum Nasırî ve Muhammedîye Medresesinin kurucularından Alimcan Barudî ile de görüşmüştür. Bütün bu ilişkiler Akçura'nın ilgi alanına İslâmiyet'i ve İslâm'da reform fikrini de eklemiştir. Paris'te görüştüğü Cemaleddin Afganî'nin de bu yönde tesirleri olduğu muhakkaktır³⁴¹. Bu bağlamda Yusuf Akçura'nın ve Ahmet Ağaoğlu, Ayaz İshakî, Gaspıralı İsmail Bey gibi daha pek çok dış Türk'ün de yazılarının yayınlandığı ve başında Mehmet Akif Ersoy'un bulunduğu Sırat-ı Müstakim'e değinmek yararlı olacaktır. 1908'de Meşrutiyet'in hemen ilanından sonra kurulan dergi, İslâmcıların yayın organı olarak biliniyordu ve Cemaleddin Afganî ve Muhammed Abduh tarafından başlatılan Arap reformculuğu hareketinden derin bir şekilde etkilenmişti. Dolayısıyla dergi Cedidizm ile İslâm reformculuğunun bir buluşma alanı oldu. Dergi kültürel Türk milliyetçiliğini de destekliyordu. Fakat dergi Trablusgarp savaşından sonra bu çizgisini terk ederek koyu bir İslâmcılığa yöneldi³⁴².

Akçura'nın fikirleri üzerindeki etki yapan en önemli ve belki de birinci kaynak amcasının kızıyla evlenmesi dolayısıyla aralarında yakın bir akrabalık ilişkisi de kurulan Gaspıralı İsmail Bey'dir. Akçura, çocukluğundan itibaren seyahatleri sırasında Gaspıralı'nın evinde kalmaya başlamıştır.³⁴³ Rusya'da bulunduğu yıllarda İttifak hareketinde beraber mücadele vermişler, Tercüman'da birlikte çalışmışlardır. Türk Dünyası için "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şeklinde özetlediği bir program savunan Gaspıralı, Akçura'yı en çok Türk birliği konusunda etkilemiştir. Akçura'nın siyasetten uzak durmasında, kültürel bir mücadeleye taraftar olmasında da Gaspıralı'nın izleri olduğu kanaatini taşımaktayız.

Yusuf Akçura, Türkçülüğün veya Pantürkizm'in babası olma şerefini şüphesiz 1904 yılında Kahire'deki Türk gazetesinde üç cüz halinde yayınlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli eserine borçludur. Akçura, adı geçen eserinde o güne kadar kültürel bir yönelim olarak tasavvur edilen Türkçülüğün, siyasî bir formül haline getirilip getirilemeyeceğini tartışmaya açıyordu³⁴⁴.

³⁴⁰ Karakaş, **a.g.e.**, s. 183

³⁴¹ Karakaş, **a.g.e.**, s. 183-184

³⁴² Georgeon, **a.g.e.**, s. 66-67

³⁴³ Muhammeddin, **a.g.e.**, s. 39

³⁴⁴ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İstanbul 2001, s. 276

Akçura, makalesinin başında, “garptan feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasî yol tasavvur ve takip edildi sanıyorum.” demektedir³⁴⁵. Garptan feyz alarak argümanı, Ziya Gökalp’in aydınlarımız önce muasırlaşmak ihtiyacı duydu şeklindeki yargısıyla benzerlik arz etmektedir³⁴⁶.

Akçura, “Osmanlı hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek (Osmanlılık); hilafet hakkını Osmanlı hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslâmları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek (İslâmcılık, Panislamizm); ırka dayanan siyasî bir Türk milleti teşkil etmek³⁴⁷” şeklinde ifade ettiği bu üç siyaset tarzını tarihsel bir bakış açısıyla çözümlemiştir³⁴⁸.

Burada yeni ve özgün olan düşünce “ırka müstenit siyasî bir Türk milleti teşkil etmek” düşüncesidir. Batılı yazarların “Üç Tarz-ı Siyaset”in Türkçülük hareketinde oynadığı rolü Marksistlerin 1848 Komünist Manifestosuyla mukayese ederek onu Türkçülüğün manifestosu addetmeleri de bu yeni düşünce sebebiyledir³⁴⁹. Akçura’nın millet tanımında ırka dayandığı açıktır. Avrupa’daki siyasî ve içtimaî fikirleri incelediği başka bir eserinde de milleti şöyle tanımlamaktadır:

“Aynı menşeden yani aynı ırktan gelmek cihetiyle teşkilat-ı bedeniyesî ve lisanı aynı olan, aynı âdat ve ahlâk ile mütehalli ve meluf bulunan mazi-i tarihiyelerinde vahdet ve iştirak hasebiyle menafî ve hissiyatında muvafakât ve imtizaç husule gelmiş olan efrad-ı beşeriyenin teşkil ettikleri bir cemiyete millet namı verilir³⁵⁰.”

Akçura ve Gökalp, ikisi de milleti iradî bir cemiyet olarak görmemektedir fakat Akçura Gökalp’ten farklı olarak milleti ırk planında açıklamaktadır. Milleti, harsı esas alarak açıklayan Gökalp ırka ehemmiyet vermez³⁵¹. Bunun nedeni büyük ihtimalle Kürt kökenli olduğu yönündeki spekülasyonlardır.

Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”in merkezine Osmanlı devletini yerleştirir ve adı geçen üç siyasî projeyi Osmanlı devletinin menfaatlerini kıstas kabul ederek analize

³⁴⁵ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1998, s. 19

³⁴⁶ Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, İstanbul 1997, s. 7

³⁴⁷ Akçura, **a.g.e.**, s. 19

³⁴⁸ Georgeon, **a.g.e.**, s. 38

³⁴⁹ Devlet, **a.g.m.**, s. 23

³⁵⁰ Yusuf Akçura, **Muasır Avrupa’da Siyasî ve İçtimaî Fikirler ve Fikrî Cereyanlar**, Matbâ-i Amire, İstanbul 1339, s. 5

tabi tutar. Fakat bunu yaparken bu siyasetlerin uygulanması esnasında ortaya çıkacak büyük coğrafi değişikliklerden korkmamaktadır, bu konuda oldukça cesurdur.

Ona göre, Osmanlılık fikri II. Mahmud'un saltanatında doğmuş ve Ali ve Fuat Paşalar zamanında da en geçerli olduğu dönemi yaşamıştır. Akçura bu siyaseti Osmanlı devleti açısından faydalı bulmakla birlikte, bu siyasetin doğrudan Müslümanlara ve Türklere taallûk etmediğini ve ayrıca mahallî ve dahilî bir mesele olması hasebiyle de Osmanlı hududu haricindeki Müslümanlar ve Türkler'in bununla o kadar meşgul olmayacağını belirtmektedir³⁵². Zaten Akçura'ya göre bir Osmanlı milleti inşâ etmek imkansızdır³⁵³. Tanzimat'ı da en çok Osmanlı milleti yaratma girişimlerindeki başarısızlıktan dolayı eleştirir³⁵⁴.

Osmanlıcılığın başarısızlığıyla birlikte İslâmiyet politikası ortaya çıkmıştır. Bu politika, evvele Osmanlı ülkesinden başlayarak bütün küre-i arzdeki Müslümanları soy farklarına bakmadan dindeki ortaklıktan istifade ile tamamen birleştirmek ve modern anlamıyla bir millet teşkil etmek amacını gütmektedir. Bu siyaset tarzı sayesinde Osmanlı devleti bünyesindeki Müslümanlar ve onun bir parçası olan Türkler kuvvetli bir bağ ile birleşeceklerdir. Böylece Müslümanlar dünya siyaseti üzerinde denge olabilecek bir blok oluşturabilirlerdi. İslâm milleti Osmanlı milletine kıyasla görece daha homojen bir topluluktu. II. Abdülhamid bu politikayı tatbik etmiştir. Fakat bu politikanın da dahili ve haricî sakıncaları vardır. Bir kere Osmanlı sınırları içindeki gayr-i Müslimler devletten ayrılacaktır. Sonra Osmanlı devleti, Tanzimat'tan beri terk etmek istediği dinî devlet şeklini tekrar alacaktır. Bunlardan daha mühimi İslâm topraklarının büyük bir bölümü batılı büyük güçlerin nüfuzu altındadır ve ikisi hariç bütün Hristiyan devletler Müslüman tebaaya sahiptir. İslâm devletleri içinde en güçlüsü olan Osmanlı devleti bile açıktan açığa bu siyaseti gütmekten acizdir³⁵⁵.

Akçura, Türk birliği fikrinin haklı olarak henüz çok yeni ve turfanda bulunduğunu teslim eder. Bu siyaset, Osmanlı devleti bünyesindeki Türkler hem dinî

³⁵¹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1997, s. 13-19

³⁵² Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 19-20

³⁵³ Yusuf Akçura, "İttihad- Anâsır Meselesi" Sırat-ı Müstakim, V/121, 29 Aralık 1910, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s. 156-157; **Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 27-31

³⁵⁴ Yusuf Akçura, "Son İnkılab ve Sevâkıbı ile Netâici" İttihad, S. 11, Mart 1999, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s. 144

³⁵⁵ Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, s. 21-23, 31-33

hem de ırkî bağlar sayesinde sınıksı bir surette birleşecek ve homojen bir topluluk ortaya çıkacaktır. Ayrıca Türk olmayan halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair Müslim unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecekti. Ama asıl büyük fayda dilleri, ırkları, adetleri ve hatta ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa'nın şarkına yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milletler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasî milliyet teşkil eylemelerine hizmet edebilecektir. Akçura, Türk birliğinin gerçekleşmesi yolunda Türk toplulukları arasında en güçlüsü ve en medenîsi olan Osmanlı devletine en mühim rolü vermektedir. Bu siyaset ne Osmanlı Devletinin ve ne de İslâm'ın menfaatlerine büsbütün uygun gelmez. İslâm toplumlarını bölerek zayıflatır. Osmanlı devleti bünyesindeki gayr-i Müslimler bir yana Müslümanların da arasına nifak sokarak devleti zayıflatır. Fakat Türk birliğinin önünde İslâmcılık siyaseti kadar büyük haricî engeller yoktur³⁵⁶.

Akçura'nın buradaki mühim fikirlerinden birisi İslâmiyet'i Türk milletinin teşekkülünde yardımcı bir unsur olarak görmesidir. Aslına bakılırsa İslâmiyet'in etkinliği ve belirleyiciliği Akçura'dan önce Jön Türkler tarafından giderek azaltılmış ve İslâm dinine bilhassa Ahmet Rıza sadece içtimaî fonksiyonları sebebiyle ehemmiyet vermiştir³⁵⁷. Akçura'nın özgünlüğü İslâmiyet'i adeta Türklüğü takviyeye memur bir araç haline getirmesidir. Bu bağlamda Üç Tarz-ı Siyaset'teki laik düşünce unsurları da dikkat çekici boyutlardadır.

Yusuf Akçura bu üç siyaset tarzından hangisine taraftar olduğunu açıkça söylemektedir. Fakat Türk birliği fikrini savunduğu hissedilmekte, çok yeni ve işlenmemiş bir fikir olmasına rağmen ona büyük bit kıymet izafe etmekte, hatta onun gerçekleşmesini Osmanlıcılığa ve İslâmcılığa göre daha mümkün görmektedir. Eserinin sonunda yazdığı cümleler (hala karasız olduğunu ifade etse de) Akçura'nın Türk birliği ve Türk milliyetçiliği fikrine sıcak baktığını göstermektedir.

³⁵⁶ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 24, 26, 33-35

³⁵⁷ Bakınız: Mardin, *a.g.e.* s. 182-185

B. ZİYA GÖKALP

1. Giriş

Türkçülüğün sistematik bir fikir hareketi haline gelmesinde Ziya Gökalp'in hissesi büyüktür. Türk fikir tarihinin müstesna şahsiyetlerinden biri olan Gökalp, Türk düşüncesine sosyoloji disiplini ilk sokan kişi olmuş ve aynı zamanda Cumhuriyetin kuruluş felsefesini de inşa etmiş büyük düşünce adamlarımızdan birisidir³⁵⁸. Bu hususu Atatürk, “vücudumun babası Ali Rıza Efendi, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp'tir” sözleriyle ifade etmiştir³⁵⁹.

Ziya Gökalp'in Türk milliyetçiliği tarihindeki yerini inceleyeceğimiz bu çalışmada öncelikle Gökalp'in hayatına, fikirlerinin tekamül sürecinde etkilendiği kaynaklara ve Türkçülüğün doğuş dönemine de kısaca temas etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

2. Ziya Gökalp'in Hayatı

Ziya Gökalp 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da doğdu. Babası Mehmet Tevfik Efendi annesi Zeliha Hanım'dır. Henüz 14 yaşında iken babasını kaybetti³⁶⁰. Amcası, babasının ölümünden sonra Ziya Gökalp'in yetiştirilmesi vazifesini üzerine aldı. İlk öğrenimini Diyarbakır'da yaptı. Amcasından Arapça ve Farsça öğrendi. İdadi hocalarından Yorgi Efendi'den Fransızca dersi aldı. Yüksek öğrenimini İstanbul'da Baytar okulunda yaptı. Yüksek öğrenimi esnasında siyasi olaylara katıldığı gerekçesiyle tutuklandı ve Taşkılla'da kaldı. Baytar mektebinden atılınca Diyarbakır'a geri döndü³⁶¹.

Diyarbakır Vilayet İdaresinde küçük memurluklar yaptı. Bu sıralarda Diyarbakır gazetesinde yazıları neşredilmeye başladı. Yine bu devrede İttihat ve

³⁵⁸ Orhan Türkdoğan; **Kemalist Sistem**, İstanbul 1999, s. VII-XVII, 170-177, 205-209.

³⁵⁹ Orhan Türkdoğan; “Kemalist Sistemin Sosyolojik Temelleri”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Aralık 2001, Sayı: 2001/12-180, s. 45.

³⁶⁰ Rıza Kardaş; “Ziya Gökalp”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 13, MEB Basımevi, İstanbul 2001, s.579.

Terakki'ye katıldı. İttihat ve Terakki'nin Selanik kongresine Diyarbakır bölge üyesi sıfatıyla gitti. Selanik'te Ömer Seyfettin'in başında bulunduğu Genç Kalemler grubuyla ilişkiler kurdu ve yazıları Genç Kalemler dergisinde yayınlanmaya başladı. Bu tarihten itibaren fikirlerinin Ömer Seyfettin'in de etkisiyle Türkçülük çizgisine kaydığı gözlenir³⁶².

1913'te İstanbul'a gelen Gökâl, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi oldu. Bu sıralarda Türk Yurdu'nda yayınlanan "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" isimli makalesi ona asıl hüviyetini kazandı. Türk Ocağı'nda ve İttihat ve Terakki'de gittikçe nüfuzu artıyor ayrıca üniversite de dersler veriyordu. Ancak on yıl süren Meşrutiyet dönemi I. Dünya Savaşı'nın ağır koşullarıyla sona erdi. Talat Paşa'nın ısrarlarına rağmen Gökâl, savaştan sonra vatanını terk etmedi. Neticede bir kez daha tutuklandı ve bir ay polis müdürlüğünde ve üç ay da Bekir Ağa bölüğünde kaldı³⁶³.

1919 yılında İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra Gökâl Türk Milliyetçisi ve Turancı olmak suçuyla yargılandı³⁶⁴ ve Gökâl'i arkadaşlarıyla birlikte Malta'ya sürdüler. Bu sürgün hayatı iki yıl sürdü. 1921 yılında yapılan Londra Barış görüşmelerinde TBMM Kars savaşında tutsak edilen İngiliz esirlerin salınmasına karşılık Malta'daki tutsakların bırakılmasını ister. İngilizlerin teklifi kabul etmesi üzerine Gökâl ve arkadaşları 19 Mayıs 1921'de serbest bırakılırlar. Bir süre Ankara'da kalan Gökâl, bir dergi çıkarmak için Diyarbakır'a döner. Küçük Mecmua adıyla bir dergi çıkarmaya başlar ve bu dergide Mustafa Kemal'in Türk milletini ikinci defa Ergenekon'dan çıkaracak Bozkurt olduğu fikrini işleyerek Türk milletinin maneviyatını kuvvetlendirir.

Bir müddet sonra Atatürk'ün isteği üzerine Ankara'ya gelir. "Telif ve Tercüme Komisyonu"nun başkanlığına getirilir. 1923 yılında Diyarbakır Millet vekilliğine seçilir. Bu dönemde "Yeni Gün" ve "Hakimiyet-i Milliye" gazetelerinde

³⁶¹ Hilmi Ziya Ülken; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 2001, s. 304.

³⁶² **A.g.e.**, s. 306-307.

³⁶³ Ahmet Sirac, **Türk Klasikleri: Ziya Gökâl**; İstanbul 1999, s. 21,22.

³⁶⁴ Özcan Yeniçeri; "Geleceği İnşa Etmek ya da Stratejik Türkçülük", **Ülkü Ocağı Dergisi**, Sayı: 95, Ocak 2003, s.52.

siyasi içerikli yazılar yazar. Bu yoğun çalışma temposu Gökalp'i yatağa düşürür ve 28 Ekim 1924 Cumartesi sabahı saat beşte hayata gözlerini yumar³⁶⁵.

3. Ziya Gökalp'in Etkilendiği Kaynaklar

a. Doğduğu Yerin Özellikleri ve Gökalp Üzerindeki Etkileri

Gökalp'in doğum yeri olan Diyarbakır, Osmanlı İmparatorluğunun güney doğusunda çeşitli alanlarda merkez görevi yapan hareketli bir konuma sahipti. On altıncı yüzyılda Osmanlı egemenliğine girene kadar, Araplar ve İranlılarca da yönetilen Diyarbakır, Türk-İslâm ve diğer Yakın Doğu toplumları arasında kültürel bir sınır bölgesi haline gelmişti³⁶⁶.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, Diyarbakır'ın fikrî-siyasî ortamında bir hareketlilik gözleniyordu. Gökalp'in dünyaya geldiği bu dönemde Diyarbakır adeta İstanbul'dan bir parça gibiydi. Çeşitli sebeplerden dolayı İmparatorluğun aykırı düşünceli devlet adamları ve düşünürleri buraya sürgüne gönderilmişlerdi. Batı'dan gelen her türlü düşüncenin temsilcileri buradaydı. Bu durum, Diyarbakır'ın siyasi ve entelektüel açıdan hareketlenmesini ve adeta Anadolu'nun Selanik'i durumuna gelmesini sağlamıştır. Diyarbakır'ın sürgün bölgesi olması, burayı Osmanlı'ya karşı muhalefet merkezlerinden birisi haline getirmişti. Bu da doğal olarak siyasî ve entelektüel yaşamın canlı olmasına katkıda bulunmuştu. Bütün bu özellikler, Gökalp'in bir yandan Osmanlı muhalefeti ile çok yakından ilişki kurmasına imkan verirken, bir yandan da dönemin sorunlarıyla ilgilenmesine sebep olmuştur³⁶⁷.

Gökalp, Diyarbakır ile olan bağlarını hayatının hiç bir döneminde koparmamıştır. Dolayısıyla bu durum onun devlet sorunlarından, muhalif düşüncelerden ve dünya siyasetindeki gelişmelerden sürekli haberdar olmasını sağlamıştır³⁶⁸.

³⁶⁵ Sirac, **a.g.e.**, s. 22-25.

³⁶⁶ Besim Darkot, "Diyarbakır", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 3, MEB Basımevi, İstanbul, 2001, s. 601-604.

³⁶⁷ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara 2000, s. 163,164.

b. Felsefi Vasiyetler ve Aile Muhitinin, Öğrenim Sürecinin, Beşeri Münasebetlerinin Gökâlp'in Fikirleri Üzerindeki Etkileri

Gökâlp'in "Felsefi Vasiyetler" başlığını taşıyan yazıları aile ortamının, öğrenim sürecinin ve beşeri münasebetlerinin fikirleri üzerindeki etkilerini anlamamız için temel kaynaktır. Yukarıda da değindiğimiz gibi Diyarbakır, çağdaşlaşma sürecine giren İmparatorluğun merkezlerinden biriydi. Bu özellik buradaki düşünürlerin Batılılaşma, Türklük, İslamlık, Osmanlılık gibi meseleler üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştu³⁶⁹.

Gökâlp'in Küçük Mecmua'da yayınlanan Felsefi Vasiyetler başlığını taşıyan yazıları, Gökâlp'in fikrî ve entelektüel yapısı üzerindeki ilk büyük tesirin babası Tevfik Efendi tarafından yapıldığını ortaya koyuyor. Ziya Gökâlp'in babası hakkında verdiği bilgilerden Tevfik Efendi'nin oldukça aydın bir insan olduğu ve hatta ileride de görüleceği üzere Gökâlp'in sentezci kimliğinin oluşumunda babasının büyük etkisi olduğu anlaşılıyor.

Tevfik Efendi, ilk olarak istediği kitapları okuması hususunda oğlunu serbest bırakıyor fakat psikolojik anlarda Gökâlp'in ruhuna tesir etmek imkanını da kaçırmıyordu:

"Bir akşam, mektepten eve dönünce onu çok müteessir ve gamlı buldum. Beni görünce 'gel' dedi; sana çok kederli bir haber vereceğim. Çok ağlayacak, çok matem tutacaksın! Bugün, senin ve bütün arkadaşların için büyük bir matem günüdür. Çünkü sizin en büyük hocanız ve milletin de en büyük adamı olan Namık Kemâl vefat etti. İşte sen bu adamın arkasından gideceksin! Onun gibi vatansever, onun kadar hürriyetsever olacaksın!"³⁷⁰.

Bu sözler yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız Diyarbakır'ın atmosferi hakkında iyi bir fikir vermekte ve aynı zamanda küçük Ziya'nın ruhundan derin etkiler yapmaktaydı. Gökâlp'in kendi ifadesi ile "o andan itibaren şuurlu bir

³⁶⁸ A.g.e., s. 163,165.

³⁶⁹ A.g.e., s. 166.

³⁷⁰ Ziya Gökâlp, "Felsefi Vasiyetler I: Babamın Vasiyeti", Küçük Mecmua, 1338/1922, s.1-3, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul 1997, s. 7-9.

hürriyetsever, uyanık bir vatansever gibi düşünmeye” başlamıştı³⁷¹. Tevfik Efendi’nin bir hürriyetçi olması tabii olarak Gökalp’in Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi Osmanlı aydınlarından beslenmesini, bu aydınlar vesilesiyle Türk toplumunun ve devletin meseleleriyle tanışmasını ve kendi sistemini vücuda getirirken bu düşünürlerden faydalanması sonucunu doğurmuştur³⁷².

Yine Tevfik Efendi’nin etkisiyle Gökalp’in sentezci kişiliği de aile muhitinde geliyordu. Gökalp babasını tasvir ederken “Dindarlık ile hür düşüncüğü nefsinde birleştiren bu zat, çürük fikirlerin eskilerinden de yenilerinden de kendini kurtarabilmişti” demektedir³⁷³. Gökalp’in 14. yaşına yeni girdiği günlerde bir dostu Tevfik Efendi’ye, Gökalp’in okumaya merakından bahisle tahsil için onu Avrupa’ya göndermesini salık verir. Tevfik Efendi’nin şu sözleri konumuz açısından çok önemli ve ilginçtir:

“Tahsil için Avrupa’ya giden gençler, yalnız Avrupa ilimlerini öğrenebilirler; milli bilgilerimizden habersiz kalırlar. Medreseye girenler de iyi hoca bulurlarsa, dinî ve millî irfanımıza az çok vakıf olabilirler. Fakat, bunlarda Avrupa ilimlerinden mahrum kalır. Bence memleketimize en faydalı âlimler, bizim için hemen bilinmesi lâzım olan hakikâtleri bilenlerdir. Bu hakikâtlerse ne Avrupa ilimlerinde, ne de millî bilgilerimizde tam olarak mevcut değildir. Gençlerimiz bir taraftan Fransızca’yı, diğer taraftan Arapça’yı iyi öğrenmeli! Ondan sonra hem doğu hem de batı ilimlerine mükemmel olarak vakıf olmalı. Sonra da, bunların mukayese ve birleştirilmesiyle milletimizin muhtaç olduğu büyük hakikâtleri meydana çıkarmalıdır! İşte, ömrüm vefa ederse ben Ziya’yı bu surette yetiştirmeye çalışacağım!”³⁷⁴

İşte Tevfik Efendi’nin bu sözleri Ziya Gökalp’in hayat akışını tayin edecek ve en güzel ifadesini “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” şeklinde formüle ettiği sentezci sisteminin temellerini atacaktır.

Gökalp’in Felsefî vasiyetlerinin ikincisi Hocası Yorgi Efendi’ye aittir. Gökalp bu dönemde sonu intihar girişimine varan ruhî bir bunalım geçirmektedir. İdadide, maneviyat bakımından biri menfî biri müspet etkiler yapan tabii ilimler ve kelâm

³⁷¹ A.g.m., s. 7-9.

³⁷² Karakaş, a.g.e., s. 167,168.

³⁷³ Gökalp, a.g.m., s. 7

derslerini birlikte görmektedirler. Bu iki karşıt etki Gökalp'i bir buhranın içine sürüklemiştir³⁷⁵. Doğa tarihi öğretmeni Yorgi Efendinin ortaya attığı savlar Gökalp'in gençlik dolu ülkülerini dağıttı. İnsanın tamamen doğanın ezici kurallarına bağlı, irade, yaratma ve ülkülerini gerçekleştirme gücünden yoksun ya da kendi ifadesi ile “yaşayan bir makine” sayılmasına karşı çıktı. Ruhunu derin bir şüphe sardı ve inançları ile aklı savaşmaya başladı. Hakikat-ı Kübra adını verdiği yüksek gerçeği bulmak için İslam felsefesine ve tasavvufa yöneldi³⁷⁶. Bunlarla tatmin olmadı ve bu konudaki şüpheleri çevresinde dinsizlikle itham edilmesine sebebiyet verdi. Daha sonra Gökalp Hocasıyla İstanbul'da bir kere daha karşılaştı ve hocası ona yapılacak inkılâbın Türk toplumunun gerçeklerine ve içtimaî dokusuna uygun olması yönünde öğütler verdi ve Gökalp bu öğütleri felsefî bir vasiyet telakki etti³⁷⁷.

Kişisel ilişkilerin Gökalp'in fikirleri üzerindeki etkilerini anlamak için de Felsefî vasiyetlerin üçüncüsü olan “Pirimin Vasiyeti” isimli makaleyi incelemek gerekmektedir. Gökalp'in Pirim dediği zat Zaptiye Tevkifhanesi'nde tanıştığı Naim Bey adındaki yaşlı bir inkılâpçıdır³⁷⁸. Naim Bey'i Gökalp'in Piri mertebesine çıkartan husus ise Naim Bey'in şu sözleridir:

*“Ben, vatanımda Meşrutiyet'in bir gün mutlaka ilan edileceğine kaniim... Bilmelisiniz ki bu ilk meşrutiyet, hakiki bir meşrutiyet olamayacaktır. Meşrutiyet'i beş on kişinin anlaması ve istemesi kafi değildir. Meşrutiyet'in hakiki bir meşrutiyet olabilmesi için bütün milletin onu lazımdır. Halbuki şimdi milletimiz derin bir uykudadır... Onu uyandıracak şey, millete kendi varlığını, hayatı için tehlikenin ve selâmetin hangi taraflarda olduğunu, hulâsa gelecekteki hedeflerini, gayelerini öğrenmesidir... Benim en ziyade korktuğum cihet, meşrutiyet ilan olunca, bu meşrutiyete evvelden hazırlanmış düşünürlerin mevcut bulunmayışıdır. ...meşrutiyet gelip de basının serbestliği hâsıl olunca derhal bir gazetenin yahut mecmuanın başına geçmelisiniz!”*³⁷⁹

³⁷⁴ A.g.m., s. 9

³⁷⁵ Ziya Gökalp, “Hocamın Vasiyeti”, Küçük Mecmua, C. 1, S. 18, 25 Eylül 1922, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul 1997, s. 11

³⁷⁶ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Ankara 2002, s. 10

³⁷⁷ Gökalp, a.g.m., s. 16

³⁷⁸ Ziya Gökalp, “Pirimin Vasiyeti”, Küçük Mecmua, C. 1, S. 19, 9 Ekim 1922, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul 1997, s. 17-22

³⁷⁹ Gökalp, a.g.m., s. 17-20

Bütün bunların yanında Naim Bey siyasî tarih tarafından doğrulanan geleceğe matuf öngörülerde de bulunmuştur. Naim Bey, Gökâlp'i programcılık yönünde etkilemiştir. Çünkü Gökâlp'in serbest bırakıldıktan sonraki fikrî ve siyasî yaşamına baktığımızda, faaliyetlerinin bir düzen içerisinde programlı ve metodik olduğunu görmekteyiz³⁸⁰. Şüphesiz Gökâlp'in sistemi ve programı üzerinde Yorgi Efendi'nin ve özellikle "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" sentezinin babası olan ve Türkçülük-Turancılık konularında Gökâlp'e tesir eden Hüseyinzade Ali'nin de etkileri vardır³⁸¹. Ayrıca bilhassa sosyoloji disiplini konusunda Gökâlp'in etkilendiği ön önemli kaynaklardan birisi de Fransız sosyologu Emile Durkheim'dır³⁸².

4. Türkçülüğün Doğuşu ve Gökâlp'in Bu Konudaki Fikirleri

a. Türkçülüğün Doğuşu Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Türkçülük fikrinin bir mensubiyet ve farklılık şuuru³⁸³ olarak doğuşu Türk milletinin tarih sahnesine çıkışıyla eş zamanlıdır³⁸⁴. Bu tezi temellendirecek misaller tarihte pek çoktur. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Türk milliyetçiliğinin modern anlamıyla ve sistematik bir fikir hareketi olarak doğması için üzerinde vücut bulacağı tarihî bir zemin mevcuttu. Bu tarihi arka plan Türk milliyetçiliğinin özgün bir tarafını da işaretlemektedir. Batılı milletlerin oluşumuna tatbik edilen "devletin ulusu inşası modeli" Türkler için tersten işlemiş ve ulus-devleti millet kurmuştur.

Türkçülük, Osmanlı ve Dış Türkler sahalarında olmak üzere iki merkezde doğup gelişmiştir. Fakat bu cümleden birbirleriyle rabıtasız iki ayrı hareketin mevcut olduğu istidlâl edilmemelidir. Bu iki ayrı coğrafyanın özelliklerine bağlı olarak

³⁸⁰ Karakaş, **a.g.e.**, s. 180

³⁸¹ **A.g.e.**, s. 181-183

³⁸² Erol Güngör, **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, İstanbul 1993, s. 37-43

³⁸³ Nevzat Kösoğlu, **Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı**, İstanbul 2000, s.14. Sadri Maksudi Arsal, bu mensubiyet duygusunu milliyetçiliğin nüvesi kabul eder. Bakınız, Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, İstanbul 1979, s. 64

³⁸⁴ Mehmet Eröz, **Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz**, Ankara 1996, s. 192; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, İstanbul 1999, s. 17-23

Türkçülük içerisinde kısmî bir farklılaşma yaşanmakla beraber bu iki coğrafya sürekli ilişki ve etkileşim içerisinde bulunmuştur³⁸⁵.

b. Osmanlı İmparatorluğunda Türkçülük Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda milliyetçiliğin doğuşu için gerekli şartlar on dokuzuncu yüzyıl başlarında olgunlaşmaya başlamıştı. Ord. Prof. Enver Ziya Karal Türkçülük hareketini meydana getiren bu amilleri şu şekilde sıralar:

8. Milliyet fikrinin Hristiyan tebaa arasında yayılması
9. Muhtar ve müstakil devletlerin kurulması
10. Müslüman halkla meskun eyaletlerin İmparatorluktan ayrılma temayülleri
11. Anadolu'ya ve Rumeli'ye İmparatorluğun diğer bölgelerinden Türklerin göç etmesi
12. Devlet adamlarının zihniyetinde değişiklik
13. Avrupa'nın, Türkler üzerine baskısı
14. Türk gençlerinin Avrupa ile teması³⁸⁶

Yeni Osmanlılar hareketi de bazı yönleriyle müstakbel Türk Milliyetçiliğinin haberlerini veriyordu³⁸⁷. Ziya Gökalp, Türkçülüğün doğuşunda Avrupa'da ortaya çıkan “Türk severlik” ve “Türklük bilimi” (Türkiyat, Türkoloji) akımlarının öncü rolüne işaret eder. Türk kültürüne ve Türklerin faziletlerine olan hayranlık şeklinde tezahür eden Türk severlik akımının başını Lamartine, Auguste Comte, Pierre Loti gibi batılılar çeker. Türklük bilimi ise Rusya, Almanya, Macaristan, Danimarka, Fransa gibi ülkelerde Türk tarihi ve dili üzerine yapılan incelemeler yoluyla Türklerin milli bilinçlerinin uyanması ve kendi tarih ve medeniyetlerine yönelmesi yolunda etkide bulunmuştur. Mesela Fransız tarihçilerinden Deguignes'in Asya Tarihine Giriş isimli eseri bu araştırmalar arasında zikredilebilir³⁸⁸. Bütün bu

³⁸⁵ Mehmet Kaan Çalen; “Bir Yatakta İki Irmak; Akçura ve Gökalp”, **Büyük Kurultay Gazetesi**, 22-28 Ekim 2003, Sayı: 323, s.10

³⁸⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 7, Ankara 1983, s. 288

³⁸⁷ Şerif Mardin; **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul 2002, s.372,410; Nevin Yazıcı; **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara 2002, s. 99-130

³⁸⁸ Ziya Gökalp; **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1997, s. 3,4

etkilerle birlikte Türk aydınları arasında eski Türk tarihine ve Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türklere karşı bilimsel bir ilgi uyanmış, bu ilgiye paralel olarak Türk aydını milli sanatlara, milli zanaatlara ve Türkçe'ye daha da çok bağlanmış³⁸⁹ ve Türk kelimesine büyük bir itibar kazandırılmıştır³⁹⁰. Türkçülüğün doğuşundaki bu batılı tesirler konusunda bir genel bir kabul vardır. Fakat bu tesirler sadece milli kimliğin farkına varış noktasındadır. Batıdaki Türkologların yaptığı bu müspet tesir karşısında, Hüseyin Namık Orkun "Türkçülüğün Tarihi" isimli eserine "Türkoloji'nin Tarihi" başlığı altında bu tesirleri inceleyen bir bölüm koymuştur³⁹¹.

Gökalp, Türkçülüğün ilk babaları olarak Ahmet Vefik ve Süleyman Paşaları görür³⁹². Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmanî isimli meşhur eserinde Türkçe'nin büyük bir coğrafyaya yayılmış bir dil olduğunu ve Osmanlıca'nın da bu büyük dilin sadece bir kolu, bir lehçesi olduğu fikrini işler. Yusuf Akçura bu sebeple dilde "bütün Türkçülüğün" ilk emarelerini Ahmet Vefik Paşa'da görür³⁹³. Süleyman Paşa ise Türkçülüğü askeri okullara sokmaya çalışıyordu. Bu sebeple askeri okullarda okutulmak üzere Türk Tarihini yazma görevini uhdesine alıyor ve Çin kaynaklarına dayanarak Türk tarihini yazan ilk ilim adamı olma özelliğini kazanıyordu. Ayrıca Süleyman Paşa dilbilgisi üzerine yazdığı kitaba Cevdet Paşa gibi Kavaid-i Osmaniye değil de Sarf-ı Türkî adını veriyordu³⁹⁴.

Abdülhamit'in yasaklı ve istibdatlı saltanatlı yılları boyunca Türkçülük daha çok ilmî ve kültürel konulara münhasır bir duruşun adıdır³⁹⁵. Türk Yunan savaşının başladığı yıl Türkçe Şiirler adı altında bir şiir kitabı çıkaran Mehmet Emin, Osmanlı divan şairlerinin dilini ve aruz veznini terk ederek, sade halk Türkçe'siyle ve halk şiirlerinde kullanılan hece vezniyle yazmaya başlıyor ve "Ben bir Türk'üm dinim, cinsim uludur", "Biz Türk'üz, bu kanla ve bu adla yaşarız" diyerek haykırıyordu³⁹⁶.

Ziya Gökalp, Deguignes tarihinin Türkçülüğün ilk döneminde oynadığı role benzer şekilde ikinci döneminde de Leon Cahun'un Asya Tarihi'nin çok etkili

³⁸⁹ Heyd, **a.g.e.**, s. 105

³⁹⁰ David Kushner; **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İstanbul 1998, s. 17

³⁹¹ Hüseyin Namık Orkun; **Türkçülüğün Tarihi**, Ankara 1977, s.30-40

³⁹² Gökalp, **a.g.e.**, s. 4-6

³⁹³ Yusuf Akçura; **Yeni Türk Devletinin Öncüleri -1928 Yılı Yazıları-**, Ankara 2001, s. 19-23

³⁹⁴ Gökalp, **a.g.e.**, s. 5,6; Orkun, **a.g.e.**, s. 54,55; Akçura, **a.g.e.**, s. 45-50.

³⁹⁵ Bakınız., Kushner; **a.g.e.**

³⁹⁶ Bernard Lewis; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 1998, s. 341; Gökalp, **a.g.e.**, s. 7, Akçura, **a.g.e.**, s. 123,124; Orkun, **a.g.e.**, s. 65-68

olduğu fikrindedir. Necip Asım, bu kitabın Türklerle ilgili olan kısmını eklerle birlikte Türkçe'ye tercüme etti ve bu vesileyle Türkçülüğe karşı geniş bir ilginin uyanmasını sağladı. Türkçülüğün ikinci dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Ahmet Cevdet, "Türklerin Gazetesidir" ibaresini taşıyan ilk gazete olan İkdam'ı Türkçülüğün yayın organı haline getirdi. Bu dönemde Emrullah Efendi, Necip Asım, Velet Çelebi Türk milliyetçiliğinin önde gelen düşün savaşılarıydı³⁹⁷. Akçura Türkçülüğün klasik Tarihi olarak kabul edilen eserinde bu dönemi Gökâlp gibi Türkçülüğün ikinci değil de üçüncü faal devresi olarak kabul eder³⁹⁸.

1904 yılına gelindiğinde Mısır'daki Türk isimli Jön Türk gazetesinde Yusuf Akçura imzasını taşıyan ve pek çok tartışmayı da beraberinde getiren "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli bir makale yayınlandı³⁹⁹. Akçura bu makalede tarihçi ve ilim adamlarının kültürel bir yönelme olarak tasavvur ettikleri Türkçülük hareketinin siyasi bir formül haline getirilip getirilemeyeceğini tartışıyor⁴⁰⁰ ve Türkçülüğü ilk defa siyasi bir proje/alternatif olarak sunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğundaki fikir akımlarının temel karakteristiği Devlet-i Aliyye'yi kurtarmaya yönelik hareketler olmalarıdır⁴⁰¹. Bu bağlamda Türkçülük fikri de "devlet nasıl kurtulur?" sorusuna bir teklif olarak doğup gelişmiştir. Devletin kurtuluşu için reform ve programlar sunan Jön Türkler zamanla belli konularda anasır-ı Osmaniye arasında Türklere ağırlık vermeye başladılar⁴⁰². İttihat ve Terakki'nin iktisadî milliyetçiliği bu anlamda mütalaa edilebilir⁴⁰³. Ayrıca İttihat ve Terakki kültürel yönünden etkilendiği Türkçülüğün belli konularda siyasî temsilcisi de olmuş ve kültürel milliyetçiliğin gelişmesi için planlı desteklerde de bulunmuştur⁴⁰⁴.

II. Meşrutiyet dönemindeki müsait ortamla birlikte Türkçülüğün teşkilatlanma ve bir fikir hareketi olarak sistemleşme devri başladı⁴⁰⁵. 1908 yılında

³⁹⁷ Gökâlp, **a.g.e.**, s. 7,8; Akçura, **a.g.e.**, s. 94-157; Orkun, **a.g.e.**, s. 56-68

³⁹⁸ Akçura, **a.g.e.**, s. 94

³⁹⁹ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1998

⁴⁰⁰ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul 2001, s. 276

⁴⁰¹ Nevzat Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul 1997, s. 757

⁴⁰² Mardin, **a.g.e.**, s. 113-116

⁴⁰³ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul 1986, s. 34-46

⁴⁰⁴ Murat Yılmaz, "Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi", **Türkiye Günlüğü**, S.53, Kasım-Aralık 1998, s.49

⁴⁰⁵ Rafael Muhammeddin, **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul 1998, s. 69

Yusuf Akçura, Necip Asım ve Veled Çelebi Türk Derneğini kurdular ve yine aynı isimle bir dergi çıkarmaya başladılar⁴⁰⁶. Gökalp'in, özleştirmecilik akımına kapılması sebebiyle bu oluşuma pek sıcak bakmadığını anlamaktayız⁴⁰⁷. Türk Derneği'nin ömrü uzun olmadı fakat 1911 yılına gelindiğinde Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Hüseyinzade Ali Turan, Yusuf Akçura gibi Türkçüler, Türk Yurdu ismiyle bir cemiyet ve dergi teşekkül ettiler. Oluşumun ana hedefini Türk ırkının olgunlaşmasına ve ilerlemesine, bütün Türklerce kabul edilecek ortak bir idealin tesisine ve yeryüzündeki bütün Türklerin kolayca anlaşılabileceği bir Türk dilinin oluşmasına çalışmak şeklinde hulasa edilebilir⁴⁰⁸. Bilahare Türk Yurdu dergisi Türk Ocakları'nın resmî yayın organı haline geldi ve günümüzde hala yayın hayatına devam etmektedir.

Türk Yurdu'nun yayın hayatına başlamasından bir kaç ay sonra 12 Mart 1912'de Türk Ocakları kuruldu. Fakat Türk Ocaklarının kurulmasına yönelik teşebbüsler bu tarihten daha önce başlamıştı. 1911 yılının ilk baharında 190 tane Askeri Tıbbiye öğrencisi bir araya gelip Türk milletine hizmet etmek amacıyla bir cemiyet kurmaya karar verirler ve girişimlere başlarlar. Türkçülüğün önde gelen simalarına başvururlar ve neticede milli tarihimizde büyük vazifeler ifa eden Türk Ocaklarını kurarlar. Kurucuları Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ferit, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Sabit'tir. İlk geçici İdare heyeti ise Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik ve Fuat Sabit'ten müteşekkildir⁴⁰⁹.

1912 yılında yayınlanan Türk Ocağı Esas Nizamnamesinin 2. maddesinde, Ocağın kuruluş amacı şöyle ifade ediliyor: "Cemiyetin maksadı, akvam-ı İslâmiye'nin bir rûkn-i mühimmi (temel direği) olan Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır⁴¹⁰." İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken, Selânik'te de Ali Canip ve Ömer Seyfettin'in başında bulunduğu Genç Kalemler dergisi de lisanda Türkçülük yapmaya başlamış ve o sıralarda İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi sıfatıyla Selânik'te bulunan Ziya Gökalp de Genç Kalemler grubuna katılmıştır. Ziya Gökalp

⁴⁰⁶ Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, s. 229; Muhammeddin, **a.g.e.**, s. 69; Orkun, **a.g.e.**, s. 95

⁴⁰⁷ Gökalp, **a.g.e.**, s. 9

⁴⁰⁸ Akçura, **a.g.e.**, s. 232-236; Muhammeddin, **a.g.e.**, s. 69-73; Orkun, **a.g.e.**, s. 98

⁴⁰⁹ Akçura, **a.g.e.**, s. 236-242; Muhammeddin, **a.g.e.**, s. 70, 71; Orkun, **a.g.e.**, s. 98-111

meşhur Turan kasidesini Genç Kalemler Dergisinde yayınlamıştır. Balkan savaşlarından sonra Genç Kalemler grubu İstanbul'a gitti ve bütün Türkçüler Türk Ocakları çatısı altında birleşti. Bütün bu mücadeleler Milli Mücadelenin ve Cumhuriyetin hem nazarî hem de amelî alt yapısını hazırladı.

c. Türkiye Dışındaki Türklerde Milliyetçilik Hareketleri

Türkçülüğün Dış Türkler sahasındaki iz düşümü ise önce ilerleyen Rus işgaline karşı bir tepki ve nefsi müdafaa hareketi şeklinde tezahür etmiş ve daha sonra Ceditçilik hareketiyle hemhal olarak Kırım, Kazan, Azerbaycan gibi merkezlerde geliştirilmiştir⁴¹¹. Dış Türkler içerisinde milli uyanışın ilk alametleri Azerbaycan'da görülür. Ziya Gökalp, Mirza Fethali Ahundzade'yi ilk büyük Türkçülerden biri kabul eder⁴¹². Fakat Yusuf Akçura, Gökalp'i fazla araştırma yapmadan hüküm vermekle itham eder ve Ahundzade hakkındaki sınırlı bilgilerden yola çıkarak onu Gaspıralı derecesinde büyük bir Türkçü saymak mümkün değildir demektedir⁴¹³. Sonuçta Azerbaycan'da milli bilince doğru ufak da olsa bir uyanışın yaşandığı söylenebilir. Daha sonra bu uyanış Ekinci ve Ziyayı Kafkasya gazeteleri ve Hasan Bey Zerdabi, Hüseyinzade Ali, Ağaoğlu Ahmet, Mehmet Emin Resulzade gibi Türkçüler tarafında şuurlu bir şekilde ilerletilecektir⁴¹⁴.

Türkçülüğün, Azerbaycan dışında geliştirildiği bir diğer merkez de Kazan'dır. Burada ki Türklük çalışmaları daha çok tarih, etnografya, Türk ırkı ve Türk dili gibi alanlarda yapılmaktaydı⁴¹⁵. Kazan tarihini Türkçe olarak yazan Şehabeddin Mercanî, sadece Türkler arasında milli bilincin uyanmasında öncülük etmekle kalmamış, Türkler arasında çağdaşlaşmanın da öncülerinden biri olmuş, medreselerde köklü metot değişiklikleri yapmış ve İsmail Gaspıralı, Kayyum Nasrî gibi milli aydınların yetişmesine de vesile olmuştur⁴¹⁶.

⁴¹⁰ İbrahim Karaer, "Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği", **Türk Yurdu- XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı**, C.19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999, s. 176

⁴¹¹ Karakaş, **a.g.e.**, s. 142-151;

⁴¹² Gökalp, **a.g.e.**, s. 7

⁴¹³ Akçura, **a.g.e.**, s.39-45

⁴¹⁴ Akçura, **a.g.e.**, s. 69-71; Orkun, **a.g.e.**, s. 69,70, 76-80

⁴¹⁵ Karakaş, **a.g.e.**, s. 147

⁴¹⁶ Füsün Kara, "Şehabeddin Mercanî", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 2002/01-181, s. 28

Etkileri ve niteliği itibariyle Türkçülüğün Dış Türkler sahasındaki en önemli merkezi hiç şüphesiz Kırım'dır. Ceditçilik adı verilen yenileşme hareketlerinin öncüsü olan Gaspıralı İsmail Bey Kırım'da "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarıyla Tercüman isimli bir gazete çıkarmaktaydı. Tercüman bütün Türk dünyasında okunmakta ve Gaspıralı da Türkler arasındaki birliğin ve ortak Türk dilinin programını yapmaktaydı⁴¹⁷.

d. Türkiye ve Dış Türkler Sahalarının Mukayesesi

Görüldüğü gibi Osmanlı Türklerinde, Türk milliyetçiliği çözülme sürecine girmiş olan devleti kurtarmaya matuf bir hareket iken Türkiye'ye dışındaki Türklerde ilerleyen Rus işgaline karşı bir tepki niteliğindedir. Türkiye'deki Türkçüler devletin varlığı ve bekasına ilişkin kaygılar taşıırken Dış Türkler bir işgal gerçeği ile karşı karşıyadırlar. Önceliklerin farklı olması durumu ise ilk başlarda Türkçülüğün Türkiye ve Dış Türkler bölgelerinde kısmî bir farklılaşma yaşamasına sebebiyet vermişti. Bu hususu bir örnekle somutlayacak olursak Kazan'lı Yusuf Akçura Türk Birliği fikrini daha 1904'lerde işlemeye başlarken Diyarbakir'li Ziya Gökalp 1911 yılına kadar Osmanlıcılığı devletin sarılacağı bir can simidi olarak görür. Bunun sebebi ise yukarıda da değindiğimiz gibi Akçura'nın ilerleyen Rus işgaliyle, Gökalp'in ise dağılan İmparatorlukla ilgili kaygılar taşımasından kaynaklanmaktadır. Akçura çareyi Türklerin birleşerek Çarlık karşısında bir denge kurmasında bulurken, Gökalp gayri Türk ve gayri Müslim bölgelerin devletten ayrılmaması için onları üst Osmanlı kimliğiyle birleştirmekte bulmuştur.

Türkçülüğün Türkiye ve Dış Türkler bölgelerinde ki yansımalarına, gelişim süreçlerine ve bu iki ayrı coğrafyada ne gibi farklılıklar arz ettiklerine kısaca değindikten sonra Türkçülüğün genel bir programını Peyami Safa'dan iktibas yaparak görelim:

⁴¹⁷ Cafer Seydahmet Kırimer, **Gaspıralı İsmail Bey**, İstanbul 1996, s. 36-71; daha akademik tarzda bir inceleme için bakınız. Mehmet Saray, **Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1993, s.

1. Turancılık (Türk Birliği)
2. Türk Tarihine bütüncül yaklaşan tarih tezini savunmak
3. Bütün Türk Dünyasını kapsayacak ortak Türk dili oluşturmak.
4. İslam Dünyasında işbirliği ve sıcak ilişkiler anlamında İslam beynelmileliyetini savunmak.
5. Muasırlaşmak
6. Milli iktisat kurmak.
7. Milli Edebiyatı geliştirmek⁴¹⁸.

5. Gökalp'in Sistematığı ve Terminolojisi

a. Millet

Gökalp'in millet tanımını incelerken öncelikle milletin ne olmadığı hususundaki görüşlerine temas etmek konunun daha anlaşılır olmasına yardım edecektir. Gökalp'e göre millet coğrafi bir zümre değildir⁴¹⁹. Birer coğrafi terim olan İran, Arabistan gibi kavramlar bir milletin adı değildir ve hiç kimsenin milliyeti mensup ülkeye nispetle tayin edilemez⁴²⁰.

İkinci olarak Ziya Gökalp, milletin ırkı birbirinden ayırır ve ırka ehemmiyet vermez. Ona göre ırk doğa bilimine, millet ise toplumbilime ait mefhumlardır⁴²¹. Sosyal hasletler, organik verasetle değil yalnız terbiye ile intikal ettiği için ırkların milli karakter bakımından hiç bir rolü yoktur⁴²². Gökalp, milleti bir imparatorluk içindeki müşterek bir siyasî hayat yaşayanların toplamı olarak da görmediği gibi millet bir adamın kendi keyfine ve menfaatlerine tâbi olarak mensup saydığı

50 vd.

⁴¹⁸ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, İstanbul 1999, s.54-58; ayrıca Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri -Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik-**, İstanbul 1997, s. 194-195

⁴¹⁹ Ziya Gökalp, "Millet Nedir?" *Küçük Mecmua*, C. 1, S. 28, 25 Aralık 1922, s.1-6, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul 1997, s.225

⁴²⁰ **A.g.m.**, s. 225

⁴²¹ Heyd, **a.g.e.**, s. 53

⁴²² Gökalp, **a.g.m.**, s. 226

herhangi bir cemiyet de değildir⁴²³. Bütün Müslümanların toplamı da ona göre bir millet teşkil etmemektedir⁴²⁴.

Milleti coğrafi, ırkî, siyasî, iradî, dinî bir cemiyet olarak görmeyen Gökalp milleti tarif ederken sosyoloji ilmine başvurur. Bu bağlamda onun için millet terbiyede, kültürde ve duyguda iştirak halinde olan bir topluluktur⁴²⁵. Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşur⁴²⁶. Gökalp, millet tanımında dile büyük önem verir. Çünkü milletin temeli olan kültür dil ile yeni nesillere intikal ettirilir ve ortak bir terbiyenin mahsulü olan millet dil ile inşa edilir. Nitekim ona göre aynı dili konuşan insanların toplamına millet denmesi gerekir⁴²⁷. Gökalp için millet mefkûrevî bir cemiyettir ve aynı zamanda içtimai bir bütündür. Millet her şeyden önce harsta aranmalıdır⁴²⁸.

Gökalp, insanlığın milletler asrına girdiği idrak etmişti. Ona göre milliyet fikri, İslâm dünyasının son ümidi olan Osmanlı devletini yüz yıldan beri parçalayan manevî bir mikroptu ve Osmanlıya ve İslâm'a büyük zararlar vermişti fakat bu mikrobu artık Müslümanlığın lehine kullanmak zamanı gelmişti⁴²⁹. Milliyetçilik isimli makalesinde “devletler, umumî surette, ne büyümeğe, ne de küçülmeğe doğru gidiyor. Belki, küçüklü büyüklü bütün devletler, millîleşmeye doğru gidiyor.... Hülâsa, gelecek için bir keşif yapmak lâzımsa, bu günden diyebiliriz ki, ileride devletlerin siyasî hudutları, milletlerin sosyal hudutlarına intibak edecektir⁴³⁰.” demektedir. Gökalp, devletlerin bu millîleşme ve başkalaşma sürecine girmesinde dört mühim amil zikreder:

- a. Askerlik mükellefiyetinin umumîleşmesi ile ordunun millîleşmesi.
- b. Teokratik hükümetlerin yerine demokratik hükümetlerin kurulması yani meşrutiyet rejimlerinin ortaya çıkışı.

⁴²³ A.g.m., s. 226

⁴²⁴ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 16

⁴²⁵ Gökalp, “*Millet Nedir*”, s. 227

⁴²⁶ Nihat Nirun, *Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, Ankara 1999, s. 148

⁴²⁷ Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, İstanbul 1997, s.65

⁴²⁸ Nirun, a.g.e., s. 149-154

⁴²⁹ Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, s. 76

⁴³⁰ Ziya Gökalp, “*Milliyetçilik*”, *Yeni Mecmua*, C. 2, S. 33, 21-28 Şubat 1918, s. 122-123, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, İstanbul 1997, s. 212-213.

- c. Matbaanın icadı, gazetenin ortaya çıkışı ve basın serbestliği. Gazete, halk lisanında yazıldığı ve halka hitap ettiği için, halkın milli duygularını uyandırmaya ve milliyete kıymet vermeye başlamıştır.
- d. Maarifin umumîleşmesi⁴³¹.

Bütün bu açıklamalara binaen Gökalp'in, milleti aynı zamanda siyasî olarak bütünleşmiş bir zümre olarak da gördüğünü söyleyebiliriz. Siyasî zümrelerde cemîa, cemîa ve cemiyet olmak üzere üçlü bir tasnif yapar. Cemîa, bir kavmin yalnız küçük bir kısmının siyasî bir heyet halini almasıyla teşekkül eder. Zamanla bu cemîa, hem kendi kavmine mensup olan hem de olmayan diğer cemîaları feth ederek kendi hakimiyeti altına alır. Neticede husule gelen yeni topluluk mütecanisliğini kaybeder. Farklı kavim ve dinlere mensup cemîalardan mürekkep olan bu zümre camiadır⁴³². Gökalp'in bu yaklaşımı İbn Haldun'un asabiye teorisini ve cemîadan camiaya geçiş ise nesep asabiyesinden sebep asabiyesine geçişini anımsatmaktadır⁴³³. Zamanla, farklı cemîalardan müteşekkil etmiş bulunan cemîa inhilâl etmeye başlar ve bu cemîa içerisinde, lisanca ve harsça müşterek olan cemîalar içtimaî bir surette birleşerek, müşterek vicdana, müşterek mefkûreye malik bir milliyet halini alır. Bu milliyet, milli vicdan teşekkül ettiği için tabilikte kalamaz ve siyasî istiklâlini alır. İşte bu mütecanis, müttehid ve müstakil heyet cemiyettir. Bu cemiyetler aynı zamanda millettir⁴³⁴.

b. Yeni Hayat, Milliyetçilik, Türkçülük

Türkçülük, Türk milliyetçiliğinin özel adıdır ve Gökalp de bu iki kavramı aynı anlama gelecek şekilde kullanmıştır. Dolayısıyla bizde Türk milliyetçiliği veya Türkçülük derken aynı şeye işaret etmiş bulunacağız.

⁴³¹ A.g.m., s. 216-217

⁴³² Ziya Gökalp, "Millî Vicdanı Kuvvetlendirmek", **Ziya Gökalp ve Din**, Hazırlayan: Orhan Metehan, İstanbul 1994, s. 87-88

⁴³³ Bu konu için bkz. T. Khemeri, "İbn Haldun'un Mukaddime'sindeki 'Asabiye' Mefhumi", **Sosyoloji Konferansları Yirminci Kitap**, İstanbul 1984, s. 161; Durmuş Hocaoglu, "Nesep Asabiyesi ve Sebeb Asabiyesi", **Yeniçağ Gazetesi**, 30 Eylül 2003, Salı; Durmuş Hocaoglu, "Tarih Felsefesi Sohbetleri: 2", **Yeniçağ Gazetesi**, 5 Ekim 2003, Pazar

⁴³⁴ Gökalp, a.g.m., s. 89

Gökalp, Türkçülüğü “Türk ulusunu yükseltmek” şeklinde tanımlar⁴³⁵. Türkçülük, ilk önce Yeni Hayat adı altında felsefi ve sosyal bir hareket olarak Genç Kalemler dergisinde başlamıştır⁴³⁶. Bu cereyanın ortaya çıkışı, kaynağını modernleşmenin sancılarında ve Tanzimat’ın yarattığı ikilikten alan ve özellikle gençlik üzerinde beliren ülkedeki buhran nedeniyle olmuştur. Yeni Hayat demek, “yeni iktisat, yeni aile, yeni estetik, yeni felsefe, yeni ahlâk, yeni hukuk, yeni siyaset” demektir⁴³⁷. Fakat Gökalp’in Türkçülüğün ilk hali dediği ve Yeni Lisan ve ya Yeni Hayat adıyla anılan bu hareket kendi içerisinde müphemlikler arz etmekte, Osmanlıcı ve Türkçü unsurları aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. Gökalp, Yeni Hayat isimli makalesinde birinci vazifelerinin Osmanlılığın kuvvetlenmesini temin etmek olduğunu, bütün yeni kıymetlerin Osmanlılığın ruhundan doğacağını söylemekte fakat aynı zamanda Avrupa medeniyetinin çürük ve yok olmaya mahkum bir medeniyet olduğunu, hakiki medeniyetin ise Yeni Hayat ile birlikte doğacak Türk Medeniyeti olacağını, Türk ırkının diğer ırklar gibi bozulmadığını, Türk kanının şanlı muharebelerle çelikleştiğini, Alman filozofu Nietzsche’nin hayal ettiği üstün insanların Türkler olduğunu, yeryüzündeki bütün gençliklerin Türklerden doğacağını da söylemektedir. Esasen Yeni Hayat makalesinin yazıldığı tarih Gökalp’in fikri anlamda bir dönüşüm yaşadığı ve Osmanlıcılık çizgisinden Türkçülüğe kaydığı bir döneme isabet etmektedir. Bu bağlamda Yeni Hayat makalesinde Osmanlıcı ve Türkçü unsurların yan yana yer alması tabi karşılanmalıdır. Gökalp’in Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler hususundaki fikirleri daha sonra ki tarihlerde vuzuha kavuşacak ve en mütekamil ifadesini Türkçülüğün Esasları’nda bulacaktır. Gökalp, Türkçülüğün Esasları isimli eserinde felsefeden musikiye kadar kültürün bütün unsurlarına ait yeni kıymetleri Türkçülük perspektifinde sistemleştirecektir.

Yeni Hayat hususunda göze çarpan bir diğer nokta ise bu hareketin varlık sebebini, etkilerini özellikle gençlik üzerinde hissettiren modernleşme sancılarının ve hayatın hemen hemen her sahasına hakim bulunan ikiliğin neden olduğu buhranda bulmasıdır. Gökalp, gençlere okullarda din terbiyesi verenlerin hakikî İslâmiyet’i bilmemeleri, diğer taraftan da müspet ilimleri okutan öğretmenlerin ilimlerin aslını

⁴³⁵ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 13

⁴³⁶ Ziya Gökalp, “Türkçülük nedir? -I-”, Yeni mecmua, C. I, S. 25, 27 Aralık 1917, s. 481-485, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul 1997, s. 258

öğrenmemiş olmaları, gençliği intihara götürecektir derecede bir buhran yarattığını söylemektedir⁴³⁸. Hatırlanırsa Gökalp de Hocası Yorgi Efendi'nin tesiriyle benzer bir buhrana sürüklenmiş ve intihar teşebbüsünde bulunmuştu. Gençlik din ve müspet ilimler öğretmenlerinin etkisi altında düşünmeye başlar ve bir taraftan din ile akıl arasında, diğer taraftan da din ile örf arasında uyumsuzluk olduğuna kani olur⁴³⁹. Gökalp bu ikilikle ilintili olarak kıymet hükmü ve gerçeklik hükmü ayırımına başvurur. Ona göre kıymet hükümlerinde hakim örf, gerçeklik hükümlerinde hakim olan ise akıldır. Buna göre ne örfi aykırı kıymet hükmü, ne de akla aykırı bir gerçeklik hükmü mevcut değildir. İslam dini ise akla yahut örfi uymayan hükümleri kabul etmemeyi kendisine esas tutmuştur. Gökalp bu tezini Kelam ve Fıkıh ilimleriyle izah etmekte ve “örfü emrediniz” şeklinde ayetlerle desteklemektedir. İslâmiyet'in müspet sosyoloji ile örtüşen bu özelliği sadece akla ve örfi uygun olmasını sağlamamakta hatta belki kıyamete kadar meydana gelecek her türlü sosyal hayatların doğuracağı müspet ilimler ve sosyal örflerle ahenkli kalmasını temin etmiştir. Ona göre hiç bir din, İslâmiyet kadar, bütün zamanlara ve milletlere tatbiki kabil değildir. Bu suretle bir uzlaşmaya ve senteze varan Gökalp, Müslüman milletlerin modernleşmesine hiç bir engelin olmadığını söyler. Çünkü, milletlerarası olan akıl ve millî olan örf ile uyumaktadır. İslâm doğru bir gözle değerlendirildiği takdirde Avrupa'da yüzyıllardır çözüme kavuşturulamayan din ve akli uzlaştırma teşebbüsleri daha İslâm'ın doğduğu ilk gün halledilmiş olduğu anlaşılabacaktır⁴⁴⁰. İleride görüleceği üzere Gökalp bu görüşlerini örf, kültür ve medeniyet kavramlarıyla zenginleştirir.

Gökalp, yıllar sonra Yeni Hayatı kültür-medeniyet ayrımı nokta-i nazarından eleştirirken; “Zaman geçtikçe milletlerarası medeniyet ile millî kültürün ayrı ayrı şeyler olduğu anlaşıldı. Yeni Hayatçıların yaratmak istedikleri hakiki kıymetler, bütün milletleri içine alacak milletlerarası anlayışlar değil, belki Türk milletine mahsus millî görüşlerden ibarettir⁴⁴¹.” diyecektir. Bu itibarla Yeni Hayat demek millî

⁴³⁷ A.g.m., s. 263

⁴³⁸ Ziya Gökalp, “Türkçülük Nedir? -III-”, Yeni Mecmua, C. 2, S. 29, 24 Ocak 1918, s. 41-44, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 278

⁴³⁹ A.g.m., s. 278

⁴⁴⁰ A.g.m., s. 280-282

⁴⁴¹ Ziya Gökalp, “Türkçülük Nedir? -II-” Yeni Mecmua, C. 2, S. 27, 10 Ocak 1918, s. 1-3, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 270

hayat demektir. Gökâlp'in bu son ifadeleri fikrî tekamül çizgisi açısından son derece önemlidir. Gökâlp artık Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçiş sürecini çoktan geride bırakmıştır ve çok meşhur olan kültür-medeniyet ayrımı fikrine ulaşmıştır. Bu durum ise Gökâlp'in, "Türkçülük önce Yeni Hayat adıyla felsefî bir cereyan suretinde başlamış ve sonra sosyoloji ilmiyle gelişmiştir" görüşünü doğrulamaktadır.

Yeni Hayat'ın millî hayat demek olduğu anlaşıldıktan sonra, millî hayatın, milletin hayatında şüursuz bir surette var olduğu kabul edilir. Bu bağlamda Türkçülük veya Türk Milliyetçiliği, bu şüursuz vicdanı şüurlu hale getirmeye çalışmak şeklinde izah edilmiştir⁴⁴². Bu tezin teoriye yansımaları ise çok tabi olarak kültür ve medeniyet bahsiyle de ilintili olarak "Halka Doğru" argümanı şeklinde tezahür etmiştir ki müstakil bir başlık altında bu konuyu da işleyeceğiz.

c. Turancılık

Turan, İranlıların İran'ın kuzey doğusuna verdikleri isimdir. V. Minorsky'ye göre Turan kelimesi ile ilgili olarak üç mesele ortaya çıkmaktadır: "1. Menşei; 2. Türklerin memleketi manasına düşen daha sonraki manası; 3. Modern coğrafya, lisaniyat ve siyasette kullanılış şekilleri"⁴⁴³.

Avesta'da geçen ve göçebe olması çok muhtemel bir kavim adı olan Tura, Turan'ın asli unsurudur ki en önemli hükümdarları Afrasiyab'tır⁴⁴⁴. Türk adının ifade ettiği kuvvet ve kudret manaları ile Tura kelimesinin de İran dilinde cesur ve yiğit anlamına gelmesi arasında bir ayniyet kuran bazı ilim adamları Turalıların Türk olduğunu söylemişlerdir⁴⁴⁵. Ord. Prof. Dr. Zeki Velidî Togan da Türk kelimesinin semantik itibarıyla bir kök olabileceğini fakat tur kelimesinin de Türk ve Turan mefhumlarının kökü olabileceği fikrindedir⁴⁴⁶.

Şehnâme'nin Turan ve Türklerden bahsedışı İran'ın VI. Kralı Feridun zamanına rastlar. Feridun, Krallığını üç oğlu Salm, Tur ve İrec arasında paylaştırır⁴⁴⁷. Türklerin atası kabul edilen Tur'un hissesine düşen topraklara Tur'un ülkesi

⁴⁴² A.g.m., s. 271

⁴⁴³ V. Minorsky, "Tûrân", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/2, Eskişehir 2001, s. 107

⁴⁴⁴ A.g.m., s. 107

⁴⁴⁵ A.g.m., s. 107

⁴⁴⁶ A. Zeki Velidî Togan; *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 37

manasında Turan denilmiştir. Şehnâme’de de Türklerin ülkesinden genel olarak Turan, Turan Zemin, nadir olarak da Şehr-i Turan şeklinde bahsedilmektedir⁴⁴⁸. Prof. Dr. Osman Turan’a göre İranlılar Tur’a nispetle Türk ülkelerine Turan adını vermişleridir ve bu kelime Farsça Türk kelimesinin çoğul hali olan Tur(k)an dan, Tur’da Türk’ten başka bir şey değildir⁴⁴⁹. Yine Osman Turan göre, Türk destânî rivayetlerindeki Oğuz Han, İran rivayetlerinde Afrasiyab olmuştur⁴⁵⁰. Esasen bu görüşü destekleyecek tarihî bilgiler de mevcuttur. Mesela Cüveynî, Uygurların, Buku Han’ın Efrasiyab olduğuna inandığını yazar⁴⁵¹. Yusuf Has Hacib ise Alp Er Tonga’nın Efrasiyab olduğunu belirtir ve konumuz açısından mühim olan şu malumatı verir:

Dikkat edersen bu Türk beyleri,
Dünyada bunlardır en iyileri
Bu Türk beylerinden, adı bilinen
Tonga Alp Er idi, kutlu, sevilen
En seçkin, en yüce ve yiğit idi
Hakim, yetkin kişi, dünya sahibi
Tacikler der ona Efrasiyab Han
Efrasiyab etti, dünyalar talan⁴⁵².

Turan kelimesinin, Türk kelimesiyle olan etimolojik münasebetlerine kısaca değindikten sonra “19. yüzyılda bir taraftan Türkçülüğün müteradifi olarak kullanılan, diğer taraftan Turan kavimlerinin birbirleriyle olan yakınlıklarına ait çok müphem bir temayüle delalet eden Turancılık veya Panturanizm”⁴⁵³ mefhumunu açıklamaya geçebiliriz.

⁴⁴⁷ Harun Güngör, **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**, Kayseri 1998, s. 241,242

⁴⁴⁸ **A.g.e.**, s. 240

⁴⁴⁹ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, C. I, İstanbul 1994, s. 20

⁴⁵⁰ **A.g.e.**, s. 20

⁴⁵¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, C. I, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1999, s. 102

⁴⁵² Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Haz. Fikri Silahtaroglu, Ankara 2000, s.34, beyit nu: 276, 277, 279, 280

⁴⁵³ V. Minorsky, **a.g.m.**, s. 110

Panturanizm tabiri ilk önce Macaristan’da kullanılmış, fakat hiç bir zaman Pantürkizm’i ifade eden diğer kullanım biçimi gibi bir açıklığa sahip olmamıştır⁴⁵⁴. 19. yüzyıl sonlarında Türkoloji’nin de tesirleriyle kültürel bir yönelme olarak başlayan Türk birliği fikri, 1904 yılında Mısır’daki Türk gazetesinde yayınlanan Akçuraoğlu Yusuf imzası taşıyan Üç Tarz-ı Siyaset isimli makale ile imparatorluk siyaseti bakımından mümkün bir proje ve alternatif olarak sunuluyordu.

Yusuf Akçura o zamana kadar kültürel bir yönelme olarak kalan Turancılığı siyasî bir formül haline getirmiştir⁴⁵⁵. Yusuf Akçura, “ırka dayanan siyasî bir Türk milleti teşkil etmek”⁴⁵⁶ fikrinden bahseden ilk Türk aydınıdır. Bu sebeple pek çok batılı bilim adamı, Marksistlerin Komünist Manifestosuyla bir benzerlik kurarak, Üç Tarz-ı Siyaset’i de Türkçülüğün Manifestosu kabul etmişlerdir⁴⁵⁷.

Yusuf Akçura’dan sonra Hüseyinzade Ali, 1906 yılında Bakü’de çıkardığı “Füyuzat” adlı dergide Turan isimli bir manzume yayınladı⁴⁵⁸. Ziya Gökalp, “Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak” formülasyonunda olduğu gibi Turancılık hususunda da Hüseyinzade Ali’den etkilenmiş hatta onu “Yalvaç” diye adlandırmıştı⁴⁵⁹. Gökalp, Turancılığı, İmparatorluğun ideolojisini oluşturan ve gittikçe zayıflayan Osmanlılık ve İttihad-ı İslâm fikirlerinin yerini alacak bir psikolojik mefkure olarak düşünmektedir⁴⁶⁰. Nitekim 1910 yılında yayınlanan ve bilhassa son iki mısrası Turancılığın en büyük sloganı haline Turan manzumesinde bu hususu açık olarak görmek mümkündür:

Vatan ne Türkiye’dir Türklere ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan⁴⁶¹.

Ziya Gökalp’in edebî eserlerini tahlil eden Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, Gökalp’in edebi eserlerinde Turancılığa beş ayrı mana verdiğini söylemektedir⁴⁶²:

⁴⁵⁴ A.g.m., s. 110

⁴⁵⁵ Şerif Mardin, *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri*, s.276-277

⁴⁵⁶ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1998, s. 19

⁴⁵⁷ Muhammeddin, *a.g.e.*, s. 50

⁴⁵⁸ Karakaş, *a.g.e.*, s. 211

⁴⁵⁹ Ülken, *a.g.e.*, s. 268,269

⁴⁶⁰ Karakaş, *a.g.e.*, s. 212

1. Gökalp, Turan kelimesini ilk planda Türklerin ana yurdu, ilk vatan, yani Orta Asya, Altay Dağları ve Ötüken yöresi gibi coğrafi bir mekan ismi olarak kullanmaktadır.
2. Eski Anayurttan başka Türk'ün fethettiği, Türk'ün vaktiyle yaşamış olduğu ve yaşadığı her yer Gökalp'e göre Turan'dan bir parçadır.
3. Turan kelimesinin Gökalp'te üçüncü mânâsı Türklerin tutsaklıktan kurtulup hürriyet ve istiklâllerine kavuşma ülküsüdür.
4. Gökalp, Turan kelimesine dördüncü merhalede artık Büyük Türk Birliği mânâsını vermektedir.
5. Gökalp'e göre Turan ülküsünün beşinci merhalesi "Cihan Hakimiyetidir". Başka bir deyişle Kızıl Elmadır⁴⁶³.

Turancılık, dönemin siyasî şartları ve konjüktürüne göre değişkenlik arz eden bir mefhumdur. I. Dünya Savaşından ve bilhassa Cumhuriyet'in ilanından sonra dönemin şartları gereği Türkçü aydınlar Turancılık konusunda değişiklikler yapmışlardır. Özellikle Cumhuriyet devrinde Rusya ile olan münasebetleri bozmamak düşüncesi bu hususta belirleyici olmuştur.

Cihan Harbinin son zamanlarına doğru Gökalp, Turancılığı sadece kültürel bir birlikteliğe irca etmiş durumdadır, siyasî birlikteliği çok uzak bir hedef olarak mütalaa etmektedir⁴⁶⁴. Nitekim çok geçmeden Türkçülüğün Esaslarında, Türkçülüğü ülküsünün büyüklüğü bakımından üç aşamaya ayıracak Turancılığı belki bir gün gerçekleşebilecek bir uzak ülke addedecektir⁴⁶⁵.

d. Örf

Örf, Gökalp'in sisteminin temelini oluşturur⁴⁶⁶. Gökalp sistemini inşa ederken, millî kültürün ve milletin kaynağını örfte bulmuştur⁴⁶⁷. Hatta Gökalp, örfü

⁴⁶¹ Sirac, **a.g.e.**, s. 62-63

⁴⁶² Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Edebiyatında Tahliller**, İstanbul 1997, s. 27

⁴⁶³ **A.g.e.**, s. 27-38

⁴⁶⁴ Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik", Yeni Mecmua, C. 2, S. 51, 4 Temmuz 1918, s. 482, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, İstanbul 1997, s. 290-291

⁴⁶⁵ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 20-24

⁴⁶⁶ Nirun, **a.g.e.**, s. 1

hars kelimesini karşılayacak bir şekilde kullanmıştır. Ona göre millî kültür (hars) örflerin toplamından ibarettir⁴⁶⁸.

Gökalp, örfü kısaca “sosyal dayanışmayı kuvvetlendiren kaidelerdir” diye tanımlar⁴⁶⁹. Bu kaidelerin cemiyetin ruhunda coşkunluk yaratması ve müşahhas bir cemiyete ait olması gerekmektedir⁴⁷⁰. Son tahlilde örf, müşahhas bir cemiyetin vicdanındaki coşkunluk olarak tanımlanınca, örfün millî olduğu hakikâti de ortaya çıkmaktadır. “Örfün dinî, ahlâkî, estetik şekilleri olduğu gibi, lisana, iktisada, hukuka ait nevîleri de vardır. Hattâ, müspet ilimler ve sanayi teknikleri bile, örf tarafından kabul edilmedikçe, yani cemiyetin vicdanını bozar bir mahiyette bulundukça, cemiyetin hayatına giremez.” Gökalp’in bu açıklamalarına bakınca örf kültürün hem yaşayan biçimi hem de toplumun kendini kontrol mekanizmasıdır. Kültür değişimlerinde belirleyici olan örfür. Bu hususlar, Gökalp’in sistematüğinde örf ve adetin ne gibi farklılıklar arz ettiklerine bakınca daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Gökalp, adeti atalardan kalma bir kaide-i içtimaiye olarak tanımlar. Yeni ortaya çıkan içtimai kaidelere ise bidat denir⁴⁷¹. Burada örf, adet, bidat arasında farklı yönlerden birbirleri kuşatan üçlü bir yapı ortaya çıkmaktadır. Her adet örf değildir. “Çünkü adetlerin her asır nâşça makbul olanı da vardır, ret edileni de vardır. Adetin makbulü ve merdudu olduğu halde örfün merdudu olmaz. Örf nâşça makbul olan kaidelerden ibarettir. O halde makbul adetler örf’e dahil olduğu halde benimsenmemiş adetler örfün haricinde kalır⁴⁷². ” Adet gibi bidatin de makbul olanı ve merdud olanı vardır. “Bidat geçmiş nesillerden intikal etmemiş, yeni nesilde tekvin (meydana getirilmiş) etmiş kaidelerdir. Nâşça makbul olan bidâtler örf’e dahildir, ret edilenler ise örfün haricindedir⁴⁷³. ” O halde örfün nâşça makbul olması esastır. Dolayısıyla örf hem içtimaî kaideler hem de içtimaî vicdan olmuştur⁴⁷⁴.

⁴⁶⁷ Gökalp, **Türkçülük Nedir? -III-**, s. 285-286

⁴⁶⁸ Ziya Gökalp, “Kültür ve Medeniyet”, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 304

⁴⁶⁹ Gökalp, “Türkçülük Nedir? III”, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 285

⁴⁷⁰ **A.g.m.**, s. 284

⁴⁷¹ Ziya Gökalp, “Örf Nedir?”, **Ziya Gökalp ve Din**, İstanbul 1994, s. 31

⁴⁷² **A.g.m.**, s. 32

⁴⁷³ **A.g.m.**, s. 32

⁴⁷⁴ **A.g.m.**, s. 32-33

e. Mefkûre

Gökalp “ideal” kelimesini karşılamak üzere “fikir” kökünden türettiği “mefkûre” kelimesini kullanır. Bilindiği gibi “ideal” kelimesinin de kökü fikir manasında “ide”dir. “Türkleşmek İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” isimli eserinde ülküyü şöyle açıklar:

“Mefkûre’ye hayal, gaye, emel, dilek, diyenler var. Mefkûre, bir millet tarafından ne geçmişte bir bunalım döneminde gerçekten yaşanmış olan bir ruhsal hayal, ne de gelecekte yaşanacak bir gayedir.

Mefkûre, içinde bulunulan zamanın yetiştiricisi ve geleceğin yaratıcısı olmakla birlikte, geçmişin bir gerçeğidir. Milletin geçmişinden gelip onu geleceğe doğru iten bir itici fikrî hamle gücüdür. O halde “ide”den türeyen “ideal” gibi, “fikir”den türeyen “mefkûre”yi bu anlamda kullanmak daha yerindedir⁴⁷⁵.”

“Bir millet, büyük bir felâkete uğradığı, korkunç bir tehlike karşısında bulunduğu zaman, onu meydana getiren fertlerin şahsiyetlerini ortadan kaldırır. O zaman içtimaî ruhta yalnız bir “Millî şahsiyet” yaşar. Cemiyeti oluşturan fertlerin yüreklerinde, bu millî şahsiyeti devam ettirme isteğinden başka bir duygu kalmaz. İşte bu karışık dönemde fertler kendi hürriyetlerini değil, milletlerinin bağımsızlığını düşünürler. İşte o kutsal duygu ile karışık bu kutsal düşünceye, “mefkûre” (ülkü) denir⁴⁷⁶.”

“Gökalp’in bu açıklamalarına bakınca ülkü, toplumu bütün etkinliklerinde yöneten ve harekete geçiren gizli bir güçtür. Ülkü, ileride gerçekleşmesi gereken bir amaç yada gerçekleşmesi olanaksız bir düş değil, bir toplumun, gelişmesinin belirli bir aşamasında geçirdiği ruhsal deneyin ürünüdür⁴⁷⁷.” Uriel Heyd, Gökalp’in sistematüğinde ülkünün, “duygularla yoğunlaştırılmış toplumsal düşünceler olduğunu⁴⁷⁸” söyler. Prof. Dr. Nihat Nirun ise bu sistematikte mefkûrenin yerini şöyle tayin eder: “sistemin adeta üstünde “mefkûre”, ortasında “hars” ve altında “örf” yer alır⁴⁷⁹.”

⁴⁷⁵ Gökalp, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, s. 56

⁴⁷⁶ A.g.e., s. 52

⁴⁷⁷ Heyd, a.g.e., s. 37

⁴⁷⁸ A.g.e., s.39

⁴⁷⁹ Nirun, a.g.e., s. 168

f. Kültür, Medeniyet, Halka Doğru

Kültür ve medeniyet, günümüzdeki kavram kargaşasından en çok nasibini almış iki mefhum olsa gerek. Bu iki kavramın ne iyi ifade ettikleri, birbirleriyle olan farklılıkları hala müphemliğini muhafaza etmektedir. Konuyu açıklığa kavuşturma gayesiyle yazılan eserlerde bu kördüğümüne yeni bir halka eklemekten ve kafaları daha fazla karışmaktan başka bir gayeye hizmet etmemektedir. Düşünce tarihimizde kültür ve medeniyet konularına ilk değinen fikir adamımız Ziya Gökalp olmuştur. Bekli de sisteminin en ilginç bölümü de kültür ve medeniyet bahsidir. Gökalp'in, kültür ve medeniyet konusuna, yaklaşırken çökmekte olan bir imparatorluğun acılı varisi ve kısa zamanda batıyla mücadele edebilecek bir seviye ulaşmak zorunda olan bir cemiyetin ferdi/aydını olarak yaklaştığı hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Kültür, Latince “toprağı işleme” demektir. Daha sonraları Avrupa dillerinde kazandığı “yüksek umumî bilgi” mânası ile Türkçe'ye de girmiştir⁴⁸⁰. Prof. Dr. Mümtaz Turhan, “kültür” kelimesinin esas itibariyle üç mânâ grubunda kullanıldığını söylemektedir⁴⁸¹. Birincisi, Etnoloji ile Kültür Tarihi mensuplarının kullandıkları mânada “insanın hayatında içtimaî yoldan tevarüs ettiği maddî ve manevî her unsuru ihtiva eder.” İkincisi “kültürlü adam” deyiminde de kullanıldığı üzere kıbar, ince, zarif, okumuş gibi anlamları mündemiçtir. Turhan, üçüncü mânada kullanılan kültürün, “tarifinin ve tatmin edici bir şekilde tasvirinin, ihtimal, kültür kelimesini bu anlamda kullananların ondan ne kastettikleri hakkında tam ve vâzıh bir fikir verememeleri sebebiyle ilk ikisine nazaran daha güç olduğunu” belirtmektedir. Bununla beraber bu üçüncü manada kullanılan kültürün de, “medeniyetin tamamıyla maddî olan unsurlarının hilâfına yalnız ruhî olanlarını ihtiva etmektedir⁴⁸².” Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, çeşitli kültür tariflerinin “her topluluğun kendine mahsus yaşayış ve davranış tarzı” noktasında birleştiğini belirtmektedir⁴⁸³. Prof. Dr. Erol Güngör, “Sosyal ilimlerde kültür denince, bir topluluğun kendi hayatî problemlerini çözmek üzere denediği ve uzun yıllar içinde standart hâle getirdiği usuller ve vasıtalar

⁴⁸⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul 1998, s. 15

⁴⁸¹ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri -Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik-**, İstanbul 1997, s. 35

⁴⁸² **A.g.e.**, s. 35-37

⁴⁸³ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 16

anlaşılır. Şu halde bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş bulunduğu hayat tarzı, bütün maddî ve manevî unsurlarıyla birlikte onun kültürünü teşkil etmektedir.” demektedir⁴⁸⁴.

Medeniyet ise birikmiş bir bilgiye ve teknik vasıtalarla sahip olmayı ifade eder. Medeniyet mefhumu, içtimaî teşkilât sistemlerini, tekniği, maddî aletleri ve vasıtaları içine aldığı gibi seçim sandıklarını, telefonu, ticaret odalarını, demiryollarını, kanunları, mektepleri, bankaları ve bankacılığı da ihtiva eder⁴⁸⁵. Prof. Dr. Mümtaz Turhan tarafından “kültürün millî, medeniyetin ise beynelmilel olduğu vurgulanır. Kültür yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muakelevî, bedîî, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenktar bir mecmuası iken; medeniyetin ise aynı mamureye dahil bir çok milletlerin içtimaî hayatlarının müşterek bir mecmuası olduğu” ifade edilmiştir⁴⁸⁶. Kafesoğlu’nun deyimiyle “medeniyet, milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür⁴⁸⁷.” Buraya kadar ki açıklamalar kültür ve medeniyet mefhumlarının birbirlerinden farklı iki kavram olduğu tezini işlemektedir. Gökalp ekolünün takipçisi ve Prof. Dr. Mümtaz Turhan’ın öğrencisi olan Prof. Dr. Erol Güngör’ün yaklaşımı ise biraz daha farklıdır. Güngör E. Sapir’in kültür ve medeniyetin birbirinden ayrı hadiseler olmadığı görüşüne katılır. Buna göre millî kültürler bir medeniyetin çeşitli manzaralarından ibarettir. Milletlerarasında alış-veriş konusu olan ortak medeniyet unsurları, her milletin kendi şartları içinde kendisine mahsus bir hüviyete kavuşur ve böylece her millet medeniyeti kendi tarzında benimser. Bizim kültür dediğimiz şey medeniyetin cemiyetlere intikal ediş tarzı veya onlarca benimsenmiş şeklidir⁴⁸⁸. Bu görüşte de eksik olan yan kültürün bir cemiyete mahsus olan millî unsurlarının yok farz edilerek sadece milletlerarası alış-veriş yoluyla intikal medeniyet unsurlarına irca edilmiş olmasıdır.

Ziya Gökalp’in kültür ve medeniyet hususundaki görüşleri de bu iki kavramın farklı olduğu tezi üzerine kuruludur. Fakat Gökalp hem medeniyetçi hem de kültürcüdür. Kültürsüz bir medeniyetin kuru bir taklit olacağı varsayımından hareket

⁴⁸⁴ Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul 2002, s. 68

⁴⁸⁵ Turhan, **a.g.e.**, s. 38

⁴⁸⁶ Turhan, **a.g.e.**, s. 39

⁴⁸⁷ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 17

⁴⁸⁸ Güngör, **a.g.e.**, s. 90

etmiş ve medeniyet ile kültür arasındaki köprünün millet olgusunun uyandırılmasıyla inşa edileceğini savunmuştur⁴⁸⁹.

Gökalp'in tanımlamakta en çok zorlandığı kavramlar kültür ve medeniyettir.⁴⁹⁰ Kültür (hars) ve medeniyet arasında hem birleşme hem de ayrılık noktaları olduğu kanaatindedir. Bu iki kavram bütün toplumsal yaşayışı (din, ahlâk, hukuk, us, estetik, iktisat, dil ve fân) kapsadığı için birleşmektedirler⁴⁹¹. Ona göre bir cemiyetin bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani aralarında dayanışma husule getiren müesseseler, kültür müesseseleridir. Aynı şekilde bir cemiyetin üst tabakasını başka cemiyetlerin üst tabakalarına bağlayan müesseseler de medenî müesseselerdir⁴⁹². Bu cümleden kültür ve medeniyetin birbirinden farklı iki hususiyeti ortaya çıkmaktadır. Öncelikle kültür millî, medeniyet beynelmileldir. İkinci olarak medeniyet elitlerin, kültür ise halkın malıdır. “Türkçülüğün Esasları”nda kültür ve medeniyeti şu şekilde mukayese etmektedir:

“Kültür millî olduğu halde, medeniyet milletlerarasıdır. Kültür, yalnız bir milletin din, ahlâk, hukuku, us, estetik, dil, iktisat ve fenle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir toplamıdır. Medeniyet ise aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan bir çok milletlerin toplumsal yaşayışlarının ortak bir toplamıdır⁴⁹³.” Heyd bu iki kavram arasındaki farkın biçimsel olduğunu ileri sürer. Ona göre, Gökalp, “bütün duygular ve ülküleri kültür tanımı içinde sayarken mantıkî ve bilimsel yöntemlerle teknoloji ve bilgiyi medeniyet kapsamına sokmuştur. Bu tanımlama ile kültüre daha çok duygusal ve sübjektif bir özellik vermiştir. Öte yandan medeniyet içine alınan değerler, akla dayanan, objektif, pratik ve çoğu kez nesnel niteliktedir. Kültürel değerlerin toplumun bilinç altında gelişip olgunlaşmasına karşılık bunların medeniyetteki benzerleri bilinçli olarak oluşturulmakta ve geliştirilmektedir⁴⁹⁴.”

Gökalp'in, kültür ve medeniyet ayrımına bağlı olarak “kültür toplumu” ve “medeniyet toplumu” sınıflandırması da vardır⁴⁹⁵. Buna göre bir toplum kültür alanında ilerledikçe medeniyet alanında ilerler. Fakat medeniyetin hızla ilerlemesi

⁴⁸⁹ Ayşe Kadioğlu, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, **Türkiye Günlüğü**, S. 75, 2003, s. 143

⁴⁹⁰ Heyd, **a.g.e.**, s. 55

⁴⁹¹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 25

⁴⁹² Ziya Gökalp, “Kültür ve Medeniyet”, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, s. 297

⁴⁹³ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 25

⁴⁹⁴ Heyd, **a.g.e.**, s. 55-57

kültürü bozar. Prof. Dr. Orhan Türkdoğan buna “medeniyetin çöküşü” ismini vermektedir⁴⁹⁶. Bu gelişimi Gökalp şu şekilde açıklamaktadır: “Her kavmin yalnız kültür vardır. Bir kavim kültürce yükseldikçe siyasetçe de yükselerek kuvvetli bir devlet kurar. Kültürün yükselmesinden medeniyet doğar. Medeniyet ilkin millî kültürden doğduğu halde bilâhare komşu medeniyetlerden de bir çok kurum alır. Fakat medeniyet yükseldikçe ferdî seviye ve kültür bozulur. Bu şekilde millî kültürü bozulmuş milletlere dejenere milletler namı verilir⁴⁹⁷.” Bu kısımlar İbn Haldun’un asabiye teorisini hatırlatmaktadır. Burada asabiye mefhumunun yerini kültür almıştır. Gökalp, kültürü güçlü fakat medeniyeti güçsüz bir milletle, kültürü güçsüz fakat medeniyeti güçlü bir millet karşılaştırsa kültürü güçlü olan milletin kazanacağını söylemektedir⁴⁹⁸.

Gökalp’in sistematüğinde kültürün halka, medeniyetin münevverlere ait olduğunu söylemiştik. Bununla ilintili olarak Gökalp programını “halka doğru” argümanı ile kavramlaştırmıştır. Halka doğru hem bir aydın sosyolojisi hem de Osmanlılık eleştirisidir.

Gökalp’e göre bir milletin seçkinleri eğitim ve öğretim görmüş olmakla halktan ayrılmışlardır. Halktan ayrılan bir bu zümre halktan kültür almak ve halka medeniyet götürmek için halka doğru gitmek zorundadır⁴⁹⁹. Millî kültür yalnız halkta bulunduğu için kozmopolit olan seçkinler halka doğru gitmek suretiyle tekrar millîleşecektir. Gökalp bu şekilde Türk aydınına millî bir yön vermiştir⁵⁰⁰.

⁴⁹⁵ Gökalp, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, s. 27-34

⁴⁹⁶ Orhan Türkdoğan, *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, İstanbul 1998, s. 28-29

⁴⁹⁷ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 36

⁴⁹⁸ Gökalp, *a.g.e.*, s. 36

⁴⁹⁹ Gökalp, *a.g.e.*, s. 40

⁵⁰⁰ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul 2002, s. 89

C. BİR YATAKTA İKİ IRMAK: YUSUF AKÇURA VE ZİYA GÖKALP

Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp; Türk milliyetçiliğinin babaları addedilen ve Türk Milliyetçiliğinin manifestosu mesabesindeki “Üç Tarz-ı Siyaset” ve “Türkçülüğün Esasları” isimli eserlerin sahibi olan iki ziyalıımızdır. Tez çalışmamızın bu bölümünde, Türkçülüğün bu iki mimarı arasındaki soğukluğun sebeplerini sıralamak ve anlamak noktasında yoğunlaşacağız. Filhakika, Akçura’nın Türkçülüğün klasik tarihi kabul edilen 260 sayfalık “Yeni Türk Devletinin Öncüleri” isimli eserinde Gökalp hakkında verilen bilgiler 8 satırı bulmamaktadır⁵⁰¹. Yine aynı şekilde Gökalp’in “Türkçülüğün Esasları” adlı kitabında Akçura ismi sadece bir cümle içerisinde geçmektedir⁵⁰².

Akçura ve Gökalp’in mukayesesine yönelik kaynaklarda⁵⁰³ -ki bunlar çok az- doğdukları yerler, etkilendikleri kaynaklar, eğitimlerindeki farklılıklar, bütün bunlarla ilintili olarak düşüncelerindeki farklılıklar bu soğuklukta birer sebep olarak mütalaa edilmekte fakat daha ziyade Türkiye Türkleri ile Dış Türkler arasındaki düşünce farklılıkları, bu iki düşünce adamımızın şahsında somutlaştırılmak suretiyle en mühim sebep gibi algılanmaktadır⁵⁰⁴. Bu konunun oldukça bakir ve tetkike muhtaç olması hasebiyle biz sadece konuyu kısaca hulasa edecek ve en sonunda Ömer Seyfettin’in görüşlerine istinaden yeni bir teklif getireceğiz.

Türkçülük, Osmanlı ve Dış Türkler sahası olmak üzere iki ayrı merkezde doğup gelişmiştir fakat bu cümleden birbiriyle rabitasız ve farklı istikametlerde ilerleyen iki ayrı hareketin mevcut olduğu istidlâl edilmemelidir. Bu iki ayrı coğrafyanın önceliklerine göre Türkçülük içerisinde kısmî bir farklılaşma

⁵⁰¹ Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Ankara 2001, s. 248-249

⁵⁰² Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1997, s. 9

⁵⁰³ Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemiyle ilgili çalışma yapan üç yabancı araştırmacının da farklı dönemleştirmeler yapması, hatta Türkçülüğün babası olma şerefini François Georgeon’nun Yusuf Akçura’ya, Uriel Heyd’in ise Ziya Gökalp’e vermiş olması bu hususu açıklamaya kafidir herhalde. Bakınız. David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İstanbul 1998, François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, Ankara 1999, Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Ankara 2002

⁵⁰⁴ Rafael Muhammeddin, **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul 1998, s. 114-115; Bu konuda hazırlanan bir doktora tezi için bakınız. Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara 2000

yaşanmakla beraber bu iki coğrafya sürekli ilişki ve etkileşim halinde olmuştur ve hatta önce Dış Türkler, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa gibi Osmanlı Türklerinden etkilenmiş daha sonra bilhassa göçler vasıtasıyla Türkiye Türklerinde milliyetçilik fikrinin yayılmasında müessir olmuşlardır.

Daha önce de değindiğimiz gibi Türkçülük Osmanlı sahasında devleti kurtarmaya matuf bir hareket iken Türk Dünyasının diğer coğrafyalarında ilerleyen Rus işgaline karşı bir tepki niteliğindedir. Osmanlı aydını devletin varlığı ve bekasına yönelik kaygılar taşırken Türkiye dışındaki Türkçü aydınlar bir işgal gerçeği ile karşı karşıyadırlar. Bu sebep dolayısıyladır ki Kazanlı Yusuf Akçura, Türk Birliği fikrini daha 1904 yılında işlemeye başlarken Diyarbakirli Ziya Gökalp 1911 yılına kadar hala Osmanlıcılığı devletin sarılacağı bir can simidi olarak görür. Bütün bunlara rağmen eğitimlerindeki, etkilendikleri kaynaklardaki, düşüncelerindeki farklılıklar hatta Türkçülüğün önce Tatarlar arasında mı yoksa Türkiye Türkleri arsında mı doğduğu tartışmaları bile Akçura ve Gökalp'in birebir münasebetlerindeki soğukluğu açıklamaya bizim kanaatimizce kifayet etmemektedir. Eğer birebir münasebetlerdeki bu anlaşmazlık salt Dış Türkler ve Türkiye Türkleri arasındaki düşünce farklılıklarından kaynaklanıyorsa, Akçura'nın diğer Türkiyeli Türkçülerle, Gökalp'in de diğer Dış Türklerle ve hatta diğer Türkiyeli Türkçülerle münasebetleri de tetkik edilmeli ve hadise ondan sonra bir hükme bağlanmalıdır. Bu hususta faydalı olabilecek bir noktayı da hatırlatmak gerekirse Gökalp'in meşhur "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" üçlemesi bir Azerbaycan Türk'ü olan Hüseyinzâde Ali'den mülhemdir⁵⁰⁵. Akçura da Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocakları gibi kuruluşlarda Türkiye Türkleriyle yoğun bir şekilde çalışmıştır. Bunun yanında Akçura, düşünce farklılıklarından dolayı küsecek bir mizaca sahip değildir. Sırat-ı Müstakim, İctihad, Servet-i Fünûn gibi farklı çizgideki dergilerde de yazılarının yayınlanması Akçura'nın geniş ufkunu göstermeye kafidir. Akçura'nın, Gökalp hakkındaki şu sözleri de öğretici olsa gerek:

"Gökalp Ziya Bey'i, iş adamı olarak, bir şeyh, bir mürşid sıfatıyla tazizde tamamen haklıyız. Hakikaten bugünün Türk gençliğini bulduğumuz zaman ve mekânda en hak bir tarikâta, Türk milliyetçiliği tarikatına sulûk ettiren bilhassa onun

⁵⁰⁵ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 2001, s. 268-269

irşadâtıdır. Vâkıâ Türkçülük ve Türkçülük, Ziya Bey'den evvel var idi. Fakat o içimize gelip girince, mesleğimiz birdenbire çok kuvvetlendi ve Gökâlp Türkçülük harekâtında merkezî bir noktayı işgal etti⁵⁰⁶.”

Akçura ve Gökâlp konusunda ilk göze çarpan ve çok sık tekrar edilen nokta üçlü modellerinin farklılığıdır⁵⁰⁷. Akçura, “Üç Tarz-ı Siyasette”, Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük siyasetlerinden bahseder⁵⁰⁸. Gökâlp'in üçlü modeli ise meşhur “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” formülasyonudur⁵⁰⁹. Görüldüğü gibi Akçura'nın üçlü modelinde Muasırlaşmak yerine Osmanlılık vardır. Aynı şekilde Gökâlp de Osmanlılığı devre dışı bırakarak Muasırlaşmayı gündemine almıştır. Yüzeysel bir bakış açısıyla üçlü modellerdeki farklılık hemen göze çarpmaktadır. Fakat iki düşünürümüzün farklı konularla ilgili farklı modeller geliştirdikleri ve bu bağlamda modellerinin mukayese yapmaya müsait olmadığı atlanmaktadır. Akçura, üçlü modelini oluştururken Osmanlı Devleti açısından üç tarz-ı siyaset içinde hangisinin mümkün ve daha faydalı olduğunu tartışmaya açmıştır. Akçura meseleye devlet siyaseti açısından yaklaşmaktadır ve bu yaklaşım tarzı her halde siyaset bilimi formasyonundan kaynaklanmaktadır. Sosyolog olan Ziya Gökâlp'in üçlü modeli ise devlet siyaseti ile ilgili değildir. O daha ziyade Türk toplumunun modernleşme süreci içerisinde dayanacağı esasları bulmaya çalışmıştır. Yani Gökâlp, sosyolojik/içtimaî bir perspektife sahiptir. Zannediyorum ki, yukarıdaki kısa izahatımız, Akçura'nın “seçmecî”, Gökâlp'in ise “sentezci” olduğu yönündeki görüşün en azından üçlü modelleri açısından geçerli olmadığını da ortaya koymuştur. Bütün bu açıklamalarımıza rağmen Akçura ve Gökâlp'in üçlü modellerini karşılaştıracak olursak yine de bir ayrılık bulmamız zordur. Gökâlp, Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak isimli yazısını 1912 yılında yayınlamıştır. Söz konusu tarihte Osmancılık fikri geçerliliğini büyük ölçüde yitirmişti. Gökâlp'in de Osmanlılıktan Türkçülüğe geçiş aşamasında bulunduğu bir dönemde Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak formülasyonu içerisinde Osmanlılığa vurgu yapmamış olması çok tabiidir. Muasırlaşmak fikri ise bütün fikir akımlarında

⁵⁰⁶ Yusuf Akçura, “Gökâlp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülâhazalar”, Türk Yurdu, 2. seri, ¼, Aralık 1924, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri**, s. 187

⁵⁰⁷ Karakaş, **a.g.e.**, s.247-273

⁵⁰⁸ Bakınız: Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara 1998

⁵⁰⁹ Bakınız: Ziya Gökâlp, **Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak**, İstanbul 1997

şiddeti değişen ölçülerde mevcuttur. Dolayısıyla Akçura'nın Muasırlaşmayı veya Batıcılığı müstakil bir siyaset tarzı olarak görmeyişini makul karşılamak gerekir.

Akçura ve Gökalp'in fikirleri incelenirken dönemin şartları da nazar-ı itibara alınmalıdır. Akçura ve Gökalp'in yaşadığı dönem, dünyanın yeniden kurulduğu ve büyük dönüşümler yaşadığı, Türk dünyası ve İslâm aleminin büyük gailelerle boğuştuğu bir dönemdir. Dönemin aydınları büyük yıkılışlara, hayal kırıklıklarına şahit olmuşlardır. Bu dönemde devletin kurtuluşu ve bekâsı ve Türk dünyası ve İslâm aleminin Batı karşısında güçlü olabilmesi için aydınlar sürekli arayış içinde olmuşlar, genellikle seçmeci/eklektik ve sentezci bir metotla hareket etmişler ve çoğu zaman kendileriyle bile çelişmişlerdir. Ahmet Mithat Efendi'nin materyalizmin İslâm'a aykırı olmadığını savunması bu cümleden kabul edilebilir.

Bu sancılı dönemde Türkçülerinde farklı reçeteler sunmaları çok doğal karşılanmalıdır. Hele hele Türkçülüğün bir fikir hareketi olarak yeni doğduğu bir dönemde farklı açılımların olmaması imkansızdır ve bu asla bir zül değil aksine Türkçülüğün zenginliğidir. Kaldı ki Türk milliyetçiliği hareketi içindeki farklı yaklaşımlar hiçbir zaman hareketin bütünlüğüne hanel getirecek mikyasta olmamıştır. Akçura ve Gökalp arasında bir soğukluğun olduğu muhakkaktır. Fakat bu soğukluğun sebepleri Türkçülük içerisinde bir hizip yaratma arayışına temel olmamalıdır. Evet Akçura ve Gökalp'in fikirlerinin uyuşmadığı pek çok konu vardır. Ama müştereklerinin bir listesi yapılırsa acaba bu ayrılıkların bir kıymet-i harbiyesi kalır mı?

Akçura ve Gökalp, soğukluğunu genel anlamda bir Dış Türkler-Türkiye Türkleri ayrılığına teşmil etmemek gerekir. Akçura, Tatar Ceditçilik hareketinden etkilenmiş, bu hareket içinde gelişen fikirlerini Türkiye Türklerine de tatbik etmeye çalışmıştır⁵¹⁰. Bazı hususlarda Tatar Türklerine öncelik tanımış, Tatar Türklerinin Türkiye Türklerinden daha ileri olduklarını, hatta milliyetçilik ve Türk birliği fikrinin de önce Tatarlar arasında uyandığını savunmuştur. Tabii olarak bu husus Tatar Türkleri etrafında bir tartışmanın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ama Akçura, fikirlerinde art niyetli değildir. Amacı sadece Türklüğü dışlayan kozmopolit Osmanlı sistemini eleştirmek, Tatar reformunu Osmanlı Türklerine tanıtarak örnek almalarını

⁵¹⁰ Georgeon, **a.g.e.**, s. 67, 69, 89, 101-108

temin etmektir. Akçura, bunu yaparken bile Gökâlp'in "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" tezini kullanır⁵¹¹. Dolayısıyla Türkçülük hareketi içerisinde Akçura ve Gökâlp veya Dış Türkler- Türkiye Türkleri gibi bir kutuplaşma doğmamıştır. Gökâlp, 1913 yılından sonra Türk Yurdu'na yazı göndermemeye başlamış, Yeni Mecmua adıyla başka bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Yeni Mecmua'da Akçura'nın yayınlanmış bir yazısını bulmak imkansızdır⁵¹². Bizim kanaatimize göre bu ayrılığa rol oynayan en büyük amil Gökâlp'in İttihat ve Terakki'deki siyasî faaliyetleridir. Akçura'nın siyasete sıcak bakmadığını yukarıda belirtmiştik.

Ömer Seyfettin'in 22 Eylül 1335 (1919) tarihinde İfham'da yayınlanan "Türk Milliyetperverleri" isimli yazısı bu hususta araştırmacılarımıza yeni bir pencere açabilir. Ömer Seyfettin bahsi geçen yazısında Türkçülerin hepsinin Ziya Gökâlp'in etrafında toplandığı fikrini ret eder ve şöyle devam eder:

"Herkesin bildiği gibi, iki tür milliyetçilik vardır. Biri yalnız lisan, sanat, edebiyat, hürriyet sahasında uğraşanlar... Diğerleri Türklüğün menfaatine muvafık amelî, asrî bir siyaset tervicine çalışanlar! Birincilere 'Nazarî Türkçüler', ikincilere 'Amelî Türkçüler' diyebiliriz. Amelî Türkçülerden hiç biri, kendisi İttihatçı olduğu için Ziya Gökâlp'le anlaşmamışlar, İttihat ve Terakki'ye sonuna kadar düşman kalmışlardır...

...Vakıa Büyükkada âlemlerinde, kulüp bahçelerinde Ziya Gökâlp'in etrafında çöreklenmiş bir 'hilkaten cehle' vardı. Fakat bunlar Türkçü değildiler. Bunları Türkçülerle karıştırmamalı. Bunlara 'Ada Yâranı' derler ki kimler olduğunu İstanbul'da bilmeyen pek azdır⁵¹³."

Akçura ve Gökâlp meselesinin biraz da bu vadiye araştırılması zannederim ki Türk milliyetçiliğinin kökenleri açısından çok faydalı olacak yeni noktaların ortaya çıkmasına vesile olacaktır. Biliyoruz ki; Gökâlp'in İttihat ve Terakki'ye katıl teklifini Akçura kabul etmemiştir⁵¹⁴. Daha önce de değindiğimiz gibi Akçura, Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocakları gibi kuruluşlarda gayri siyasî bir Türkçü mücadeleden bahsetmiş, herhangi bir fırkaya taraftarlık fikrine karşı çıkmıştır.

⁵¹¹ Georgeon, **a.g.e.**, s 101-108

⁵¹² Georgeon, **a.g.e.**, s.72

⁵¹³ Ömer Seyfettin, "Türk Milliyetperverleri", İfham, 22 Eylül 1335 (1919), **Türklük Üzerine Yazılar**, İstanbul 1993, s. 150-151

⁵¹⁴ Georgeon, **a.g.e.**, s. 62

SONUÇ

Türkçülük hareketinin doğuşunu ve gelişimini incelediğimiz bu lisans tezi çalışması üç mühim hususu ortaya koymuştur. Bunlardan ilki; Türk milliyetçiliğinin, Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmekle birlikte kendine has bir modelinin olduğu gerçeğidir. Kavramlar ve olgular, inceleme konusu olan toplumun tarihi ve kültürü içinde o topluma mahsus özellikler kazanırlar ve bu özellikler asla genel geçer kuramlar ve kalıplarla birebir örtüşmezler. Milliyetçilik olgusunun, Türk toplumundaki izdüşümü ve tezahürü için de bu böyledir. Maalesef Türk tarihini, Türk kültürünü ve Türk toplum yapısını, Batı medeniyetinin kıstaslarına ve bu kıstaslara bağlı olarak ortaya çıkan modellere göre incelemek ve hatta çoğu zaman tarihî ve kültürel oluşumlarımızı batılı kuramlara uydurmak ilim adamlarımız arasında yaygın bir metodoloji olmuştur. Türk medeniyeti, batılı bir bakış açısıyla tetkik edilmiş ve batılı kavramlarla açıklanmaya gayret edilmiştir. Batı karşısında duyulan bir aşağılık kompleksinin ürünü olan bu tarz, pek tabî olarak Türk milletin özgün yönlerinin de göz ardı edilmesine neden olmakta ve tarihî tecrübenin yeniden işlenerek bir medeniyet projesi olarak sunulmasını da engellemektedir. Bu bağlamda Türk milliyetçiliğini bir üst metodoloji olarak düşünüp gündeme almak gerekiyor. Bu metodoloji, Türk milleti gerçeğini merkeze alarak onun hayatını süreklilik içerisinde inceleme ve bu sürekliliğin devamını sağlama esası üzerine bina edilmelidir. Bu tez çalışması esnasında da böyle bir yol tutmaya gayret edilmiştir. Neticede Türk milliyetçiliğinin en az 2000 yıllık bir mazisi olduğu argümanından hareket edilmiş ve Türk milliyetçiliğinin; Türk tarihinin, Türk siyasî ve içtimaî yapısının, Türk devlet felsefesinin, Türk insanın karakterinin ve zihnî yapısının bir ürünü olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Türk milliyetçiliğini, Türk tarihinin temel dinamiklerinden biri kabul ederek yukarıda izah etmeye çalıştığımız yöntem mucibince tarihî süreklilik içerisinde incelemek ve Türk modernleşme sürecinde ortaya çıkan Türkçülük hareketinin ve modern Türk milliyetçiliğinin hangi tarihî, siyasî, sosyolojik ve felsefî yapı üzerinde vücut bulduğunu anlamaya çalışmak gerekmektedir. Türk milleti batılı anlamda bir inşânın ürünü değildir ve icat edilmemiştir. Türk milliyetçisi, millî bir pazar oluşturma sorunsalı etrafında da

doğup şekillenmemiştir. Türk milletinin ve Türk milliyetçiliğinin kendi özgün koşulları vardır ve bunlar daha çok devlet meselesiyle ilgilidir. Türk milliyetçiliğinin mazisi, bazı batıcı tezlerin aksine modernitenin çok öncelerine kadar gider. Böyle düşünmemiz için elimizde yeterince sebep ve örnek vardır ve bunlara çalışmamızın ilgili kısımlarında değinilmiştir. Mübalağasız olarak şunu söyleyebiliriz ki Türklerin tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren Türk milliyetçiliği de var olmuştur. Türk milliyetçiliği için eğer bir başlangıç tarihi vermek gerekirse yazılı kaynakların el verdiği ölçüde bu tarih, şimdilik Mete'nin tahta çıkış tarihi olan M.Ö. 209'dur. Bu konudaki yazılı kaynakların ve çalışmaların çoğalmasıyla birlikte bu tarihin daha da gerilere gideceği kesindir.

Çalışmamızın üzerinde durduğu ikinci nokta ise, Türklerde çok erken dönemlerde gelişen Türk milliyetçiliği anlayışının, İslâm dininin kabulüyle birlikte yanlış bir ümmetçilik anlayışının benimsenmesi ve önce devletimizin Büyük Selçuklu Hanedanlığı döneminde görülen ve Osmanlı Hanedanlığı döneminde giderek artan bir şekilde merkezi yönetimin ve askeri sınıfın yabancı unsurlara bırakılması sonucu Türk milletinin bilinç altına itilmiş olmasıdır. Buna bağlı olarak toplum yapımızda merkez ve çevre olmak üzere ikili bir model oluşmuş ve bu ikili model günümüze kadar uzanan gerginliklere ve toplumsal kırılmalara sebebiyet vermiştir. Günümüzde yaşanan zenginlik-yoksulluk kültürü, aydın-halk ayrılığı, devlet-halk ayrılığı, banka hortumlamaları, siyasî ve toplumsal yozlaşma, aşırı batılılaşma, gecekondulaşma, Türk insanın siyasî tercihlerini halka yakın duran parti liderlerinden yana kullanması gibi olgular hep bu ikili yapının sonucudur.

Üçüncü ve son olarak yirminci yüzyıl başlarında doğan Türkçülük hareketi daha çok bu yapı üzerinde vücut bulmuş, yüzyıllarca horlanarak çevreye itilen ve bütün gelişme olanaklarından mahrum bırakılan Türk unsurun merkeze yürüyüşünün adı olmuştur. Başka bir deyişle Türkçülük, Türk milletinin devlet olma isteğidir, kendi devletine sahip olma kavgasıdır, kendi devletini içeriden fethetme gayretinin adıdır. Türkçülük hareketi Türkün kendine dönüşü ve kendini kendinde bulmasıdır. Bu kavga Atatürk önderliğinde zaferle sonuçlanmış, devletin ismine yaklaşık bin dört yüz yıldan sonra Türk ismi verilmiş ve yapılan inkılaplarla, dil ve tarih tezleriyle Türklük bilinci devlet siyasetinin merkezine oturtulmuştur.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev. Fatmagül Berktaş, (Kaynak Yayınları), İstanbul 1986

AHMAD, Feroz; **İttihat ve Terakki**, Çev. Nuran Yavuz, (Kaynak Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1986

AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, (Doruk Yayıncılık), İkinci Baskı, Ankara 2002

AHMET CEVAT; **Şiirler 1- Çırpınırdı Karadeniz**, Haz. Servet Gürçan, Ankara 1990

AKÇURAOĞLU, Yusuf; **Muasır Avrupa'da Siyasî ve İçtimaî Fikirler ve Fikrî Cereyanlar**, (Matbaa-i Amire), İstanbul 1339

AKÇURA, Yusuf; **Yeni Türk Devletinin Öncüleri –1928 Yılı Yazıları-**, Hazırlayan: Nejat Sefercioğlu, (Kültür Bakanlığı Yayınları), İkinci Basım, Ankara 2001

AKÇURA, Yusuf; **Üç Tarzı Siyaset**, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Dördüncü Baskı, İstanbul 2002

AKDAĞ, Mustafa; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları**, (Cem Yayınları), İstanbul 1995

ALP, Tekin (Moiz Kohen), **Türkleştirme**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2001

ALTINAY, Ahmet Refik; **Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 2000

ANDERSON, Benedict; **Hayali Cemaatler -Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması-** Çev. İskender SAVAŞIR, (Metis Yayınları), İkinci Basım, İstanbul 1995

ARAI, Masami; **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, (İletişim Yayınları), İstanbul 2003

ARAT, Reşit Rahmeti; "Kazan", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.6, Eskişehir 2001

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, C. I: 1914-1980, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), Ankara 1991

ARSAL, Sadri Maksudi; **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, (Ötüken Neşriyat), Dördüncü Baskı, İstanbul 1979

AŞIKPAŞAOĞLU TARİHİ; Haz. H.N. Atsız, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 1985

ATSIZ, H. Nihal; **Türk Ülküsü**, (Baysan Yayıncılık), İstanbul 1990

BALA, Mirza; “Fethali Ahundzade”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 4, Eskişehir 2001

BAYUR, Hikmet; **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, (Türk Tarih Kurumu), İkinci Baskı, Ankara 1989

BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Doğu Batı Yayınları), İstanbul 1978

BERKES, Niyazi; **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, (Kaynak Yayınları), İkinci Basım, İstanbul 2002

BOLAY, S. Hayri; **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, (Akçağ Yayınları), Beşinci Baskı, Ankara 1990

BOSTANCI, M. Naci; “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik”, **Türkiye Günlüğü**, S. 75, 2003

CAROE, Sir Olaf; **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler**, C. 2, (Tercüman 1001 Temel Eser), Tarihsiz

CİHANGİR, Erol; “Turancılığın Tarihî ve Siyasî Unsurları Üzerine Mülâhazalar”, **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999

CÜVEYNÎ, Alaadin Melik Ata; **Tarih-i Cihan Güşa**, C.I, Çev. Mürsel Öztürk, (Kültür Bakanlığı Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1999

ÇEÇEN, Anıl; “Cumhuriyeti Demokrasi İle Tamamlamak”, **Cumhuriyet ya da Demokrasi**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2002

ÇEÇEN, Anıl; “Türkiye’de Cumhuriyet Kimliği”, **2023**, 15 Kasım 2003, S. 30

ÇETİN, Mahmut; **Boğaz’daki Aşiret**, Dördüncü Baskı, İstanbul 2002

DANIŞMEND, İsmail Hami; **Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu**, (Milli Ülkü Yayınevi), İkinci Baskı, Konya 1978

DARKOT, Besim; “Diyarbakir”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Eskişehir 2001

DAVUD, Yıldız Akpolat; “Türk Sosyolojisinde İki Solidarizm Anlayışı”, **Türkiye Günlüğü**, S. 39, Mart-Nisan 1996

DEVLET, Nadir; “Yusuf Akçura’nın Hayatı (1876-1935)”, **Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)**, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları), Ankara 1987

EBUL GAZİ BAHADIR HAN; **Türklerin Soy Kütüğü**, Haz. Muharrem Ergin, (Tercüman Bin Bir Temel Eser), Tarihsiz

ERGİN, Muharrem; **Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri**, (Güray Matbaacılık), İkinci Baskı, İstanbul 1975

ERGİN, Muharrem, **Orhun Anıtları**, (Boğaziçi Yayınları), İstanbul 1996

ERÖZ, Mehmet; **Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 1996

ERÖZ, Mehmet; “Yusuf Akçura’nın Sosyal ve İktisadî Görüşleri”, **Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri**, (TKAE Yayınları), Ankara 1987

FARRERE, Claude; **Türklerin Manevi Gücü**, Çev. Orhan Bahaeddin, (Tercüman 1001 Temel Eser Serisi), Tarihsiz

FITRAT, Abdurrauf; **Buhara’da Cedidcilik Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahının Kısası**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2000

FUKAYAMA, Francis; **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, (Simavi Yayınları), Tarihsiz

GELLNER, Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra E. Bahar/Günay Özdoğan, (İnsan Yayınları), İstanbul 1992

GELLNER, Ernest; **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev. Simten Coşar/Saltık Özertürk/Nalan Soyarılı, (İletişim Yayınları), İstanbul 1998

GENCER, Ali İhsan; “İlk Osmanlı Anayasasında Türkçe’nin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi”, **Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Armağan**, (A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları), Ankara 1978

GEORGEON, François; **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, Çev. Alev Er, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları), Üçüncü Baskı, Ankara 1999

GEORGES-GAULİS, Berthe; **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, (Rado Yayınları), İstanbul 1981

GÖKALP, Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, (İnkılâp Kitabevi), Beşinci Baskı, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, (Toker Yayınları), Üçüncü Baskı, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Dinin İçtimaî Hizmetleri I-II-III”, **Ziya Gökalp ve Din**, Der. Orhan Metehan, (Kamer Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

GÖKALP, Ziya; “Din İlmin Netice-i Zaruriyyesidir”, **Ziya Gökalp ve Din**, Der. Orhan Metehan, (Kamer Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

GÖKALP, Ziya; “İçtimaî Nev’îler”, **Ziya Gökalp ve Din**, Der. Orhan Metehan, (Kamer Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

GÖKALP, Ziya; “İçtima-i Usul-u Fıkıh”, **Ziya Gökalp ve Din**, Der. Orhan Metehan, (Kamer Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

GÖKALP, Ziya; “İslâm Terbiyesinin Esası”, **Ziya Gökalp ve Din**, Der. Orhan Metehan, (Kamer Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

GÖKALP, Ziya; “Milli Vicdanı Kuvvetlendirmek”, **Ziya Gökalp ve Din**, Der. Orhan Metehan, (Kamer Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

GÖKALP, Ziya; “Örf Nedir?”, **Ziya Gökalp ve Din**, Der. Orhan Metehan, (Kamer Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

GÖKALP, Ziya; “Umumculuk”, **Ziya Gökalp ve Din**, Der. Orhan Metehan, (Kamer Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

GÖKALP, Ziya; “Türkçülük nedir? I”, Yeni mecmua, C. I, S. 25, 27 Aralık 1917, s. 481-485, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Türkçülük Nedir? II” Yeni Mecmua, C. 2, S. 27, 10 Ocak 1918, s. 1-3, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Türkçülük Nedir? III”, Yeni Mecmua, C. 2, S. 29, 24 Ocak 1918, s. 41-44, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Milliyetçilik”, Yeni Mecnua, C. 2, S. 33, 21-28 Şubat 1918, s. 122-123, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “İki Tehlike”, Yeni Mecnua, C. 2, S. 36, 21 Mart 1918, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Türkçülük ve Türkiyecilik”, Yeni Mecnua, C. 2, S. 51, 4 Temmuz 1918, s. 482, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Kültür ve Medeniyet”, Y. M., C. 3, S. 60, 5 Eylül 1918, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Kültür ve Medeniyetin Münasebetleri” Y.M., C. 3, S. 61, 12 Eylül 1918, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Felsefi Vasiyetler I: Babamın Vasiyeti”, Küçük Mecnua, 1338/1922, s.1-3, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Felsefi Vasiyetler II: Hocamın Vasiyeti”, Küçük Mecnua, C. 1, S. 18, 25 Eylül 1922, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Felsefi Vasiyetler III: Pirimin Vasiyeti”, Küçük Mecnua, C. 1, S. 19, 9 Ekim 1922, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Garp Meselesi”, Küçük Mecnua, S. 25, 4 Aralık 1338 (1922), **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Millet Nedir?” Küçük Mecnua, C. 1, S. 28, 25 Aralık 1922, s.1-6, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Medeniyetimiz I”, Yeni Mecnua, C. 4, S. 2-68, 15 Ocak 1923, s.18-19, **Terbiyenin Sosyal Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÖKALP, Ziya; “Medeniyetimiz II” Yeni Mecnua, C. 4, S. 3-69, 1 Şubat 1923, s.34-36, **Terbiyenin Sosyal Kültürel Temelleri**, (MEB Yayınları), Haz. Rıza Kardaş, İstanbul 1997

GÜNGÖR, Harun, **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**, (Kıvılcım Yayınları), Kayseri 1998

GÜNGÖR, Erol, **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, (Ötüken Neşriyat), Altıncı Basım, İstanbul 1993

GÜNGÖR, Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, (Ötüken Neşriyat), On Beşinci Basım, İstanbul 2002

GÜNGÖR, Erol; **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, (Ötüken Neşriyat), On Üçüncü Basım, İstanbul 2003

HACİEMİNOĞLU, Necmettin; **Türk Edebiyatında Tahliller**, (Kamer Yayınları), İstanbul 1997

HANİOĞLU, Şükrü; “Türkçülük”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**,

HANİOĞLU, Şükrü; “Osmanlıcılık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**,

HEPER, Metin; “Osmanlı’da Devlet Geleneği”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 73, 2003

HEYD, Uriel; **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 2002

HOCAOĞLU, Durmuş; “Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri”, **Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı Teşkilat İçi Eğitim Seminerleri**, Ankara 2001

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik İşte Öyle Bir Şey mi?”, **Zaman Gazetesi**, 25 Temmuz 2003

HOCAOĞLU, Durmuş; “Nesep Asabiyesi ve Sebep Asabiyesi”, **Yeniçağ Gazetesi**, 30 Eylül 2003 Salı

HOCAOĞLU, Durmuş; “Tarih Felsefesi Sohbetleri: 2”, **Yeniçağ Gazetesi**, 5 Ekim 2003 Pazar

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik Hep Vardı, Hep Olacak”, **Siyaset Ekseni**, S. 11, 14-20 Kasım 2003

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik: Telâffuzu Kolay, Grameri Zor Bir Dil”, **Yeniçağ Gazetesi**, 30 Ocak 2004

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik: Potansiyel Güç ve Fikrî Zaafiyet”, **Yeniçağ Gazetesi**, 31 Ocak 2004

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik: Yapılması Açıklanmasından daha Kolay”, **Yeniçağ Gazetesi**, 3 Şubat 2004

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik ve Marksizm-1”, **Yeniçağ Gazetesi**, 6 Şubat 2004

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik ve Marksizm-2”, **Yeniçağ Gazetesi**, 7 Şubat 2004

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik ve Modernist Teoriler-1”, **Yeniçağ Gazetesi**, 10 Şubat 2004

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik ve Modernist Teoriler-2”, **Yeniçağ Gazetesi**, 13 Şubat 2004

HOCAOĞLU, Durmuş; “Milliyetçilik ve Modernist Teoriler-3”, **Yeniçağ Gazetesi**, 14 Şubat 2004

İZZET, Mehmet; **Mehmet İzzet ve Ulusalcı Sosyal Felsefesi**, Haz. Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2002

JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1991

KADIOĞLU, Ayşe; “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, **Türkiye Günlüğü**, S. 75, 2003

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türkler ve Medeniyet**, (Hamle Yayıncılık), İstanbul 1995

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, (Ötüken Neşriyat), On Sekizinci Basım, İstanbul 1998

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk İslam Sentezi**, (Ötüken Neşriyat), Üçüncü Basım, İstanbul 1999

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, (Ötüken Neşriyat), Dördüncü Basım, İstanbul 1999

KANLIDERE, Ahmet; “Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 73, 2003

KARA, Füsun; “Kazan’ın Tarihçi ve Milliyetçilerinden Şehabeddin Mercanî”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Ocak 2002-181

KARAER, İbrahim; “Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği”, **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999

KARAKAŞ, Mehmet; **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, (Vadi Yayınları), Ankara 2000

KARAKAŞ, Mehmet; “İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçiş Sürecinde Türk Milliyetçiliğinin Gecikme Nedenleri”, **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Islahat Fermanı Devri 1861-1876, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Üçüncü Baskı, Ankara 1983

KARDAŞ, Rıza; “Ziya Gökalp”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.13, Eskişehir 2001

KIRIMER, Cafer Seydahmet; **Ülkü ve Türkçülük**, (Su Yayınları), İkinci Baskı İstanbul 1979

KIRIMER, Cafer Seydahmet; **Gaspıralı İsmail Bey**, (Avrasya Bir Vakfı Yayınları), İstanbul 1996

KIRIMLI, Hakan; **Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)**, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara 1996

KİTAPÇI, Zekeriya; “Türklüğe Giden Yolda El-Câhiz ve Fezailü’l Etrak-Türklerin Yücelikleri- 1”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat 2004-206

KOÇİBEY RİSALESİ; Haz. Zuhuri Danışman, (MEB Yayınları), 1993

KODOMAN, Bayram; “Milliyetçiliğin Tarihi Seyri”, **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999

KÖSOĞLU, Nevzat; **Devlet -Eski Türkler’de İslam’da ve Osmanlı’da-**, (Ötüken Neşriyat), İstanbul 1997

KÖSOĞLU, Nevzat; **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, (Ötüken Neşriyat), Üçüncü Basım, İstanbul 1997

KÖSOĞLU, Nevzat; **Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı**, (Ötüken Neşriyat), İstanbul 2000

KURAN, Ahmed Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, (Kaynak Yayınları), İkinci Basım, İstanbul 2000

KURAN, Ercüment; “Dünyada Milliyetçiliğin Doğuşu ve Gelişimi”, **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999

KUSHNER, David; **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Ter. Zeki Doğan, (Fener Yayınları), İstanbul 1998

LAMARTİNE, A. De; **Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi)**, C. 1, (Tercüman 1001 Temel Eser), Tarihsiz

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Yedinci Baskı, Ankara 1998

LOTİ, Pierre; **Can Çekişen Türkiye**, Haz. Fikret Şahoğlu, (Tercüman 1001 Temel Eser Serisi), Tarihsiz

LOTİ, Pierre; **Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü**, Çev. Tuğrul Baykent, (Kültür Bakanlığı Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 2002

LUKACS, John; **Yirminci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu**, Çev. Mehmet Harmancı, (Sabah Kitapları), İkinci Baskı, İstanbul 1994

MARX / ENGELS; **Komünist Manifesto**, (Bilim ve Sosyalizm Yayınları), Sekizinci Baskı, Ankara 1997

M. SÂTI BEY; **Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar**, Derleyen ve Hazırlayanlar: Osman KAFADAR- Faruk ÖZTÜRK, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2002

MARDİN, Şerif; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, (İletişim Yayınları), Sekizinci Baskı, İstanbul 2001

MARDİN, Şerif; **Türk Modernleşmesi**, Makaleler 4, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder, (İletişim Yayınları), Onuncu Baskı, İstanbul 2002

MARDİN, Şerif; **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Çevirenler: Mümtaz'er Türköne/Fahri Unan/İrfan Erdoğan, (İletişim Yayınları), Üçüncü Baskı, İstanbul 2002

MARDİN, Şerif; "İslamcılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**,

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE; C. 1, **Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, (İletişim Yayınları) Beşinci Baskı, İstanbul 2003

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE; C. 3, **Modernleşme ve Batıcılık**, (İletişim Yayınları), Üçüncü Baskı, İstanbul 2004

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE; C. 4, **Milliyetçilik**, (İletişim Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 2003

MUHAMMEDDİN, Rafael; **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi**, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları), İstanbul 1998

NESİB, Süleyman; **Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bütün Şiirleri**, Yay. Haz. Salim Durukoğlu, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2001

NİRUN, Nihat; **Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1999

NİYAZI, Mehmed; **Millet ve Türk Milliyetçiliği**, (Ötüken Neşriyat), İstanbul 2000

NİYAZI, Mehmed; **Türk Devlet Felsefesi**, (Ötüken Neşriyat), Dördüncü Basım, İstanbul 2001

OCAK, Ahmet Yaşar; “Din ve Düşünce”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999

OKAN, Oya; **Batı Düşüncesinde Liberalizm ve Tarihi Koşulları**, (Türk Tarih Kurumu), Ankara 2001

OKAY, Cüneyd; “Meşrutiyet Döneminde Bursa’da Yayınlanan Milliyetçi Bir Dergi: Kurtuluş Yolları”, **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999

OKAY, Orhan; “Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999

OKAY, Orhan; “Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C. I, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999

ORKUN, Hüseyin Namık; **Türkçülüğün Tarihi**, (Kömen Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 1977

ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, (İletişim Yayınları), Sekizinci Baskı, İstanbul 2001

ORUÇ BEĞ TARİHİ; Haz. Atsız, (Tercüman 1001 Temel Eser), İstanbul 1972

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. I, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Dördüncü Baskı, Ankara 2000

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları), Genişletilmiş Dördüncü Baskı, İstanbul 2001

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, II C., (MEB Yayınları), İstanbul 2001

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi; “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü**, S. 75, 2003

ÖZTÜRK, Ali; **Çağları İçinde Türk Destanları**, (Aliaoğlu Yayınevi), İstanbul 2000

ÖZTÜRK, Ali; **Ötüken Türk Kitabeleri**, (MEB Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 2001

ROUSSEAU, J.J.; **Toplum Anlaşması**, (MEB Yayınları), İstanbul 1997

SAFA, Peyami; **Türk İnkılâbına Bakışlar**, (Ötüken Neşriyat), Beşinci Basım, İstanbul 1999

SAİD HALİM PAŞA; **Buhranlarımız**, (Tercüman 1001 Temel Eser), Tarihsiz

SAMİ, Şemseddin; **Kâmûs-ı Türkî**, (Çağrı yayınları), Yedinci Baskı, İstanbul 1999

SARAY, Mehmet; **Gaspıralı İsmail Bey’den Atatürk’e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1993

SEYFETTİN, Ömer; **Türklük Ülküsü**, (Hamle Yayıncılık), İstanbul 1997

SEYFETTİN, Ömer; “Türk Milliyetperverleri”, **Türklük Üzerine Yazılar**, (Bilgi Yayınevi), Der. Muzafer Uyguner, İstanbul 1993

SHAW, Stanford J., Ezel Kural Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, (e Yayınları), Üçüncü Baskı, İstanbul 2000

SHILS, Edward; “Merkez ve Çevre”, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, **Türkiye Günlüğü**, S: 70, 2002

SİRAC, Ahmet; **Türk Klasikleri: Ziya Gökalp**, (Akpınar Yayınları), İstanbul 1999

SMITH, Anthony D.; **Millî Kimlik**, Çev. Bahadır Sina ŞENER, (İletişim Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1999

SUBAŞI, Necdet; “Gelenek ve Kültür”, **Doğu Batı**, Sayı: 25, Kasım-Aralık-Ocak 2003-2004

TANERİ, Aydın; **Mevlana Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri**, Ankara 1987

TANERİ, Aydın; **Türk Devlet Geleneği**, İkinci Baskı, (MEB Yayınları), İstanbul 1993

TANERİ, Aydın; **Türk Kavramının Gelişmesi**, (Ocak Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 2000

TANPINAR, Ahmed Hamdi; “Ahmed Vefik Paşa”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.1, Eskişehir 2001

TANRIÖVER, Hamdullah Subhî; **Dağ Yolu**, II C, (Kültür Bakanlığı Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 2000

TANSEL, Fevziye Abdullah, “Mehmed Emin Yurdakul’un Çocuklar İçin Yazdığı Şiirler”, **Türk Kültürü**, S.83, Eylül 1969

TAŞER, Dündar; **Dündar Taşer’in Büyük Türkiye’si**, (Kutluğ Yayınları), İkinci Baskı, İstanbul 1976

TEVETOĞLU, Fethi; “Büyük Türkçü Süleyman Paşa”, **Türk Kültürü**, S.70, Ağustos 1968

T. KHEMERİ; “İbn Haldun’un Mukaddeme’sindeki ‘Asabiye’ Mefhumu”, **Sosyoloji Konferansları**, (İ.Ü. Yayınları), İstanbul 1984

TİHRANÎ, Ebu Bekr-i; **Kitab-ı Diyarbekriyye**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2001

TOGAN, Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, (Enderun Kitabevi), Üçüncü Baskı, İstanbul 1981

TURAN, Osman; **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, (Boğaziçi Yayınları), Yedinci Baskı, İstanbul 1994

TURHAN, Mümtaz; **Kültür Değişmeleri**, (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), Üçüncü Basım, İstanbul 1997

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, (Turan Yayıncılık), İstanbul 1996

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri**, (M.Ü. İlahiyat Fak. Vak. Yay.), İkinci Baskı, İstanbul 1998

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Kemalist Sistem (Kültürel Boyutları)**, (Alfa Yayınları), İstanbul 1999

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, (Çamlıca Yayıncılık), İstanbul 2002

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Türkiye Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi**, (Timaş Yayınları), İstanbul 2003

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Kemalist Sistemin Sosyolojik Temelleri”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 2001/12-180, Aralık 2001

TÜRKDOĞAN, Orhan; “Yakın Tarihimizde Kültürel Milliyetçilik”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Mayıs 2002- 185

TÜRKDOĞAN, Orhan; “Ulus-Devletin Yolu Kesiliyor mu?”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Ocak 2004-205

TÜRKEŞ, Alparslan; **Milli Doktrin Dokuz Işık**, (Kamer Yayınları), Dokuzuncu Basım, İstanbul 1995

TÜRKEŞ, Alparslan; **Milliyetçilik**, (Hamle Yayıncılık), İstanbul 1996

TÜRKÖNE, Mümtaz’er; **Türk Modernleşmesi**, (Lotus Yayınevi), Ankara 2003

TÜZÜN, Süleyman; “Osmanlı Devletinde Dış Türkler Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi”, **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C. 19, S. 139-141, Mart-Mayıs 1999

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, (Ülken Yayınevi), Yedinci Baskı, İstanbul 2001

ÜLKEN, Hilmi Ziya; “Tanzimat’tan Sonra Fikir Hareketleri”, **Tanzimat**, C. II, (MEB Yayınları), İkinci Basım, İstanbul 1999

ÜNVER, A. Süheyli; “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”, **Tanzimat**, C. II, MEB Basımevi, İkinci Basım, İstanbul 1999, s. 949-941

V. MINORSKY; “Turan”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.12/2, Eskişehir 2001

WEBER, Max; **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, (İletişim Yayınları), Beşinci Baskı, İstanbul 2003

YARKIN, İbrahim; “Türkistan’da 1916 Yılı İsyanı Hakkında Bazı Bilgiler”, **Türk Kültürü**, S.68, Haziran 1968

YAZICI, Nevin; **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2002

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “Osmanlı Toplumu”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999

YENİÇERİ, Özcan; **Yozlaşma ve Yabancılaşmaya Karşı İtirazlar**, (Töre Yayınları), İkinci Basım, Ankara 1997

YENİÇERİ, Özcan; “Geleceği İnşa Etmek ya da Stratejik Türkçülük II”, **Ülkü Ocağı Dergisi**, S.95, Ocak 2003

YILMAZ, Murat; “Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi”, **Türkiye Günlüğü**, S.53, Kasım-Aralık 1998

YUSUF HAS HACİB; **Kutadgu Bilig**, Günümüz Türkçe’sine Uyarlayan: Fikri Silahtaroglu, (Kültür Bakanlığı Yayınları), İkinci Baskı, Ankara 2000

ZİYA PAŞA; “Şiir ve İnşa”, **Ziya Paşa’nın Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler**, Yay. Haz. Önder Göçgün, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2001

KİŞİ, YAZAR VE ESER İNDEKSİ

A

Abduh, Muhammed; 79
Abdülhamit II; 59, 60, 81, 91
Afganî, Cemaleddin; 79
Afrasiyab; 21, 38, 102
Ağaoğlu, Ahmet; 40, 48, 50, 51, 52, 64, 67, 79, 93, 94
Ahmet Celaleddin Paşa; 43
Ahmedî; 29
Ahmet Mithat Efendi; 87, 114
Ahmet Vefik Paşa; 47, 48, 55, 59, 91, 112
Ahundzâde, Mirza Fethali; 49, 50, 51, 94
Akçura, Yusuf; 4, 18, 20, 40, 44, 47, 48, 50, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70-82, 91, 92, 93, 95, 103, 111, 112, 113, 114, 115
Akdağ, Mustafa; 38, 39
Akif Paşa; 46
Ali Paşa; 81
Ali Şîr Nevaî; 30
Altınay, Ahmet Refik; 31
Anderson, Benedict; 8
Alp Er Tonga; 21, 102
Alp, İlker; 4
Armaoğlu, Fahir; 13
Arsal, Sadri Maksudî; 9
Asım, Necip; 45, 60, 63, 64, 65, 77, 78, 92, 93
Aşıkpaşaoğlu; 10, 22, 29
Atatürk, Mustafa Kemal; 6, 22, 40, 73, 77, 83, 84, 117
Atsız, Hüseyin Nihal; 42

B

Bakühanlı, Abbaskulu Ağa; 49
Bilge Kağan; 24, 25
Bilgi Mecmuası; 52
Boşo Efendi; 33
Boutmy, Emile; 78
Brentano, Funk; 78
Britanika Ansiklopedisi; 16
Buku Han; 22

C

Cahiz; 24, 28
Cahun, Leon; 45, 60, 91
Cevdet, Ahmet Bey; 60, 92
Cevdet Paşa; 59, 91
Cihanşah; 22
Comte, Auguste; 43, 90
Cüveynî; 22, 102

Ç

Çariçe Yekaterina II; 54, 70, 76
Çelebi, Veled; 60, 63, 64, 65, 77, 78, 92, 93
Çi-Çi Han; 10, 27

D

Davudeviç, Mustafa Mirza; 55
Dede Korkut; 22
Deli Petro; 52, 74
Divan-ı Lügatü't Türk; 27, 28
Durkheim, Emile; 89
Dursun Fakih; 23

E

Ebu'l Gazi Bahadır Han; 30, 38
Eğimli Said Paşa; 47
Ekinci Gazetesi; 50, 94
Emrullah Efendi; 60, 92
Engels, Frederic; 8
Eröz, Mehmet; 10
Ersoy, Mehmet Akif; 79
E. Sapor; 108

F

Fahreddin Mübarek Şah; 28
Farabî; 28
Farrere, Claud; 43
Fatih Sultan Mehmet; 22
Fedakar, Cengiz; 4
Feyyazhanî, Hüseyin; 53
Fezailü'l Etrak; 28
Fuat Paşa; 46, 50, 81

G

Gaspralı İsmail Bey; 48, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 71, 72, 73, 74, 77, 79, 94, 95
Gellner, Ernest; 7, 15
Genç Kalemler Dergisi; 84, 93, 99
Genç, Reşat; 21
Gökalp, Ziya; 4, 17, 18, 33, 39, 42, 43, 44, 45,
50, 51, 52, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 69,
73, 77, 80, 83-110, 111, 112, 113, 114,
115
Grousset, Rene; 43
Guignes, Josephe de; 44, 60, 90, 91
Güngör, Erol; 107, 108

H

Hacıeminoğlu, Necmettin; 103
Hacı İsmail Efendi; 55
Hakimiyet-i Millîye; 84
Halka Doğru; 52
Hanioglu, Şükrü; 33
Harp Mecmuası; 52
Hayat Gazetesi; 51
Hekim İsmail Paşa; 40
Heyd, Uriel; 46, 106, 109
Hikmet Gazetesi; 51
Hirt, F.; 27
Hocaoğlu, Durmuş; 4, 7, 14
Hürriyet; 58
Hz. Muhammed; 28

İ

İbn Haldun; 98, 110
İbn Hassul; 29
İbrahimov, Abdurreşid; 72
İctihad; 112
İfham; 115

İkdam; 60, 92
İlbilge Hatun; 25
İlteriş Kağan; 25
İrşat Gazetesi; 51
İshakî, Ayaz; 79
İslâm Mecmuası; 52
İstemi Kağan; 23
İşbara Kağan; 27
İzzet, Mehmet; 10

K

Kafesoğlu, İbrahim; 10, 12, 18, 19, 107
Kalenderoğlu; 39
Kâmûs-ı Türkî; 59
Kanunî Sultan Süleyman; 24
Karakaş, Mehmet; 54
Karaî, Enver Ziya; 41, 90
Karamanoğlu Mehmet Bey; 29
Kaşgarlı Mahmud; 21, 27, 28, 34
Kavaid-i Osmanîye; 46, 47, 59, 91
Kemal, İsmail; 33
Kemal, Namık; 58, 77, 86, 87
Kemalpaşazâde; 10, 29
Keyhüsrev; 38
Kırımlı, Hakan; 54
Kitab-ı Diyarbekriyye; 22
Klaproth, Julius; 45
Koçibey; 39
Komünist Manifesto; 80, 103
Köprülü, Fuat; 21
Kösoğlu, Nevzat; 9
Kushner, David; 10, 29, 38
Kutadgu Bilig; 21
Kuteybe Bin Müslim; 24
Kutkaşmlı, İsmail Bey; 49
Küçük Mecmua; 84, 86
Künhü'l Ahbar; 36

L

Laffite, Pierre; 43
Lamartine; 43, 90
Lehçe-i Osmanî; 47, 59, 91
Lenin; 15
Lewis, Bernard; 35, 46
Loti, Pierre; 43, 44, 90

M

Mahmut II, 46, 81
Mağmumî, Şerafeddin; 78
Mardin, Şerif; 58
Marx, Karl; 8
Mefahirü'l Etrak; 29
Mehmet IV; 30
Mehmet Ali Mirza Kazım Bey; 49
Mehmet Neşrî; 10, 29
Mercanî, Şehabeddin; 53, 54, 74, 78, 79, 94
Mesudî; 29
Mete; 9, 23, 24, 37, 117
Mevlana; 29
Mirza Şefî Vazih; 49
Moliere; 49
Moskova Gazetesi; 55
Muhakemetü'l Lügateyn; 30
Mukaddisî; 29
Murat II; 22, 10, 29, 38
Mustafa Ağa; 54
Mustafa Âli; 36, 47
Mustafa Celaleddin Paşa; 40
Müftüoğlu, Ahmet Mithat; 64, 93
Müşir Ali Paşa; 40

N

Naim, Ahmet; 36
Nasırî, Kayyum; 53, 79, 94
Nietzsche; 99
Nirun, Nihat; 106
Nutuk; 40

O

Oğuz Kağan; 21, 22, 23, 29, 36, 38
Orkun, Hüseyin Namık; 18, 45, 50, 69, 91

Ö

Ögel, Bahaeddin; 9, 12, 18, 19

P

Parvus Efendi; 75

R

Radloff; 45
Raif, Fuat; 63, 64
Resulzâde, Mehmet Emin; 50, 94
Rıza, Ahmet; 82
Rubruquis; 29

S

Sâbit, Fuad; 67, 93
Safa, Peyami; 95
Sami, Şemseddin; 59
Sarf-ı Türkî; 59, 91
Sâtı el Husrî; 33
Satuk Buğra Han; 28
Servet-i Fünûn; 112
Seyfettin, Ömer; 68, 69, 84, 93, 111, 115
Shils, Edward; 37
Sencer; 29
Sırat-ı Müstakim; 51, 79, 112
Siyavuş Paşa; 40
Smith, Anthony; 14
Sorel, Albert; 78
Suavî, Ali; 58, 59
Süleyman Paşa; 48, 59, 9 112

Ş

Şarkî Rus Gazetesi; 51
Şecere-i Terakkime; 30, 38
Şecere-i Türk; 30
Şiir ve İnşâ; 47
Şinasî; 47, 58

T

Tahir, Bursalı Mehmet; 60, 77
Talat Paşa; 84
Taneri, Aydın; 18, 28, 29, 38
Tannöver, Hamdullah Suphi; 67, 68
Tek, Ahmet Ferit; 67, 71, 93
Tercüman; 56, 57, 73, 77, 79, 95
Tevarih-i Âli Osman; 22
Tevfik, Mehmet Ali; 67, 93
Thomson; 45
Togan, Zeki Velidî; 29, 101
Topçubaşı, Merdan; 72
Turan, Hüseyinzâde Ali; 48, 50, 64, 89, 93, 9

94, 103, 112
Turan, Osman; 29, 102
Turhan, Mümtaz; 107, 108
Türkdoğan, Orhan; 10, 12, 19, 39, 110
Türkçülüğün Esasları; 18, 50, 104, 109, 111
Türk Gazetesi; 61
Türköne, Mümtaz' er; 8
Türk Yıllığı; 18
Türk Yurdu Dergisi; 52, 75, 84, 93, 115

U

Uluğ Türk; 21
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; 21

Ü

Ülken, Hilmi Ziya; 58, 59
Üç Medeniyet; 52
Üç Tarz-ı Siyaset; 61, 71, 79, 80, 81, 82, 92, 111, 113
Ünsizâde Celal; 50
Ünsizâde Said; 50

V

Vakit Gazetesi; 73
Vambéry; 51

Vanî Mehmet Efendi; 30
Veliaht Yusuf İzzettin; 63
V. Minorsky; 101

Y

Yadigâr Han; 30
Yavuz Sultan Selim; 24
Yazıcıoğlu Ali; 10, 29
Yeni Gün; 84
Yeni Mecmua; 52, 115
Yeni Türk Devletinin Öncüleri; 19
Yorgi Efendi; 83, 87, 88, 89, 100
Yöntem, Ali Canip; 68, 69, 93
Yurdakul, Mehmet Emin; 48, 60, 64, 67, 73, 91, 93
Yusuf Has Hacib; 21, 102

Z

Zemahşerî; 28
Zerdabî, Melekzâde Hasan Bey; 50, 94
Ziya Paşa; 47, 58
Ziya-yı Kafkasya; 50, 94

KAVRAMLAR İNDEKSİ

A

Akılcılık (Rasyonalizm); 13
Antropoloji; 44
Arapça; 10, 31, 32, 35, 37, 83, 87
Arapçılık; 36
Arkeoloji; 44
Asabiye; 35, 38, 98
Aydınlanma; 13, 17

B

Babaî Ayaklanması; 37
Balkan Savaşları; 33, 62
Batıllaşma; 39, 113, 114
Bekir Ağa Bölüğü; 84
Bengi Taş; 26
Bireycilik (İndividüalizm); 13
Bod; 12, 19
Budun; 3, 12, 18, 19, 37
Burjuva; 75
Büyük toplum; 5, 10, 37

C

Cebraî; 28
Celalî İsyanları; 39
Cemiyetler Kanunu; 62
Cumhuriyet; 6, 66, 69, 104

D

Demokrasi; 1
Destan; 2, 17, 21, 24
Devşirme; 3, 5, 38, 39, 40
Din; 11, 15, 31, 32, 34, 35
Divan-ı Harb; 71
Dogmatizm; 78
Doktrin; 56
Donanma Cemiyeti; 67
Duma; 72, 73
Dünya Savaşı I; 36, 73, 84, 104

E

Eklektik; 114
Emperyalizm; 1
Enderun; 3, 5, 38, 39, 40, 47, 59
Eşitlik; 32
Etnografi; 44, 45, 107

F

Farsça; 29, 37, 83
Fenafi'd devle; 36, 40
Fenafi'llah; 36
Fıkıh; 100
Filoloji; 45, 57
Fransız İhtilâli; 5, 13, 16, 17, 32

G

Gayr-i Müslim; 31, 32, 62, 81
Genç Kalemler; 68, 69, 73
Gök Tanrı Dini; 34

H

Halka Doğru; 101, 107, 109, 110
Heteredoks; 5
Hristiyanlık; 31, 41
Hürriyetçilik; 13

I

İrk; 11, 15, 31, 42, 65, 66, 80, 82, 93, 96, 97, 99

İ

İdeoloji; 15, 30, 41, 62
İslâmiyet; 31, 32, 34, 35, 36, 52, 56, 67, 78,

79, 80, 81, 82, 85, 86, 97, 99, 100, 103,
114, 15, 118
İslâmcılık; 36, 62, 80, 81, 82
İslâm Rönesans'ı; 76
İttihat ve Terakki; 62, 73, 83, 84, 115

J

Jön Türkler; 59, 61, 62, 71, 78, 92

K

Kadetler; 72
Kanun-ı Esasî; 47
Kast; 40
Kelâm; 100
Kitle kültürü; 1
Köken mitleri; 22
Kur'an; 53
Kut Dağı; 24
Küçük Kaynarca Antlaşması; 54
Küreselleşme; 1

L

Laik; 82
Liberalizm; 1, 13

M

Malazgirt Savaşı; 5
Marksizm; 8, 15, 74, 75, 80
Medrese; 35
Mefkûre; 98, 103, 106
Merkez-Çevre Diyagramı; 37, 40
Meşrutiyet I; 47
Meşrutiyet II, 2, 5, 30, 33, 58, 61, 62, 63, 73,
84, 88, 92
Mezhep; 31, 32
Millet-i hakime; 31
Millet-i mahkûme; 31
Millet Sistemi; 31, 32, 34, 35
Millî Devlet; 1, 3, 5, 36, 89
Millî Mücadele; 69
Mirâç; 28
Modernite; 2, 7, 16, 17, 57, 75, 77, 117, 100,
118
Moğolca; 12
Müslüman; 31, 32, 34, 35, 36, 41

N

Nasyonalizm; 13
Nesep asabiyesi; 19
Nizam-ı Alem; 20

O

Oğuz Kağan Destanı; 21
Oğuz Romantizmi; 22, 35
Orhun Anıtları; 12, 19, 25
Ortodoks; 31
Osmanlı (-lık) (-cılık), 16, 17, 31, 32, 33, 34,
47, 57, 58, 62, 78, 80, 81, 82, 85, 86,
95, 97, 99, 101, 103, 118

Ö

Örf; 100, 1004, 105
Özleştirmecilik; 63, 93

P

Panslavizm; 55
Parya; 40
Postmodernizm; 1
Proletarya; 8
Psikolojik; 2, 41

R

Reaya; 39
Rus-Japon Savaşı; 56, 71
Rusya Müslümanları Kongresi; 57, 72, 73, 75

S

Sanayi Devrimi; 17
Sanayi toplumu; 7, 8
Sabetaycılık; 40
Seçkin Kültürü; 109, 110
Self Determination; 15
Sinoloji; 44, 45
Sivil toplum; 1

Skolastik; 78
Soğuk Savaş; 1
Sosyalizm; 13
Sosyoloji; 2, 5, 34, 41, 66, 83, 89, 97, 100,103
Standart kültür; 5, 10, 37
Sünnet; 46, 53

Ş

Şeriat; 36

T

Tanhu; 23
Tanzimat; 42, 58, 81
Tarih; 44, 45, 57, 66
Tarih Felsefesi; 35
Tarihin Sonu; 1
Tatar Burjuvazisi; 52, 53, 70, 71, 72, 74, 76
Teokrazi; 97
Tıbbiye; 46, 66, 67
Toy; 22
Töre; 25, 27, 38
Turan (-cılık); 4, 51, 89, 96,101, 102, 103, 104
Türk Demeği; 63, 65, 68, 73, 92
Türk Dil Kurumu; 39, 73
Türk modernleşmesi; 17
Türk Ocakları; 66, 67, 68, 69, 73, 84, 93, 94, 115
Türkoloji; 44, 45, 51, 58, 77, 90, 103
Türkseverlik; 42, 43, 45, 90
Türk Tarih Kurumu; 39, 73
Türk-Yunan Savaşı; 60
Türk Yurdu Cemiyeti; 64, 65, 66, 68, 73

U

Ulus İnşâsı; 17
Usul-u Cedit; 48, 52, 53, 54, 56, 76, 79, 94, 95, 114
Uygurca; 76

Ü

Ümmet; 10, 35
Ümmetçilik; 3, 34, 38, 117

V

Vatan; 24, 25, 58

Y

Yahudilik; 31, 32
Yeni Dünya Düzeni; 1
Yeni Hayat; 98, 99, 100, 101
Yeni Lisan; 68, 100
Yeni Kıymetler; 68
Yeni (Genç) Osmanlılar; 3, 18, 90